

עבודת ישראל

מכתביו וזכרונותיו של הרב ישראל ברונפמן

עבודת ישראל

מכתביו וזכרונותיו של הרב ישראל ברונפמן

כל הזכויות שמורות

יו"ל על ידי משפחות ברונפמן, חייט וטבקמן

אדר תש"ע (מרץ 2010)

ירושלים, ישראל

עריכה: מנחם מנדל ברונפמן

עיצוב עטיפה ועימוד: שלמה חיים ריבקין

פתח דבר

מה גדולה היא התרוממות הנפש כאשר עשרים ושתיים שנים אחר פטירתו, יוצאים היום הזה לאור עולם כתביו של סבא, הרב ישראל ברונפמן ז"ל, אשר השאיר אחריו ברכה.

זה ברור, סבא היה כותב גדול. הן מצד חוש הכתיבה עצמו, הצורה, הרצאת הדברים בבהירות, בפיוטיות, באופן מושך את הלב; והן מצד תוכן העניינים, חידושי תורה ורעיונות עמוקים ונפלאים הקונים שביתה במוחו של הקורא בהם. גם לספר סיפור ידע, להדגיש את הצריך הדגשה ולהשמיט את הדרוש השמטה, לא להעמיס בפרטים ולא להמעיט בפרטים.

ומניין זה ברור כל כך? מכתביו. כתביו הם עדים נאמנים שאינם צריכים לכל תוספת חיזוק. וכל המעיין בכתביו שנאספו בספר זה כעמיר גורנה ייווכח בכך ממבט ראשון.

חז"ל אומרים, ש"אין עושים נפשות לצדיקים שדבריהם הם זכרונם". ואכן, כתביו של סבא הם זיכרון חי לדמותו, שנפטר בגיל יחסית צעיר בטרם הספיקו נכדיו לעמוד על מלוא גודלה, דמות של תלמיד חכם גדול, של ירא שמים ושל בעל מסירות נפש אמיתית למען ענייני תורה ויהדות. אין שיעור אפוא לגודל הזכות של כיבוד הורים וסבים, ומכבדו במותו כבחיינו, שאנו זוכים ביום זה שדבריו של סבא יוצאים מהפינה בה היו שרויים ונעשים נגישים לכל.

בכתביו התורניים של סבא לא נגעתי אלא קלות, במקומות שכסבור הייתי שהדבר יבהיר וישפר. כמו כן שיפרתי את הפיסוק והניקוד, והוספתי כותרות וכותרות-משנה.

את זכרונותיו סבא כתב באידיש. יחד עם אבי מורי, ר' משה, תרגמתים תוך הקפדה מקסימלית להיצמד צמידות מלאה למקור ולנסות ככל האפשר להביע את "רוח" הדברים בעברית, כפי שהובעו בשפת המקור, באידיש. החלק השלישי של הזכרונות, נערך מתוך ראיון ארוך שנערך עם סבא במסגרת מחקר שערך הד"ר מרדכי אלטשולר אודות יהדות הקווקז. בברית את התבן מהתבואה, וסיננתי את כל הפרטים הלא רלוונטיים, כך שיוותרו רק הפרטים בהם סבא מספר על עצמו ועל מעשיו בתקופה ההיא. הרשימה "שורשים", על שורשי המשפחה, העליתי על הכתב (בעזרת אבי) על פי שיחה מוקלטת של סבא (באידיש אף היא) על תולדות המשפחה.

את המלאכה עשיתי לא רק בזהירות ובנאמנות, אלא גם ברגשי אהבה וגעגוע.

אחת היא התפילה לפני בורא העולם, שנזכה לראות בהתגשמות היעוד "הקיצו ורננו שוכני עפר", ואז נוכל לפגוש את סבא ואת סבתא היקרים לליבנו כל כך.

מנחם מנדל ברונפמן

שושן פורים, תש"ע

יום השנה לפטירת הרב ישראל ברונפמן ז"ל

תוכן עניינים:

5	פתח דבר
9	לדמותו של אבינו מורנו זצ"ל
15	מכתביו
17	חנוכה: נצחונה של הרוח
19	חנוכה חג רוחני
24	קבלת התורה מרצון
32	עשיו כשוחט בעבור יצחק
34	"אל תרגזו בדרך"
36	גלוי ונסתר בהיסטוריה - רעיונות בדבר גלות מצרים
56	נס מתוך נס - למשמעותו של נס "אסוך השמן"
71	הגולל נוטל שכר כולם
76	דור דור ודורשיו
85	על חובת הלבבות
95	מזכרונותיו
97	שורשים
108	מהקורות עמנו אחרי המלחמה
128	תקופת הרבנות בקווקז
139	האדמו"ר ר' דוד מטולנא

לדמותו של אבינו מורנו זצ"ל

"והחי יתן אל ליבו"

הרב פינחס ברונפמן

נאמר במשלי (יד): "בלכתך לא יצר צעדיך ואם תרוץ לא תיפול". ופירש רש"י שם, שהתורה מגינה על האדם מכל נזק בכל מצב ובכל זמן, בהליכתו ובריצתו, כלומר בזמן מועד לנפילה או למעידה - שומרת היא עליו לבל ייכשל.

כידוע, בחיי כל אחד ישנם מצבים אלו. ישנו מצב של "הליכה" - סמל ההתמודדות היומיומית, השיגרה, ויש מצב של "ריצה" - מצב הדורש השקעת כוחות מיוחדת כמו בריצה מאומצת להשגת מטרה. זוהי כוונת הפסוק, שהקב"ה תומך באדם שלא יצרו צעדיו - בהליכתו, וגם בריצתו בה זקוק לכוחות רבים ומאומצים - תומך בו הקב"ה ומסייע לו.

זוהי משמעות הפסוק: "קווי ה' יחליפו כוח יעלו אבר כנשרים - ילכו ולא יעפו". ומסביר רבינו בחיי, שחיי יום יום דומים להליכה, ולזה צריך הרבה כוח כדי שימיו הרגילים לא יהפכו לימים אפורים שעוברים סתם, וריצה זה סמל למאמץ שאדם עושה בזמן שצריך לעשות משהו מיוחד שמצריך השקעת כל כוחותיו.

במסכת חיי הסוערת של אבינו מורנו זצ"ל היו זמנים של הליכה והיו זמנים של ריצה - עיתים שהיה נדרש ריכוז של כל הכוחות.

מצאתי לנכון להעלות על הכתב קווים מדמותו המיוחדת החרותים וחקוקים - מבית אבינו.

בטחון בה

אבא היה בעל בטחון גדול. בתור ילדים - גם בזמנים הכי קשים לא הרגשנו מחסור ומתח. בתקופה שגרנו באודסה ולא הייתה לאבא עבודה, לא הורגש בבית מחסור וצער, גם כשהיה בחוסר כל. הדרך שבה בחר ודביקותו בדרך האמת היו אור לרגליו וכשהיה לוהה כסף היה בוטח בבורא העולם שיצליח להחזיר, ואכן זכה להחזיר. בבית תמיד היה אוכל וכל ילד קיבל את מה שהיה צריך, גם בזמנים הקשים שהיה צריך לעבוד כשומר בבית חרושת (כדי לא לחלל את

השבת). והעיקר – מעולם לא נפל ברוחו והיה תמיד משדר גדלות ורוממות הרוח.

כשנבחר למשלחת רבנים מרוסיה לארצות הברית ומדינות המערב – מאוד דאג כיצד לנהוג: מצד אחד לא לסכן את עצמו, ומצד שני לא לשדר לרבנים של ארצות המערב שברוסיה הכל תקין; אולם דבר אחד ברור היה לו שהוא **לא** יהיה כלי שרת בידי השלטונות להלל את רשעות רודפי הדת.

זכורני – כשהייתי בחקירות בק.ג.ב, שהיו מכוונות בעיקר כלפיו כמו שאמרו לי שם: "מה אתה הולך בדרך אביך, אנחנו נדאג לחסל את אביך ואתך בסיביר", אבא לא נבהל. להיפך, היה משדר כלפי חוץ רוגע ובטחון בקב"ה וזה השפיע עלי ונסך בי, ובכל המשפחה, אווירה של בטחון. זה נתן לי כוח לעמוד מול השוטרים.

כשהגישו בקשה לעלות לארץ ישראל, היה הדבר כרוך בסיכונים רבים ובאי נעימויות. לאחר שהחליט אבא לעשות את הצעד הזה שלא היה יותר שום אפשרות להמשיך את חייו וחיי משפחתו ברוסיה, ולכן פעל לקבל אשרת יציאה ללא לאות, והיה מתווכח עם הממונים על ההגירה עד שסוף סוף זכה לקבל אישור לצאת לארץ ישראל. הכל נבע מעץ האמונה התמימה שהיה בו, ופירות הבטחון האמיתי שנסך וחינך בנו.

איש אמת! אבא היה איש אמת! והיה דבק בדעותיו בעבודת ה' ובדרך חייו. מאד כאב לו כשראה כיצד יהודים מתכחשים ליהדותם ועוזבים את אמונתם. הוא היה ריאלי והבין ששמירת הדת ברוסיה זוהי משימה קשה ולרוב בלתי ניתנת ליישום, מכל מקום אם היו בני נוער שהתחתנו עם נכרים – היה כואב במאד מאד ומביע התנגדות לדבר בכל כוחותיו.

זכורני שאבא סיפר שהיה באיטליה במחנה מעבר של עולי רוסיה שהיגרו מרוסיה לאמריקה, והיה שם מועדון וקולנוע, והגיעו לשם מיסיונרים כדי להשפיע ולשכנע את העולים מברית המועצות והיו מזמינים אותם לחוגים שלהם. אבא שמע על כך ופעם נכנס לקולנוע לפני תחילת הסרט ודיבר דברים כדורבנות על הנצרות ועל הצרות והרדיפות שעשו לעם ישראל. הדברים נאמרו על אף האפשרות שיבואו לפרסום, עם כל הסכנה שבדבר. הדברים היכו בהלם את כל הנוכחים. ואחר כך נאמר לו שבאיטליה אסור לדבר נגד אותו האיש ויעצו לו לעזוב במהירות את המדינה, ואז את המזוודות כדי לחזור. אחרי כמה ימים ראה שאין תגובה על דבריו, ונשאר.

באודסה היה מושמץ על כך שלא רצה לעבוד בשבת. ועד כדי כך הגיעו הדברים, שתלו קריקטורה בלב העיר להשמיצו ולהשפילו, אך, כתמיד, גם בניסיון הזה לא נשברה רוחו וידע שהאמת איתו.

כשהגיע לגיל שידי התחילו קצת לרעוד באופן שהאחרים כלל לא הרגישו בזה אמר שלא רוצה יותר למול, אפילו את הנכדים שלו, כיון שלא שולט על ידיו במאה אחוז, אפילו שהיה יכול למול היטב.

אבא היה אדם אציל ונוח לבריות. הייתה לו גישה מיוחדת לכל אחד. היה מנהל שיחות, מוסר ודרשות לכל שכבת הציבור בבנדרי, באודסה ובדרבנט, ודבריו הנעימים שנבעו מלב עמוק וחם נכנסו ללב השומעים ופעלו את פעולתם.

עד היום בכל הזדמנות כשנפגשים עם אנשים שגרו בדרבנט ובקובה - נזכרים הם בגעגועים באבא.

פעם באחד מרחובות בני ברק עברתי ופגשתי באנשי ניקיון שעסקו בניקיון הרחוב, שמעתי אותם מדברים רוסית ומזכירים את העיר דרבנט, נגשתי אל אחד מהם ואמרתי שקוראים לי ברונפמן. התשובה הייתה מאוד נרגשת, ובן שיחי הזיל דמעות ושאל אם אבא עדיין חי. וכשראה את בני ישראל שיי הקרוי על שם אבא - נישק אותי בהתרגשות. ובמקום אחד שומר אולם שזיהה אותי ושאל מייד העוד אבא חי, והעלה זכרונות בהתרגשות ובכבוד.

כשאבא היה עובר ברחוב בדרבנט היו כולם קמים בפניו, גם הגויים. זכורני שכתב "ניו יורק טיימס" ביקר אצלנו בבית ושאל את אבא על סדר יומו ואורח חייו, ומה מאוד התפעל משיחתו עמו.

הכנסת אורחים

ביתנו היה בית של חסד. אבא ואמא היו דואגים לנזקקים. לדוגמה: בבנדרי הייתה אשה שמכרה גרעינים ברחוב, אבא התעניין מדוע שאשה זקנה יהודיה מוכרת גרעינים. התברר שהיא הייתה אשתו של יהודי ירא שמים וחסיד גדול שנפטר לפני המלחמה ולא היה לה מקור פרנסה אחר מלבד למכור גרעינים ברחוב. אבא, כרב קהילה דאג לפרנס אותה על חשבון הקהילה. כשהזקינה ולא יכלה לדאוג לעצמה - היו מבשלים בעבורה בביתנו ומביאים לה ארוחות לביתה.

התארחו בביתנו אורחים משוויץ (ובעקבות זה חקרו אותי בק.ג.ב) שבאו לערוך ליל הסדר בביתנו. זוכר אני כמה התפעלו לראות את הסדר ערוך עם כל הדקדוקים והדיוקים שהם עצמם לא הכירו. והיו רתוקים ממש להאזין לסיפורי יציאת מצרים והסבר ההגדה של פסח.

בביתנו היו שוהות אמהות שהביאו את ילדיהן למול. היו מגיעות מחוץ לעיר ומתעכבות בביתנו עד להחלפת התחבושת אחרי הברית, שזו הייתה מומחיות גדולה בפני עצמה - נוסף לעצם המילה שנעשתה בביתנו גם היא.

באודסה היו באים אלינו אנשים חרדים לסעוד - ממוסקבה, מטשקנט ועוד, וכולם התקבלו במאור פנים מיוחד.

גם בחיי היום יום התבטאה מידת החסד של אבא בהליכותיו. אהב להאכיל את הילדים ואת הנכדים ולהעניק להם טובות כיכולתו. היה מספר להם סיפורים ומשתעשע עצם בחביבות יתירה.

וכידוע ההבדל שבין צדקה וחסד. צדקה - נתונה למי שזקוק לכסף, וחסד זו מדריגה של אדם החפץ להיטיב עם הזולת.

אבא סיפר לנו שבהיותו בחור ישיבה ירד אביו מנכסיו וכדי לסייע לו היה הולך לקרוא בתורה ולמסור שיעורים בבתי כנסיות כדי להחזיק את עצמו ולתמוך ולחזק את אחיו הצעירים.

חינוך הילדים

אבא דאג מאד לחינוך יהודי, לשם כך החזיק בבית בהסתר מלמד שלימד אותנו ושינן איתנו.

הסיפורים של אבא כללו סיפורי צדיקים אותם תיאר בחיות רבה, והיה חי מאוד את ההווי היהודי והחסידי, ושילב בסיפוריו מוסר השכל ואמונת חכמים ואהבת תורה והשגחת השם על עולמו. זכורני שבאודסה, בלי שבת אחרי הסעודה, היינו יוצאים לטייל בחוף מעט, ואז אבא היה מספר לי - הייתה זו עבורי שעה מיוחדת שתרמה רבות לבניין אישיותי ונטעה בי אמונת אומן בבורא העולם.

ההכנות לבר מצוה שלי היו נטיעות בחינוך היהודי המיוחד שקיבלתי, קריאת התורה עם טעמים, וכן הפטרה - הכל נספג ונחרת.

לסיום:

בחומש במדבר (א) ציווה הקב"ה למנות את בני ישראל "למשפחותם לבית אבותם". וכתבו המפרשים שעניין המניין בעם ישראל הוא מסירת תפקיד. שכן על ידי המניין מוגדר חלקו של כל אחד ואחד בעולם, והודגש: למשפחותם לבית אבותם - שיש אפשרות לכל אחד לעבוד את ה' בעולם הזה בכלים שהקב"ה נותן ומעניק. אחד הכלים הוא המשפחה. שכן קשר משפחתי הוא גורם מאחד גדול בין בני אדם. על ידי עזרה ותמיכה האחד בשני, ההימצאות בקרבת המשפחה מאפשרת ללמוד אחד מהשני ניסיון חיים, חכמה ועוד.

אנו נמצאים כעת בהוצאת ספר חיים משובץ זכרונות של אבינו מורינו זצ"ל שהוא ראש משפחתנו ומאור דרכנו. המסורת שמסר לנו, בביטחון, באהבת ה', במסירות נפש, בדאגה לכלל ישראל ובשמירה על ערכי היהדות, מידותיו הטובות והמיוחדות יהיו נר לרגלינו, וכל אחד במקום שבו נמצא - ימשיך את מסורת המשפחה: "למשפחותם לבית אבותם". וזו תהיה הזכות הגדולה לנשמה הטהורה של אבינו מורינו ר' ישראל בן ר' משה ברונפמן.

נזכה במהרה לביאת גואל צדק והקיצו ורננו שוכני עפר.

מכתביו

חנוכה: נצחונה של הרוח

השאלה ששאלו חז"ל (שבת כא) על מהותם של ימי חנוכה בלתי מובנת: האם אמנם נשכחה הסיבה שבתוצאותיה קבעו ימי חנוכה בהלל ובהודאה, עד שצריך היה לפרוט, בתשובה לשאלה, את המאורעות שהביאו לקבוע את החג?

ימי החנוכה שנקבעו, על המאורעות של אותה התקופה הידועה הם נקבעו: התקוממותו של מתתיהו בן יוחנן כהן גדול וההתלהבות של בניו הגיבורים - מאורעות שהשפיעו ברוחם העזה על העם לקום ולגרש את האויב האכזרי, שלא הסתפק רק בכיבוש הארץ, אלא רצה לכבוש גם את רוח ישראל סבא, "להשכיחם תורתך ולהעבירם מחקי רצונך".

ידועה הייתה מלחמת החשמונאים שהייתה מסובכת בנצחונות וכשלונות, והביאה את הנצחון הסופי של המכבים בסיסתם "מי כמוך באלים ה'". בעבור זה אנו אומרים בתפילת ההודאה על נצחונם, "מסרת גבורים ביד חלשים, ורבים ביד מעטים, וטמאים ביד טהורים, ורשעים ביד צדיקים, וזדים ביד עוסקי תורתך". עם ישראל ידע שהנצחון של המכבים בא להם ברחמים רבים, בנס, שכן בדרך הטבע הגבורים מנצחים את החלשים, והרבים את המעטים. העם ידע שנצחונם של החשמונאים הביא להם את מלכות בית החשמונאים והתחדשות ממלכת ישראל עצמאית.

ברם נראה לי, שחז"ל התכוונו להדגיש את העובדה שההתקוממות של גבורי החשמונאים באה בעיקר נגד הלחץ והדיכוי על נפש העם, נגד המתיוונים שרצו לבלוע את רוח היהדות. ובאמת העם נשא בסבלנות את סבל עול הצבא, כי מאמינים היו שזה שלטון זמני וסוף השחרור עתיד לבוא. אך כאשר גבר הלחץ על רוח העם, שאסרו על לימוד התורה, שמירת שבת, מילה ועוד מצוות התורה - אז לא יכול היה העם לשאת עוד הסבל.

נכונות זו של מסירות-הנפש של מתתיהו ובניו החשמונאים מקורה באהבה עזה לתורת ה' ולמצוותיה. הצלת התורה היא הייתה מטרת ההתקוממות, ובשביל זה התרחש הנס של פך השמן הטהור המסמל את רוח עם ישראל בטהרתו. הוא הנס שציינו חז"ל כסיבה לקביעת החג. לכן, בתפילת על הנסים מדגישים לא רק "מסרת גבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים", אלא גם "וטמאים ביד טהורים ורשעים ביד צדיקים וזדים ביד עוסקי תורתך".

מטרתו של מרד החשמונאים הייתה, שמירת התורה וערכיה הנצחיים בעם ישראל, ומטרה זו הושגה בעזרת השי"ת.

חג החנוכה הוא אפוא סמל הדבקות של עם ישראל במצוות השי"ת. נרות החנוכה הקטנים והעדינים, שהודלקו ומודלקים בכל בית ישראל במשך הדורות, הכריזו על נצחון רוח ישראל סבא, וחזקו בטחונם בה', ואנו מאמינים שרוח זו - נצחית היא. ובזכות תורתנו הקדושה נעשה עם ישראל עם נצחי בעבר, ובהווה.

חנוכה חג רוחני

נצחון החשמונאים על היוונים היה לא רק דתי, כי אם גם מדיני (פוליטי) ולאומי, שכן אחר זה נעשה עם ישראל עם חפשי לגמרי, עם עומד ברשות עצמו, בלתי היותו כפוי ומשועבד לשום עם שהוא. בכל זאת חכמינו ז"ל ציינו את החג והזהו והדגישוהו רק ממובנו הדתי בלבד, בצוותם להדליק את נרות החנוכה וזכר לנס של פך השמן (שנמצא בחותמו של כהן גדול), סמל האור הרוחני.

הדבר אפוא דורש ביאור.

א. ריקנות בורו של יוסף, ומקום הנחת החנוכה

במסכת שבת (שבת כב) נמסרו לנו שני המאמרים שלמטה:

(א) "אמר רב כהנא... נר של חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה פסולה כסוכה וכמבוי".

(ב) "מאי דכתיב 'והבור ריק אין בו מים' - ממשמע שנאמר 'והבור ריק' אני יודע שאין בו מים, מה תלמוד לומר 'אין בו מים'? - מים אין בו, אבל נחשים ועקרבים יש בו".

דורשי סמוכין שואלים: מה עניין ריקנות של בור למקום הנחתו של נר חנוכה, שמסדרי התלמוד הסמיכום זה אצל זה?

ושוב שנינו במסכת סנהדרין (ו, ב):

דרוש ר' יוסי הגלילי: אסור לבצוע (כלומר, לעשות פשרה במקום שאפשר לעשות על פי יושר הדין), וכל הבצוע - הרי זה חוטא, וכל המברך (כלומר מהלל ומשבח) את הבצוע (המפשר) הרי זה מנאץ (מבוזה) ועל זה נאמר 'ובצוע ברך נאץ ה'". אלא יקוב הדין את ההר. ר' מאיר אומר: לא נאמר 'ובצוע' אלא כנגד יהודה שנאמר: 'ויאמר יהודה אל אחיו: 'מה בצע כי נהרוג את אחינו?' וכל המברך (משבח) את יהודה הרי זה מנאץ (מבוזה), ועל זה נאמר 'ובצוע ברך נאץ ה'.

הדבר תמוה: הן על ראובן, שהציע "השליכו אותו אל הבור" המלא נחשים ועקרבים, מקום שמותו של יוסף הוא כמעט וודאי - לא נמתח עליו כל בקורת, כי אם להיפך, התורה מעידה על כוונתו

הטובה - "למען הציל אותו מידם". ועל יהודה - שאם אמנם הציע למוכרו לעבד, אך על כל פנים באמרו "מה בצע כי נהרוג את אחינו" רצה למנוע את אחיו מרציחת נפש (אחת היא אם על ידי עצמם ממש, אם על ידי הנחשים והעקרבים שהם היו הגורמים לזה) - נמתחה בקרתם החריפה של חז"ל בפיו של ר' מאיר, על הסכימו לאיזה פשר ולא אמר "יקוב הדין את ההר"?

ובכן: על איזה פשר הסכים יהודה שהיא גרועה מעצתו של ראבון?

ב. קשה המחטיא הרוחני יותר מההורג הגשמי

שני מועדים קבעו והתקינו חז"ל בלוח המועדות היהודי: חנוכה ופורים. ושונים הם זה מזה בתוכנם ובמהותם. כפי שהארכנו במקום אחר לבאר על נס הפורים (בפרק קבלת התורה מרצון), בימי אחשורוש, הנה נס זה הכה שורשים עמוקים ברגשותיהם הלאומיים של המוני ישראל. תחת השפעת עזרא הסופר ואנשי כנסת הגדולה, רוח התורה הוסיפה מדור לדור להתפתח ולהתבצר בישראל לכל עמקו והיקפו. ודבר זה נתגלה לכל באופן ברור בזמן שלטון היוונים, בימי אנטיוכוס אפיפנס, או כפי הידוע לנו מפי ההיסטוריה שלנו בימי נס חנוכה.

נס חנוכה שונה מנס פורים: בנס פורים הייתה הסכנה גופנית, חומרית, "להשמיד להרוג ולאבד". עם רוח התורה של עם ישראל כבר לא היה להם לשונאיו כל שיח ושיג, בני ישראל שבאותו דור הלא כבר התבוללו. הכוח התורני, הכוח הלאומי הטמיר והנעלם שלהם כבר נחלש וכמעט שנתבטל לגמרי. מבחינה רוחנית זו לא היה לישראל שבאותו הדור כל כוח לאומי להתקומם נגד אויביהם, עד שבא הרמז הנסתר מאת ההשגחה העליונה ונזרק שלא מדעת מפיו של אחשורוש "להקהל ולעמוד על נפשם" לנסותם אם מוכנים הם למסירות נפש, ועל ידי זה ניתן בהם הכוח הלאומי הנדרש.

אכן בימי אנטיוכוס, החיים הגופניים היו בטוחים, והתנקשות האויבים הייתה מלחמת הרוח, מלחמת הנפש, כאמרם ז"ל: "להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך". היונים לא השמידו, לא הרגו ולא איבדו - רק "טמאו" כל "השמנים", סמל האור הרוחני. ובכל זאת, אף שמצד גשמיותם לא נשקפה להם לישראל סכנה, אך לפי שמצד רוחניותם הייתה הסכנה גדולה - אז גבורי הרוח לא עמדו מרוק, לא חיכו לשום רישיון מאנטיוכוס, כבימי אחשורוש, כי אם התאזרו בכל כוחותיהם ובכל האש הלוהטת של מסירות נפש. הם יצאו להילחם עם שונאיהם היונים והם שאבו אומץ רוחב מאותו המעיין הרוחני והתורני עצמו, שאליו התנקש האויב.

וכה אנו רואים תופעה נפלאה ומעודדת: בימי אחשורוש ההורג הגשמי, "להשמיד להרוג ולאבד", היה להם לישראל רפיון רוח ואוש (אפסיות) נורא. ואילו בימי אנטיוכוס, המחטיא הרוחני, כבר

היו מלאי אומץ רוח ועמדו על נפשם מעצמם, בלי כל צורך לרמוז על זה מצד ההשגחה השמימית בדמות רישיון "להקהל ולעמוד על נפשם".

ובכן, יוצא שקשה לישראל אנטייכוס המחטיא הרוחני, מאחשוורוש ההורג הגשמי.

ג. היכר ההדלקה: פרסום רעיון התורה וכוחו הלאומי

להבליט רעיון זה, עד כמה מעולה הוא בחשיבותו האור הרוחני, אור התורה, בשמשו מקור לכל הנצחונות, לכל גוויניהם - נצטווינו להדליק נר חנוכה לזכרון פך השמן, סמל של אור התורה.

אולם לשם מטרה זו, לא רק ההדלקה עצמה תפסה מקום בדברי חז"ל, כי אם גם היכר של ההדלקה. שתהיה ההדלקה ניכרת ונראית לכל, להדגיש על ידי זה תכונות החג ומטרתו.

לשם כך העמידו את מצות חנוכה, אם היתה מדרבנן (מדבריהם), בשורה אחת עם שתי מצוות אחרות שהן מן התורה (דאורייתא) כשבת (מבוי) וכיום טוב (סוכה).

הן ידוע שברשות הרבים אסור לטלטל בשבת, ובמבוי קטן, סתום משלוש רוחות) - מותר לטלטל, ולהוציא דבר מה מן המבוי לרשות הרבים בשבת אסור. לשם הגבלת תחום המבוי, ובכדי להבדילו מרשות הרבים, מניחים קורה על פני רוחב המבוי מעל גביו מכותל לכותל ברוחו הפרוץ אצל היציאה לרשות הרבים. קובע הדין, שאם הניחו קורה זו למעלה מעשרים אמה, גם במבוי יהיה אסור לטלטל. מטעם שקורה שהניחו למעלה מעשרים אמה אין ראיית האדם שולטת בה ואינה רואה אותה, ונמצא שאין כל היכר היכן כלה תחום המבוי (שמותר לטלטל בו), ואיפה מתחלת רשות הרבים (שאסור לטלטל בה).

וכן בסוכה: אם הניחו את סכך הסוכה למעלה מעשרים אמה - הסוכה פסולה ואין אדם יוצא בה ידי חובת מצוה זו, מטעם שכל שהוא למעלה מעשרים אמה אין ראיית האדם שולטת בו, ואין כל היכר, בשעה שהוא יושב בצל הסוכה.

גם נר חנוכה הרימו חז"ל למדרגה נעלה זו, באמרם: "נר חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה פסולה", מטעם כי לא רק ההדלקה עצמה מצוה, אלא גם היכר ההדלקה מוכרח ונחוץ, מפני פרסום הנס, פרסום רעיון התורה וכוחו הלאומי.

ד. בין ראובן ליהודה: העדפת חיי הרוח או הגוף?

מתוך הרעיון שנתברר לנו למעלה, כי לישראל קשה המחטיא (ברוח) יותר מן ההורג (בגוף) יוצא לנו כלל עיקרי, כי לחיי הרוח בישראל יש יתרון על חיי הגוף.

דבר זה משתקף גם כן מסיפור מכירת יוסף, על פי מיצוי עומק הכוונה שבפי חז"ל. הן יוסף בבואו אל אחיו היה בסכנה, שכן הם רצו להרגו ("לכו ונהרגו"). להצילו נתערר לראשונה ראובן, בפנותו אל אחיו בבקשה כפולה ומכופלת, "לא נכנו נפש... אל תשפכו דם; השליכו אותו אל הבור הזה... ויד אל תשלחו בו". לכאורה, מה תועלת הייתה בריבוי הפצרות האלו, הלא סוף סוף הציע הוא להשליכו לתוך בור מלא נחשים ועקרבים, ששם הסכנה לחייו לא הייתה פחותה משאילו היה בידי אחיו. בכל זאת - והדבר מתמיה - התורה מעידה על כוונתו הטהורה של ראובן שהייתה "למען הציל אותו מידם להשיבו אל אביו".

אך, כנראה, ראובן חיפש את הרע במיעוטו. הוא חשב, כי אם וכאשר יפול יוסף ביד אחיו, שהתמרמרותם נגדו הייתה במידה בלתי מוגבלת, אז כבני אדם בעלי בחירה חופשית, בלי ספק ימיתו אותו. אולם אם יתרחש אחרת, כשישליכו אותו בבור של נחשים ועקרבים, שכל מה שהם עושים על פי הטבע שהטביע בורא העולם, אולי קיווה ראובן - תועיל לו זכות אבות, ועל פי רצון הבורא ישתנה הטבע לפי צורך השעה, ולא ישחיתוהו ולא יריעו לו. לפיכך הכתוב אומר "למען הציל אותו מידם", בהדגשת מילה (מידם), לרמז על רצונו של ראובן להציל אותו מיד בעלי הבחירה שבלי ספק ימיתו אותו.

בכל אופן, בהצעת ראובן הייתה נשקפת ליוסף רק סכנה גופנית, אבל לא רוחנית.

אכן, שונה הייתה הצעתו של יהודה, היא הייתה הצעה של פשרה: מצד אחד רצה להציל את חייו הגופניים של יוסף באמרו "מה בצע כי נהרג את אחינו", כלומר: אחת היא, אם נהרוג אותו בידינו או ממש או שנהיה רק הגורמים לזה והוא יומת על ידי הנחשים והעקרבים. יהודה, על פי הכלל של "אין סומכין על הנס", לא רצה להסכים להצעת ראובן להשאיר אותו בבור. מצד שני, הצעתו של יהודה עלולה הייתה למעשה לגרום מיתה לחייו הרוחניים של יוסף, בהציעו "לכו ונמכרהו לישמעאלים".

מי לא יבין מה יהא בסופו של עלם רך וענוג מן אלה "האמונים עלי תולע" (כתונת פסים), מחונך בבית יעקב, חינוך צרוף וזך (בר חכים) - אם יעקרו אותו לפתע פתאום מבית אביו וישליכו אותו לאיזו ארץ רחוקה, גלמוד ונעזב לנפשו, כעבד בבית אחד השרים פרצוי מוסר. בארץ מלאה גילולים ובסכבת בני אדם שטופי זימה, חייו הרוחניים היו בלי ספק בסכנה עצומה. הוא היה מאבד שם את ישרת רוחו, חינוכו היפה, צדקתו וכל מידה נכונה שלמד בבית אביו. לא לחינם סיפרו לנו חז"ל (במדרש בראשית רבה) כי כשבאו לשבור בר במצרים לא ביקשו אותו במקום אחר כי אם בשוק של זונות. כלום יש מיתה רוחנית יותר מנוולת מזו?

משום זה נמתחה ביקורתם החריפה של חז"ל על יהודה, באמרו: "ובוצע ברך נאץ ה'" - כל מי שמשבח את בעל הפשר, המוותר על החיים הרוחניים לשם הצלת החיים הגופניים, הרי הוא מבזה

את ה'. אמר ר' מאיר: על יהודה נאמר, שאמר מה בצע (מה פשרה) הוא. יהודה הסכים לוותר על ביטחונו הרוחני של יוסף, לשם ביטחונו הגופני.

על פשרה כזו הסכימו גם אחינו המתבוללים בין העמים בהיותם מוותרים על חייהם הרוחניים לשם הטבת חייהם הגשמיים. מפשרה כזו אין דעת חכמי ישראל נוחה כלל וכלל.

ה. סמיכות שני המאמרים (נר חנוכה וריקנות הבור) זה לזה

על יסוד כל האמור נבין גם את סמיכות שני המאמרים של הנחת נר חנוכה ושל ריקות הבור זה לזה: (א) אמר רב כהנא: נר חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה פסולה - להדגיש את צורך ההיכר והפרסום שיש בנס ובתוכנו הרוחני, סמל אור התורה והלאומיות של עם ישראל, כמבואר היטב למעלה.

(ב) אמר רבה כהנא: "מאי דכתיב והבור ריק אין בו מים", מים אין בו, אבל נחשים ועקרבים יש בו - ואף על פי כן מעידה התורה על ראובן כי כוונתו הייתה להציל את יוסף (וישמע ראובן ויצילהו מידם). לפי שבערך עצתו של יהודה, שהעמיד בסכנה את חייו הרוחניים, עצתו של ראובן הייתה להצילו.

הנה כי כן, מעיד לנו המעשה של מכירת יוסף והנס של חנוכה, כי יתרון לחיי הרוח בישראל על חיי הגוף.

כן, חנוכה הוא חג רוחני!

קבלת התורה מרצון

א. תעודתה ומטרתה של התורה בישראל

שנינו במסכת שבת (פח, א): "ויתייצבו בתחתית ההר... מלמד שכפה עליהם הקב"ה הר כגיגית, ואמר להם: אם אתם מקבלים את התורה, מוטב. ואם לאו שם תהא קבורתכם. אמר רב אחא בר יעקב: מכאן מודעה רבה לאורייתא (כלומר מחאה גדולה נגד התורה). ושאם יזמינם לדין, למה לא קיימתם מה שקיבלתם עליכם?! יש להם תשובה (- שקיבלוה באונס). אמר רבא אף על פי כן, הדר קיבלוה בימי אחשוורוש (מאהבת הנס שנעשה להם, רש"י)".

במאמר זה ישנם כמה תמיהות:

1) אם הכוונה לומר, שהתורה נתקבלה בישראל על ידי כפיה, היה די לומר ש"כפה עליהם ההר"; ומה בא להשמיענו בהודיעו לנו שכפיית ההר הייתה בתמונת גיגית ("כגיגית")?

2) תיבת "שם" (- "שם תהא קבורתכם") בלתי מתאמת כלל: יותר נכון היה לו לכתוב "כאן" ("כאן תהא קבורתכם").

3) מדוע המתינו לקבל את התורה מרצון עד נס פורים? הלא כמה נסים נעשו לישראל עד אז, כגון: מלחמת סיחון ועוג, קריעת הירדן, מלחמת ל"א מלכים, מפלתו של סנחריב ועוד.

כנדי להשיב על השאלות הללו, יש לנו בתחילה הצורך לברר את מהותה של התורה, מטרתה ותעודתה בישראל:

הנה לאחר המבול, כשבני-אדם התחילו להתפרד למשפחות ולהתפשט בכל רחבי הארץ ומלואה, ככתוב: "ומאלה נפצה כל הארץ" (בראשית ט), נתהוו מהם עמים שונים, שהיו נפרדים זה מזה הן ביישוב אדמתם, הן בשפתם, והן באמונת אלילם. ככתוב: "מאלה נפרדו איי הגויים בארצותם (זה ישוב אדמתם), איש ללשונו (זה שפתם) למשפחותם בגוייהם (זה על פי אמונתם באילים)" (בראשית י). כה נתהוו עמים שונים בעולם, נבדלים ונכרים זה מזה בזמנים העתיקים הם - על פי שלשת עקרי ההגדרה הלאומית הללו - ארץ, שפה ואיליל. אולם הצד השווה שבהם היה, השחתת

המידות ושפלות המוסריות במובנן היותר גרוע, בתור תוצאה ישירה של אמונתם באילילים לכל גוניה.

לתוך חשכת ליל האליליות זו התפרץ קרן אורה של האמונה הצרופה, אמונת הייחוד בבורא האין סוף ה"הוי"ה" ברוך הוא, על ידי עם ישראל, בני בניו של אברהם אבינו שמעצמו הכיר את בוראו.

בצאת ישראל ממצרים ובבואם להר סיני נודע להם מפי הקב"ה כי הם נעשים לעם מיוחד, ככתוב: "והייתם לי סגולה (אוצר רוחני של לאומיות) מכל העמים, כי לי כל הארץ (הכוונה, כשם שאין אלוקותי מוגבלת בארץ זו או אחרת, כך גם אתם אין לאומיותכם מצטמצמת בארץ זו או אחרת) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות יט) - הכהונה והקדושה - מושגי מעלה ופרישות הן.

ועד אחרית הימים, עד שיתקיים יעוד הנביא "כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד" (צפניה ג) - שמשמעותה היא, שמושג ההכרה בהוי"ה ב"ה יהיה ברור ומבואר לכל (בשפה ברורה), לא כיום, שמושג זה משובש ומוטעה בפי עמים שונים בני אמונות שונות - תעודת ישראל בתקפה עומדת, להיות נושא דגל אמונת הייחוד בתוכנה הצרופ.

למלאות תעודה נשגבה זו ניתנה לעם ישראל התורה, שבקיום מצוותיה מכשרת היא אותו לזה, להיות לאור לגויים.

וכה חדרה התורה לתוך עמקי נשמתו של עם ישראל ונעשתה רוח חייו, עד כי גם בהיותו נפוץ בין העמים ובתוך ארצות שונות, ומדבר בשפות שונות, כאילו כבר נעקרו ממנו כל סימני הלאומיות המקובלים בעמים, בכל זאת הוא ממשיך להתקיים בתור עם מיוחד, וזאת רק הודות לתורתנו הקדושה בלבד.

רואים אנו באמת הופעה מיוחדת במינה גם היום, בזמן שהאליליות הקדמונית בצורתה הכי מזהמת כבר חלפה ונעקרה אצל רוב מנינה ורוב בנינה של האנושיות, ואת מקומה תפסו אמונות אחרות ואידיאלים שונים, כהנוצרות והאסלאמיות ('מחמדיות') ודומיהן - שבהן יש אמנם לראות צעד ידוע של המעבר שבין האליליות לאמונת הייחוד - פסקה הדת להיות אחד מסמלי הלאומיות, לפי שיש עמים שונים בני דת אחת. למשל: ההונגרים, הצ'כים והאיטליאנים הם נוצרים קתולים. הרוסים, הייגוסלבים והבולגרים הם בני דת הנצרות האורתודוקסית. וכמה ארצות ערביים נחלקות להרבה מדינות, ובכל זאת הם בני דת אחת, האיסלם.

עם ישראל נשאר בודד בדתו הלאומית, ובן ישראל שהמיר דתו ר"ל חדל מלהיות בן ישראל, ובן הנכרי שהתגייר נכנס לכלל ישראל ונחשב כמוהו. יוצא מזה ששולא התורה העושה את ישראל לעם מיוחד גם בהיותו נפוץ בין העמים, לא היה נשאר ממנו ח"ו שריד ופליט. התורה היא אפוא התריס

והמגן בפני הפורענות, היא המצלת את עם ישראל מכיליון לאומי, ומגינה עליו.

ב. "כפה עליהם הר כגיגית" – שני מובנים במילת "כפה"

אחר דברנו אלה, הננו באים לבאר את עניין כפיית ההר כגיגית שהקשנו בו לעיל:

הנה הפועל "כפה", שני פירושים לו:

1) אונס ולחץ, למשל מהמבטא "כופין אותו עד שיאמר רוצה אני" (ראש השנה ו, א).

2) הסתרה וכיסוי, כמו שאמרו במשנה (עירובין קד, ב) "כופין עליו פסכתו" (כלי נחושת על השרץ המת שנמצא מת במקדש בשבת, ואי אפשר להוציאו משם משום קדושת השבת, שלא יטמאו הכוהנים על ידי נגיעה בו בשעת עבודתם).

והנה, רב אחא בר יעקב באמרו "מכאן מודעה רבה לאורייתא" סבר, כי הפועל "כפה" פירושו "אונס ולחץ". אם כן, מה שנאמר "מלמד שכפה עליהם הר כגיגית" הכוונה: שעצם נתינת התורה לישראל הייתה על ידי אונס ולחץ, ולפי זה פטורים הם ישראל מכל עונש. כי הנודר או הנשבע לאנס לא הוי - לא נדר ולא שבועה (ראה רמב"ם הל' שבועות פ"ג ה"א. שו"ע, יו"ד, רלב, יד), לפיכך נודרים להורגים כדי להיפטור מהם... פירוש: אם ליסטים בא להרגך אם לא תיתן לו סכום מוגזם, יכול אתה להישבע לו שיתן לו סכום זה, ואחר כך בעבור הסכנה, לא לקיים את הנדר והשבועה, מטעם שהיו באונס, ואין בהם כל ממש כדין של נדרי אונסין.

אכן במה הדברים אמורים, אם השבועה הייתה להאנס עצמו שבא להרגך. אבל אם הנדר או השבועה היו לא להאנס עצמו, כי אם למי שבא להציל מיד האנס, אז חלים הם בכל חומרתם ותקפם, ואין לך כל הצטדקות לומר 'אנוס הייתי' כדי להיפטור מהתחייבותך.

רבא לא הסכים לפירוש זה של רב אחא בר יעקב במלת 'כפה'. הוא בהתבוננו במאמר הנזכר, ובראותו כי לתיבות "כפה עליהם ההר" נתווספה גם המילה "כגיגית", מילה שהיא מיותרת לכאורה, וכן במקום מלת "כאן" המתקבלת יותר על ההגיון, כתובה תיבת "שם" - הבין את הפועל 'כפה' במובנו השני, שפירושו: הסתרה וכיסוי, כדרך שאדם כופה כלי על דבר מה יקר ערך מאוד כדי להגן עליו מסכנת שבירה והפסד, מאי זהירות של משמוש יד האדם או דריסת רגלו.

לפי הסברתו של רבא יוצא: לא שהתורה הייתה האנס, ושלפיכך אין נענשים כשאין מקיימים אותה. ההיפך הוא הנכון, היא באה להציל מיד האנס, מיד שונאי ישראל שבעמים שונים, שנפזרו ישראל בנייהם. מתוך השקפה זו אין כל הצטדקות להישמט מקיום התורה, כלומר: מלקיים אותה. כדין הנשבע למי שבא להציל מיד האנס.

עם ישראל, כשגלה לבין העמים ואיבד ארצו, לשונו ותרבותו (דרכי חייו והרגליו), את שלושת עיקרי הלאומיות המקובלים בעמים - נשאר עם בודד בארצות פזוריו רק הודות לתורתנו הקדושה. התורה, הייתה אפוא, בבחינת "גיגית": כשם שהגיגית בעזרת ובחזקת דופנותיה מגינה על כל מה שנמצא בתוכה בעד האש הבווערת והלוהטת מכל סביבה, כך התורה מגינה על המחזיקים בה (במובן הלאומי), על עם ישראל, בעד אש ההתבוללות, על כל צעד ושעל. וכשם שלולא הגיגית לא היה נשאר מכל מה שבתוכה מאומה, כך לולא התורה לא היה נשאר מעם ישראל ומלאומיותו כלום.

לפיכך, דקדק בעל המאמר - רב דימי בר אבא - באומרו "שם" (ולא כאן). "שם", "שם" בארצות הגולה, בהיותכם נמצאים בסביבה לא לכם: לא בארצכם, לא בלשונכם וגם לא בתרבותכם, "שם" ורק שם "תהא קבורתכם", אם תעזבו את התורה, האמצעי היחידי של ההגנה וההסתרה שלכם.

אמת זו של גורל התורה בחיי ישראל יכולה הייתה להתברר בכל עוז תקפה רק בהיות ישראל בגולה, מפוזר ומפורד בין העמים, בתוך השפעה של ארצות נכריות, של שפות לועזיות ושל תרבויות שונות.

הגלות הראשונה שנתקלו בה ישראל בפתרון שאלה חמורה זו, הייתה גלות בבל בשלהי ימיה, בימי אחשוורוש: ארץ נוכרית, שפה נוכרית ותרבות נוכרית. מלבד זה ובעיקר: שכחת התורה. שכן לפי דברי חז"ל (מגילה יב, א) ישראל "השתחוו לצלם" וגם נהנו מסעודתו של אותו רשע כולל אכילת מאכלים אסורים. הרי שרטוט בולט של התבוללות גמורה וכיליון לאומי-רוחני.

בתוך מצב רוחני שפל ומדוכא כזה, מוצא רבא בעין חדירתו ההיסטורית, כי לעם ישראל התגלה אז על פי נס זיו אור התורה בכל תוקפו והדרו, והאיר את חשכת ליבותיהם. ומיד הכירו את התורה להאמצעי היחידי של ההגנה הלאומית, כלי המילוי לנפש האלוקית השוכנת בתוכם.

וזהו שאמר רבא במילים מועטות אלו: "הדר קיבלוה בימי אחשוורוש".

אך באיזה אופן באו לידי ההכרה? על זה נשיב בפרקים הבאים.

ג. היקהלות היהודים על נפשם בימי אסתר

הנה, כל המתבונן במגילת אסתר, ישים לב בלי ספק לדבר אחד מתמיה ביותר בסיפור הזה. מיד אחר מפלת המן וניצחון מרדכי, נכנסה אסתר אל אחשוורוש בבקשה כי "יכתב להשיב את מחשבת המן בו המדתא האגני אשר כתב לאבד את כל היהודים אשר בכל מדינות המלך". ובאמת, האם ישנה הצעה יותר נכונה והגיונית מזו, להוציא חוק המבטל את גזרת עשיית פרעות במדינה?

אולם כפי שאנו רואים, המלך הטיפש בגסות רוחו לא הסכים לזה, בהשיבו לאסתר "כי כתב אשר נכתב בשם המלך, ונחתם בטבעת המלך - אין להשיב". הוא הסכים רק שיכתבו בשמו "אשר נתן המלך ליהודים אשר בכל עיר ועיר להקהל ולעמוד על נפשם להשמיד להרוג ולאבד את כל חיל עם ומדינה הצרים אותה, טף ונשים...". כלומר, הוא נתן להם רשות להתארגן ולהגן על עצמם נגד הפורעים אשר יתקוממו עליהם ביום הנועד, בכל מה שיש בידם וביכולתם. אם כן אפוא, התמונה תהיה כזאת: כשיגיע י"ג באדר, יצאו ברחובות כל עיר ועיר שבמלכות אחשוורוש, מצד אחד - עושי הפרעות, שיבואו להשמיד להרוג ולאבד את היהודים, על יסוד חוק שניתן מטעם המלך על ידי המן. ומצד השני - היהודים יתארגנו גם כן על יסוד חוק השני שניתן להם מטעם מלך זה עצמו על ידי מרדכי, וייתצבו להגן על נפשם נגד הפורעים, במטרה "להשמיד להרוג ולאבד את הצרים אותם". וכה תהיה במדינה - ברישיון המלך - מלחמת אזרחים של דם ואש ותמרות עשן, ומי שינצח ינצח!

ובכן נשאלת השאלה:

- 1) מה תועלת הייתה בהשתדלותה של אסתר המלכה? הן הפרסים והמדיים היו מרובים מהיהודים, ובדרך הטבע הלוא ידוע שהמרובים מנצחים ולא המועטים?
- 2) גם בלי רישיון המלך, מיהו חסר הדעה שלא יעמוד על נפשו בעת צרה?
- 3) במה נתחזק כוחם לאחר הרישיון מלפני קבלתו? מועטים היו לפני זה, מועטים נשארו אחרי זה! ממה שאבו כוחות להתגבר על אויביהם?

ד. הכוח הטמיר והנעלם שבמעמקי הנפש-הלאומית: התורה

לכל אדם יש מטרת חיים ידועה, והיא מולידה בעמקי נפשו כוח טמיר ונעלם, כוח רוחני אמנם ולא כוח גופני, אולם במצב של סכנת חיים, הוא משתנה מרוחני לגופני, ומתגלם בכוח אדיר וחזק. מטרת חיים זו היא אצלו כההרגש הטבעי (אינסטינקט) שבכל חי המעורר בקרבו בלי משים ההתאמצות הראויה להילחם בעד קיומו והגנתו על חייו, ושמירתו מן המזיקים המתנפלים עליו. משום זה יוצא לפעמים שלא הגיבור הוא המנצח, כי אם להיפך, החלש. ולא התקיף, כי אם הרפה-אונים. כוח אשר כזה אנו רגילים לכנותו בשם מסירות נפש. וכך אמרו "אין גיבור כמתיאש", הפירוש: רק איש אשר הפקיר את חייו הגופניים והעמיד אותם בסכנה לשם הצלת חייו הרוחניים, יכול להתגבר על מתנגדיו ולנצח. באופן זה הסבירו לנו הפוסקים הראשונים (בית יוסף, חו"מ, ס"קלט בשם הרא"ש) את הכלל המשפטי הידוע "כל דאלים גבר" (הפירוש: במקרה שהשופט אינו יכול לחוות דעתו המשפטית באיזה סכסוך שהוא, והוא נאלץ לעזור את הדבר ברשותם של בעלי

הדין עצמו או "כל דאלים גבר"), מטעם כי מי שהחפץ שלו מוסר נפשו עליו ביותר ומנצח. (כפי שאכן ראינו במלחמת ששת הימים).

כוח טמיר ונעלם כזה מוטבע לא רק ביחיד, כי אם גם בעם שלם. אצל עם ישראל כוח זה מוטבע בו עוד ממעמד הר סיני, מקבלת התורה. כל קהילות הקודש שמסרו נפשם על קדושת השם במשך שנות ההיסטוריה הארוכה של עם ישראל בין העמים, גיבורי הרוח הללו שחירפו נפשם למות, שהפקירו את חייהם הגופניים לשם הצלת חייהם הרוחניים, התורניים, הם הם אותם הגיבורים ה"מתייאשים" הללו, הם הם המהווים עדות נאמנה על הכוח הטמיר והנעלם ההוא, על הרגש הלאומי הטבעי הזה בעם ישראל.

אבל, כשם שאוי לו לאדם שאיבד לו כל מטרה בחיים, והוא נופל לתוך ייאוש מוחלט, כן לא פחות גרוע מזה הוא גם גורלו של עם שלם שאיבד את רגש של העצמאות הלאומית שלו, ואתו-עמו גם כל רגש של התאמצות להלחם בעד פרוצופו הרוחני שלו, בעד צביונו הלאומי המיוחד. באבדן רגש שמירתו הלאומית עלול הוא עם כזה על נקלה להיות נבלע בתוך כלל המון האנושות, בלי הותיר ממנו כל זכר מישותו הלאומית.

במצב כזה של יאוש לאומי מוחלט היו בני ישראל בבבל, בימי אחשורוש, ובמצב כזה הם אחינו בני ישראל הנמצאים כיום בברית המועצות, אחר שעבר עליהם יובל שנים מן המהפכה הקומוניסטית. בבבל, עצמאותם הלאומית נמחקה מהם, שכן לפי דבר חז"ל "השתחוה לצלם" ונהנו מסעודתו "של אותו רשע". וגם בברית המועצות השתחוה לצלם של לנין, נשקו למגפיים של סטאלין, ונהנו מסעודתו של חרושוב. וכמו שאמרנו למעלה, ההתבוללות הכתה שרשים לכל גוניה.

היהודים אחרי היותם בגלות בבל יובל שנים, היו כבר דומים בכל מנהגיהם ודרכי חייהם לפרסיים והמדיים אדוני הארץ, ולא נבדלו מהם במאומה. אם כן גזירת המן "להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים" לא הייתה גזירה רוחנית נגד נשמתו של ישראל, נגד תורתו ודתו, כמו שהיה בימי חשמונאים. כי אם נגד גופו דמו וחלבו.

גזרה זו לא הייתה מובנת כלל: במה נבדלו היהודים מהפרסים והמדיים? (כמו כן, לא היתה מובנת בימינו אנו גזרתו של היטלר ימ"ש בנוגע אל היהודים המתבוללים שבאשכנז, אף שהיו דומים בכל וכל להגרמנים). אף כי המן הטעים את השתדלות גזרתו לפני אחשורוש בזה "שדתיים שונות מכל עם". אבל בהטעימו זאת, לא הייתה כוונתו אל היהודים שבדורו כי אם לדת היהודים בכלל - מדורו ומשקדמו לו (כשם שהיטלר ימ"ש בימינו הטעים מלחמתו נגד היהדות ההיסטורית, אף כי שהיהודים בדורו שבאשכנז כבר ברובם שכחו את רוח היהדות עוד מלפני זה ונתגדלו ונתחנכו על ברכי התרבות הגרמנית, עד שהבנים שאלו 'אבא, אני יהודי?').

התמונה הזאת רואים אנחנו עכשיו לדאבוננו הגדול אצל אחינו בני ישראל בברית המועצות, כעבור יובל שנים, אחוז גדול יותר מדי שכחו כבר שהם יהודים, שכחו שהארץ, והשפה וחייהם-התרבות הרוסיים לא שלהם. הם נפלו ביאוש גמור, יאוש לאומי ורוחני.

בימי אחשורוש, מרדכי ואסתר שבדור ההוא ראו את הסכנה הגדולה הנשקפת לעמם ככל מוראה ותקפה. יאוש נורא ואיום תקף את המוני ישראל, ואוי לו לאדם שנפל לתוך יאוש ומה בצע, אם על פי רגש טבעי גופני חיוני (אינסטינקט פיזי) שבכל חי התייצבו איש איש להגן על חייו, אם אבד כל מטרה אידיאליסטית בחיים שלו, הלא השונאים הפורעים הם מרובים ומאורגנים.

משום זה גמרו בדעתם מרדכי ואסתר לעורר בתוך עמם רגשי תשובה בהמוני עמם, להשיב למקורם התורני, לאותו הכוח הטמיר והנעלם הלאומי המסוגל להפוך חלשים לגיבורים, ושהמעטים יגברו על הרבים. הם החליטו לעשות הפגנות של תענית לא רק בסתר, כי אם בפומבי. ולא רק בין המוני העם, כי אם גם בארמון המלך, ככתוב, "ותאמר אסתר להשיב אל מרדכי. לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי, ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום, גם אני ונערוטי אצום כן". פה אנו רואים שני צומות, "וצומו עלי" זה הצום הראשון, "ואל תאכלו ואל תשתו" זה הצום השני.

הצום הקיבוצי עשה את שלו: בליבותיהם של יהודי בבל התלקח הניצוץ התורני והיה לאש בוערת המעוררת למסירת נפש, וכה נעשה השינוי הגדול - היאוש נהפך לאומץ רוח.

לפיכך, כשנכנסה אסתר אל אחשורוש "להשיב את הספרים מחשבת המן", וכשאחשורוש נתן רישיון רק "להקהל ולעמוד על נפשם" - ראתה היא בזה רמז ההשגחה העליונה השמימית, הרוצה להעמיד את בני עמה בניסיון: אם נכונים הם באמת למסירת נפש בעד עצמאותם הלאומית, בעד תורתם. בטוחה היתה הצדקת, כי בני עמה בשובם אל מקורם התורני, יצאו כ"גיבורים מתיאשים" ובלי ספק ינצחו, אחרי כי הרגש הטבעי הלאומי נתעורר במ לתחייה ונתלקח בקרבם מחדש. וכן הנצחון היה לצידם.

כה אפוא נתברר לנו במדה מספקת באיזה אופן נתאמתו דברי רבא באומר, "הדר קבלוה בימי אחשורוש".

ה. זעקה בקול גדול

ונקודה נוספת:

אסתר המלכה רמזה בדבריה למרדכי "גם אני ונערוטי אצום כן", כי תענית של שתיקה אינה נכונה פה, כי אם תענית משלה בצעקות ובהפגנות בכל מקום מלכות אחשורוש למען ידעו ויבינו כולם

עד היכן מגיע הכוח המאורגן של עם ישראל שקיבלו עכשיו באהבה שלמה לקיים את תורתנו הקדושה, הכוח היחידי המסוגל להציל את עם ישראל מאבדן מוחלט.

ככל החיזיון הזה אנו רואים בימינו עתה, הפגנות וצעקות של כל ישראל "שלח את עמי". כל היהודים רואים עתה בעינים פקירות, כי עם ישראל מוכרח לחיות בארץ ישראל - עם ישראל, בארץ ישראל, על פי תורת ישראל.

הבה נקודה, שהקב"ה יקיים הבטחתו על ידי הנביא ירמיהו:

"ואתה אל תירא עבדי יעקב, ואל תחת ישראל. כי הנני מושיעך מרחוק (מרמז לעלית אחינו בני ישראל מהמזרח הרחוק), ואת זרעך מארץ שבים (מרמז לפדיון אחינו שבארצות ערב וקבוץ גליות בכלל, ואז)

ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד".

עשיו כשוחט בעבור יצחק

על הפסוק "שא נא כליך תליך וקשתך, וצא השדה וצודה לי ציד" (בראשית כו, ג) אומר המדרש רבה: "שחוז מאני זינך שלא תאכילני נבלות וטרפות" (ב"ר, פרשה סה, אות ח). ורש"י על אתר אומר: "היינו שישחיו סכינו, כהא דתנן (ביצה כח, א) אין משחיוין את הסכין, אבל משיאה על גבי חברתה, חדר סכינך שלא תאכילני נבלה".

עניין זה אומר דרשני. כי, ממה נפשך קשה להבין: אם באמת נחשד עשיו בעיני יצחק שמאכילו נבילות, כלומר: שוחט בלי לבדוק את הסכין, איך האמין לו עד עכשיו? ואם לא חשוד בעיניו על זה, מה פתאום הזהירו עכשיו?!

הנה חז"ל אמרו, שאותן מצוות שהגויים מחזיקים בהם, מדקדקים הרבה יותר מישראלים (ברכות מז, ב). ועשיו היה נזהר מאוד במצוות כיבוד אב, כפי שהתורה מעידה שיצחק אהב את עשיו ככתוב "ויאהב יצחק את עשיו" (בראשית כה, כח), וכמובן שגם עשיו אהב את אביו אהבה נמרצת, כמאמר שלמה "כמים הפנים לפנים, כך לב האדם אל האדם" (משלי כו, יט). ויש גם רמז עד כמה הייתה חזקה מצות כבוד אב על עשיו, באמרו "יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי" (כו, מא), כלומר: אם אהרוג את יעקב ימות אבא. וכן, עשיו מרוב אהבתו את אביו, היה מתחפש במעשיו לבל יכיר בו אביו כאדם קלוקל. כמאמרם ז"ל - שרש"י מביא (כה, כז) - שהיה שואל לאביו היאך מעשרים את המלח ואת התבן, לשכנעו כי בדרך הטוב והישר הוא צועד וכי גם הוא מחזיק במצוות.

זאת ועוד אחרת. עשיו שהיה השוחט של יצחק. כמו שתרגום אונקלוס מפרש את הכתוב "כי ציד בפיו" - כך: "ארו מצידה הוה אכיל". ועשיו ידע היטב כי לאביו הצדיק רוח נבואה יש בו, ואם הוא יביא לו נבלות או טריפות הוא תיכף ירגיש, יען כי אין הקב"ה מביא תקלה אפילו לבהמתן של צדיקים. ובשביל זה היה נזהר מאוד בבדיקת הסכין ובשחיטה כשרה.

מכל האמור נראה, שעשיו היה השוחט של אביו יצחק, וכמובן שהכל היה בסדר. אך אם כן קשה, מה ראה יצחק להזהירו על בדיקת הסכין קודם שיתן לו הברכות?

הנה ידוע מה שכתבו הפוסקים ז"ל שבדיקת הסכין צריכה להיות ככוונה ובמתינות, כמו שכותב

השמלה חדשה (י"ד סי' יח) "שהשוחט יבדוק הסכין מתון מתון, ובכוונה גדולה, בלב פנוי מכל מחשבות", והרבה צריך ישוב הדעת ויראת שמים לבדיקת הסכין. עכשיו כשאמר יצחק לבנו עשיו "לא ידעתי יום מותי" וידוע מאמר חז"ל שעד יעקב לא הייתה חולשה קודם המיתה, רק אדם עלול ללכת ברחוב, להתעטש ולמות (ראה בילקוט מעם לועז בראשית פר' ויחי מח, א, ע' תשצז). ויצחק חושש היה מחמת שעשיו יהיה נחפו ובהול לקבל הברכות, יחיש וימהר מעשהו, כי חשש פן תטרוף השעה וימות אביו. לזאת הוצרך יצחק להזהירו עכשיו ביותר על בדיקת הסכין.

ועוד נראה לומר, לפי מה שכתבו הפוסקים, שכאשר יזקין האדם יוסר ממנו כח ההרגשה, ובוודאי כי כל הימים היה עשיו מראה סכיניו לאביו, כי הוא היה חכם הדור וידוע שקיימו האבות את כל מצוות התורה על אף שלא ניתנה, אפילו ערובי חצרות, וזה הדין: שהשוחט צריך להראות סכיניו לחכם (כמבואר בשו"ע י"ד סי' א). ועתה כיון שאמר לו "הנה נא זקנתי" וסר ממני כוח ההרגשה ולא תוכל לסמוך על בדיקתי עוד, על כן "שא נא כליך", כלומר: אני מבקש ממך השחזו סכיניך היטב ותשגיח היטב על פגימת הסכין, אפילו פגימה דקה מן הדקה. וק"ל.

“אל תרגזו בדרך”

לפי הנראה מדברי המפרשים על הפסוק בפרשת ויגש: “ויתן להם יוסף עגלות על פי פרעה, ויתן להם צידה לדרך” (בראשית מה, כא), עולות שתי שאלות בעניין זה: ראשית, מה שכתוב שיוסף נתן להם צידה לדרך (במובן של מאכל ומשתה לבל ירעבו ולבל יצמאו) הוא אך למותר, מפני שבוודאי אחרי התגלותו להם נתן להם יוסף צידה לדרך. כלום ניתן להעלות על הדעת שכל הזמן הם הלכו בלי צידה? ובכלל, איזו נפקא-מינה יש בפרט זה, אם נתן להם צידה לדרך אם לאו?

זאת ועוד. באותה הפרשה נאמר: “ויאמר אליהם אל תרגזו בדרך”. מפרש רש”י, “אל תתעסקו בדבר הלכה”. מבאר השפתי חכמים, כי דבר הלכה צריך עיון, ומתוך כך עלולה הדרך להטעות אתכם, ואולי גם רוגזה תגרום לכם. השאלה היא, באיזה דבר הלכה היו יכולים להתווכח, שיוסף אמר להם שלא לעיין בה?

ראיתי את האמרי שפר, שמביא את דבר המדרש רבה, שאותן עגלות ששלח יוסף על פי פרעה, היה חקוק עליהן עבודה זרה, ועמד יהודה ושרפן. צריך אפוא להבין, שהרי בוודאי ידע יוסף שבעגלות כאלה לא ייסעו אחיו וכל שכן אביו, ואם כן, מדוע נתן להם אותן? אלא, אומרים המפרשים, כי כוונה גדולה כיוון בזה יוסף.

הנה ידוע כי כל הדרכים הם בחזקת סכנה, על כן נהוג אצל אנשי מעשה שהיוצא לדרך יעשה איזה דבר מצוה. בימינו נוהגים שנותנים ליוצא לדרך איזה מטבע כסף שיתן אותו לצדקה בבואו למקום חפצו, ובוה עושים אותו שליח מצווה. ולזה התכוון יוסף, שנתן להם עגלות עליהן חקוקה עבודה זרה, שכן הם מצידים בוודאי ישרפו אותן ויקיימו בזה המצווה לבער עבודה זרה. וזאת הייתה הצידה לדרך, כלומר: המצווה הזו.

אולם נשארה לנו התמיהה, באיזה דבר הלכה יכולים היו לעסוק שיגרום רוגזה ביניהם?

מפרשי התורה יורדים לעומקו של דבר הדיבה אשר הביא יוסף לאביו על אחיו, האם באמת הייתה זו דיבה, שאם כן – איך קיבל אותה יעקב, הרי זו עבירה גמורה? ואנו רואים שיעקב לא הקפיד על זה. המפרשים מסבירים, שיוסף היה חלוק עם אחיו בעניין אבר-מן-החי. בני יעקב סברו שיש להם דין ישראל ולא בני נוח, לפיכך מותר להם לאכול בשר אחר השחיטה ממש אף שהבהמה עוד

מפרכסת; או בהמה שנבראת על ידי ספר יצירה, כמו שמצינו בגמרא (סנהדרין סה, ב) דברא עגלא תילתא בכל ערב שבת - שמותר לאוכלה בעודה חיה, והשחיטה היא רק מפני מראית-עין; או בן-פקוע חי שהפריס על גבי קרקע (עיין יו"ד סי' יג). אולם יוסף סבור שכאשר מדובר להחמיר בדין - בזה יש להם דין בן נוח, ואסור להם מפרכסת וכדומה. ולזה הסכים גם יעקב.

והנה, לפי שיטתו זו של יוסף כפי שהיא מתבררת לפנינו מפי המפרשים, יש לומר שאפשר היה לתת להם עגלות הגם שחוקק עליהן עבודה זרה, יען שבן נוח יכול לבטל עבודה זרה שלו ושל חבירו (ראה רמב"ם הל' ע"ז פ"ח, הי"ד) [ויתירה מזו, אם מחילים עליהם דין בני נוח לחומרה, כי אז מוטלת עליהם החובה לבטל עבודה זרה גם של נכרים. ורק מפני יראת המלכות לא היו יכולים לעשות זאת סתם כך. אבל משניתנה ההזדמנות - עליהם לעשות זאת. ופה מצא יוסף ההזדמנות היותר נאותה לזכות אותם במצוות ביטול עבודה זרה]. אולם יהודה סבור שהם ישראלים, ואין ישראל יכול לבטל עבודה זרה של נכרי, וחייב להשמידו, ולכן, באמת, "עמד ושרפן".

ותוך כדי התעסקותם בהלכה זו, יכול להתברר להם כי יוסף לא הביא שום דיבה לאביהם, ובחינם נמכר יוסף, ואז אפשר להתגשם איזה רוגזה ומריבה ביניהם בשל מי הגורם למכירתו. וזהו שאמר להם: "אל תרגוזו בדרך".

גלוי ונסתר בהיסטוריה - רעיונות בדבר גלות מצרים

א. השבעת יוסף בדבר העלאת עצמותיו

בפרשת בשלח נאמר: "כי השבע השביע (יוסף) את בני ישראל לאמר: פקד יפקד ה' אתכם והעליתם את עצמותי מזה אתכם" (שמות יג, יט). בפרשת ויחי מובאת גם כן שבועה זו, אך ללא מילת "אתכם" (בראשית נ, כד) וכך נאמר שם: "כי השבע השביע את בני ישראל לאמר: פקד יפקוד ה' אתכם והעליתם את עצמותי מזה". אין ספק בכך שיוסף אמר גם את המילה "אתכם" לפני פטירתו (כי לולי כן לא הייתה התורה כותבת אותה כמובן), אך מדוע מילה זו נעדרת מן הכתוב בפרשת ויחי.

כמו כן תמה המדרש (שמות רבה, כ) על כפל המילים "השבע השביע", ומתרץ: הוא (יוסף) נשבע להם לאחיו שאין בליבו אליהם, והם נשבעו לו שאין בליבם עליו. ברם, ביאורו של המדרש מעצים עוד יותר את שאלתו: האם יש להם להאחים עוד כל הצדקה להיות בליבם על יוסף, לאחר העוול שעשו לו ולאחר הטובה שעשה הוא עמהם?

מה גרם לירידת יוסף מצרימה?

"ויוסף הורד מצרימה" (בראשית לב). מאיזו סיבה?

בעלי הטבע אומרים, כי כל מה שמתהווה ומתרחש בעולם, בין בחיי היחיד ובין בחיי הציבור, נעשה על ידי כוח-טבע המכריחו לזה. כוח מכריע זה נקרא "סיבה", והדבר המתהווה ממנו - "מסובב". מסובב זה מצידו הוא נעשה גם כן כוח-מכריח סיבה להדבר הנעשה אחריו, למסובב שלו, וכן הלאה וכן הלאה. כה הדבר נוהג בעולם, על פי חוקים טבעיים קבועים ועומדים, בדרך "סיבה ומסובב".

לפי שיטה זו יוצא, שלירידת יוסף למצרים גרמה סיבה טבעית רגילה מאוד, והיא "שנאת-האחים" השכיחה תמיד (או קרוב לזה) בבית שיש בו אחים שלא בני אם אחת, או מסיבת איזו קנאה, כדברי התלמוד (שבת י') המזהיר ואומר: "לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים

מילת שהוסיף יעקב ליוסף משאר בניו, נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים".

אכן, המאמינים בהשגחה אומרים, כי אמנם "סיבה ומסובב" הם יסוד למקרי החיים, אבל רק יסוד גלוי. מלבדו יש גם כוח טמיר ונעלם, יסוד נסתר, המסבב את הסיבות ומטה אותן למטרתו הנסתרת, והוא רצונו של בורא העולם ומנהיגו. בעניין שלפנינו, לא היה מוכרח כי נקמת האחים ביוסף תתגלם במכירה ככלל ולמצרים בפרט, בעוד שהייתה יכולה להתגלם אם בהריגתו כאשר חשבו בתחילה ("לכו ונהרגו") או במכירה לאיזו ארץ אחרת.

בזה ש"התשלחו קצת", כאילו במקרה, עד ש"עברה אורחת ישמעאלים הבאה מגלעד הולכים מצריימה", ובניתיים קדמו ועברו "אנשים מדינים סוחרים" והם הם שמשכו והעלו את יוסף מן הבור ומכרוהו לישמעאלים, שהביאו למצרים (בראשית לו, רש"ם) - באופן שבעצם הדבר האחים לא היו המוכרים בעצמם, כי אם הגורמים לזה, מזה יש לראות כי בכל דבר ודבר, בין גדול שבגדולים ובין קטן שבקטנים, אי אפשר שלא יהיה בו מדעת הבורא ורצונו, המסתתר בשפירר חוקי הטבע הנגלים לעין.

רעיון זה הביעו חז"ל במליצתם הידועה: "אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה" (חולין ז, ב). בלי ספק, לנקיפת האצבע יש סיבה טבעית גלויה ונראית לכל ("מלמטה"): אבן שנפלה עליו פתאום, או מאי הזהירות בהושטתה - אך יש גם סיבה נסתרת המצטרפת לגלויה, והיא גזירה, שהאבן תיפול פתאום באותו הרגע שהושיט את האצבע, או שהאצבע לא תהא נזרת בהושטתה ("מלמעלה").

השלשלת שהוחלפה: מטבעות הברזל, לטבעות מאורעות-החיים

הכתוב (דברים כט) אמר "הנסתרות לה' אלקינו, והנגלות לנו ולבנינו". במילים הללו יש להבין גם כוונה זו, שאנו בני אדם, קרוצי חומר, המוגבלים הן בימי חיינו והן בכוח השגתנו, רגילים לראות את תופעות החיים רק בדרך טבעית בלבד, בדרך סיבה ומסובב, כפי שהם מתגלים לנו מקרוב (רק "לנו ולבנינו") וכה הן מוסברות לנו באותה שעה. אך מה שיש הופעות החיים למעלה מהטבע, שאינן נראים לעין, ממטרן הנכונה לשם העתיד הרחוק - נסתרות הן מהשגתנו, והן טמירות ונעלמות בדעת הבורא ורצונו, שהוא-הוא, כפי שאנו מתארים אותו בתפילת ראש-השנה, "הצופה ומביט עד סוף כל הדורות". אכן, לאחר מאות או אלפי שנים, כשמגיע זמנו של אותו עתיד להתגלות, אז נראית גם הסיבה האמיתית, הסיבה ההשגחית העליונה של ההופעה ההיא.

מובן אפוא כי כל מי שהיה חי באותו הזמן והיה בן-דורם של יעקב ובניו, היה דן על אודות מכירת יוסף בדרך ההגיונית והטבעית והיה תולה הדבר בשנאת האחים. אך האם היה יכול להעלות על דעתו, כי מלבד הסיבה הקרובה הטבעית היא הגלויה הנראית לעין, יש עוד גם עוד סיבה אחרת

הרחוקה מאוד, סיבה נסתרת, שאינה נראית לעין כלל ושיש בה מדעת הבורא ורצונו המסבב הסיבות ומטה אותן למטרתו הנסתרת.

מה מאוד מזהירים דברי המדרש (ב"ר פו) האומרים:

"ויוסף הורד מצרימה", הוריד לאבינו יעקב: משל לפרה שהיו מושכין אותה למקולין (לבית- מטבחיים) ולא הייתה נמשכת, מה עשו? משכו בנה לפניו והיתה מהלכת בעל כרחה, שלא בטובתה. כך היה ראוי יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל, אמר הקב"ה: בני בכורי הוא ואני מוריד אותו בבזיון? הריני מושך בנו לפניו והוא ירד אחרינו בעל כרחו, שלא בטובתו".

הורד-הוריד: ה"מסובב" נעשה "סיבה". מכירת יוסף שהייתה "מסובב" משנאת האחים, נעשתה גם היא "סיבה" לירידת יעקב, כעין שלשלת המצטרפת מחוליות-חוליות של טבעות, שכל אחת משולבת הן לזו שקדמה לה, והן לזו שבאה בעקבה, באופן שכל אחת היא גם סיבה וגם מסובב באחת. וכה אפוא הוחלפה שלשלת הברזל, שנגזרה על אבינו יעקב לירד על ידה למצרים, בשלשלת של מאורעות-חיים סיבתיים.

אך מדוע זה "היה ראוי יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל"? - משום ברית בין הבתרים, אז נגזרה על בני אברהם גלות (גירות), עבודות וקושי השעבוד, ככתוב: "ויאמר לאברהם: ידוע תדע, כי גר יהיה זרעך (גירות)... ועבדום (עבודות) ועינו אותם (קושי-שעבוד)" (בראשית טו).

טעם גזירתה של צרה משולשת זו מתבאר מפי חכמי-התורה, כדי להכשיר את מזג טבעם של בני ישראל לקראת קבלת תורת-המוסר בהר סיני.

לפי זה יוצא ששנאת האחים ליוסף ומכירתו למצרים הייתה רק אחת מן אותן הטבעות, שמהן נשתלבה אותה שלשלת המאורעות, שתחילתה נעוץ עוד בלידת יצחק וסופה ביציאת מצרים ובקבלת התורה. אם ההשגחה העליונה החליפה את שלשלת הברזל בשלשלת של מאורעות-חייהם, בדרך סיבה ומסובב, מי אפוא יכול להבין את ההיסטוריה שנמשכה יותר מארבע מאות שנה - אם לא רק אברהם אבינו, שאליו נגלה רז זה או יעקב אבינו נכדו, שאליו נמסר הדבר מיצחק אביו?

וכה מובנים לנו דברי המדרש (ב"ר צו) האומר: "למה פרשה זו (ויחי) סתומה? מפני שביקש יעקב אבינו לגלות את הקץ ונסתם ממנו". לא ניתנה לו אפוא רשות, לאיזו כוונת-סתרים, לגלות את מהות הגלות ומטרתה. הם, בני בניו של יעקב אבינו, ראו את המקרים כמות שהם, הסיבה והמסובב, בדרך טבעית קרובה - ולא היו יכולים להבין, כי כל הסיבות והמסובבים הם כולם רק טבעות-טבעות בתוך אותה שלשלת הסתרים, שההיסטוריה שלה מאז תחילתה תמשך ארבע מאות שנה עד גאולתם וצאתם ממצרים.

ב. יוסף ושר המשקים

"ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו" (בראשית כג). לכאורה, יש במקרא זה שפת יתרו: הלא "לא זכר" מובנו "שכח" ו"שכח" מובנו "לא זכר". אם כן, משאמר הכתוב "ולא זכר", הרי מאליו מובן ששכחו?

חכמי המדרש (ב"ר פח) מבארים לנו פירושו של מקרא זה, באמרו: "ולא זכר שר המשקים" - היה מתנה תנאים ומלאך בא והופכן, קושר קשרים ומלאך בא ומתירן. אמר הקב"ה אתה שוכחו ואני לא אשכחהו".

להבין דברי המדרש יש להקדים ולומר, שיש שני מיני שכחה: אחד - שכחה באונס, והוא מה שדברים קלי-ערך נמחקים ונשכחים ממוחו של אדם בדרך הטבע, כלומר: שכחה טבעית. והשני - שכחה במזיד, והוא מה שאדם משתדל ומתאמץ ועושה את עצמו כאילו שכח את הדבר, אף שהוא הכי נכבד ויקר-ערך, שכחו בכוונה לשם איזה מטרה ידועה. שכחה זו - היא שכחה מלאכותית. שכחה זו באה על ידי אי-הרצון לזכרו ולדבר על אודותיו, ומאליו הדבר נשכח במשך הזמן.

פה אמרה התורה כי בקשת יוסף משר המשקים - "כי אם זכרתי אתך כאשר ייטב לך... והזכרתי אל פרעה והוצאתנו מן הבית הזה" - נשכחה מזכרונו של זה האחרון לא בדרך טבעית, כדבר קל-הערך. אין דבר כזה, שפתרון מוצלח לחלום מבוהל, עלול להשכח בדרך הרגיל באונס. הוא נשכח אפוא במזיד, בכוונה מיוחדת לזה, על ידי מה שלא רצה לזכור - על ידי זה נשכח. ולזה התורה כאילו כופלת ואומר "ולא זכר... וישכחהו", להבליט כי שכחה זו הייתה במזיד, שכחה מלאכותית, על ידי זה שלא שכח.

בדרך אגב, לא נאמר בפסוק: "ולא נזכר...." (בנפעל), כי אם "ולא זכר" (בקל) - לרמז כי שר המשקים לא היה כאן מושפע (נפעל, פאסיבי) מאונס השכחה הטבעית, כי אם משפיע (פועל, אקטיבי). שהוא-הוא עשה וגרם את השכחה באופן מלאכותי ובמזיד.

מתנה תנאים וקושר קשרים

ובכן, השאלה העולה היא, מה עשה שר המשקים שלא לזכור את יוסף ולהשכיחו מפיו? על זה מרמז לנו המדרש, באמרו: "היה מתנה תנאים וקושר קשרים". מהו פירושם של שני מיני פעולות הללו - התניית התנאים וקשירת הקשרים?

שר המשקים היה תולה סיבת שחרורו ושיבתו על כנו לא בסיבת השגחה שמימית המכוונת לשם איזו מטרה נסתרת ממנו, שבאו לו על ידי פתרונו המוצלח של יוסף שהקדים לומר לו: "הלא

לא לוקים פתרוני" (וכהרת המדרש: תלה הגדולה בבעליה). אלא הוא תלה סיבת שחרורו ושיבתו לגדולה בשתי סיבות טבעיות: אחת - סיבה משפטית, והשנייה סיבה חברתית.

סיבה משפטית כיצד?

הן אמנם שזובב נמצא בתוך פילו פוטירון שלו (כ"ר שם) וזהו אמנם חטא גדול (כמובני הימים ההם) הראוי לעונש מיתה כמרידה במלכות. אך לפי שאין כלל בלי יוצא מן הכלל' כך גם אין חוק בלא הסתייגות, ואולי לא רק הסתייגות אחת כי אם רבות, והן הן המצטרפות לחוק, מפרשות ומגדירות אותו, שלא יחול כי אם בתנאים ידועים. וכה הן מחלישות את חריפותו של החוק וממתיקות את מרידתו.

אין לנו ספק שלמשפטו של שר המשקים הוזמנו 'עורכי-דין' מצוינים מן היותר מובחרים שבמדינה, שבכשרות לפולס ובהתעמלות מוחם מסוגלים היו להכניס פיל בחור המחט, ולברר על ידי דיוקים שונים ופירושי הסעיפים ששר המשקים לא חטא כלל וראוי להשיבו על כנו כבראשונה. חכמי המדרש הגדירו תכסיס זה בביטוי "מתנה תנאים", והכוונה היא על ההשתדלות המשפטית להעמיד את החוק, לדרשו ולהגדירו בתוך מסגרת של תנאים כאלה, להחליש את מרידתו ולבטלו לגמרי - באופן שלא יחול כלל על עונש על ראש הנאשם, שהם מגינים עליו בתור סנגורים שלו.

סבה חברתית כיצד?

קשרי יחס משפחתיים או ידידותיים, 'פרוטקציה', שהיו לו לשר המשקים בחוגים הגבוהים של מעמדו, מעמד אצילי הארץ ושועיה. בלי ספק, בני משפחתו של שר המשקים ומקורביו לא קימצו מלהתקשר עם אנשים שונים בעלי השפעה, שיש בכוחם להטות את מהלך המשפט לצד הרצוי להם. חכמי המדרש הגדירו תכסיס זה במילים "קושר קשרים".

ובכן, שתי דרכים אלו - "מתנה תנאים" (מהמובן המשפטי) ו"קושר קשרים" (מהמובן החברתי) הן שהיו לפי דעתו של שר המשקים המקור לשחרורו. אם כן, לפי דעתו, אין כל ערך לפתרונו של אותו "הנער, העבד העברי" שהתגולל שם בעמקי בית-הסוהר. ואם בשעה שנפשו הייתה עגומה עליו, בשבתו משועמם בבית-הסוהר, פנה בהקיצו משנתו לאחר חלומו גם לאיזה "פתרון חלומות", הלאו זהו בטבעו של כל אדם הנתון בצרה שאינו נמנע מלהשתמש גם בזריקת קלפים - העייק למצות כל סיכוי להיחלץ מן הצרה. אכן, אם אמנם אותו הנער העברי העבד קלע אל המטרה ולא היה פתרונו מעורפל כדרך פתרונו של "זורקי קלפים", כי אם "כאשר פתר כן היה", הלא היה מן החובה המוסרית של שר המשקים, של כן גדולים זה, לשום לב לבקשתו המרה של הנער האומלל והבודד, בהתחננו אליו שיזכרנו לטובה ולחלצו מן המיצר. אך הוא, להיפך, לא רק שאינו זוכר נער זה אלא אפילו מתאמץ לשכחו.

להבין תופעה מוזרה זו אפשר באחת משתי השקפות - גזעית ופסיכולוגית.

גזעית - שר המשקים היה מצרי, מגזע חם, ויוסף היה עברי, מגזע שם. עוד מאז, לאחר המבול, נתגלה שיש התנגדות (אנטגוניזם) בין רוחם של בני חם לרוחם של בני שם. כשנכשל נוח בשותותו מייין כרמו, ככתוב: "ויחל נח... וישת... ויתגל" (בראשית ט) - עשה חם פרסום, "וירא את ערוות אביו ויגד", נתכבד בקלונו של אביו. אבל שם עשה להיפך ובצירוף עם יפת אחיו לקח את השמלה "ויכסו את ערות אביהם". ובכן אפוא לא יפלא, אם שר המשקים, שמוצאו מגזע בני-חם, לא היה יכול לסבול את "הנער העברי העבד", שמוצאו מגזע בני-שם. ואם אמנם הנער העברי הזה היטיב עמדו בהאירו לו את עיניו בפתרונו המצלת, אך שנאתו הגזעית התגברה על מידת היורש והנימוס.

פסיכולוגית - יש אנשים בעלי פקידות גבוהה ויחד עם זאת גם בעלי נפש שפלה וגרועה, שיש להם קנאה במי שבמדרגת הפקידות עומדים למטה מהם אך בכשרונותיהם עולים הם על גביהם. מי שהוא מסוג אנשים אלה, תמיד יהיה חושש בליבו פן בומן מן הזמנים יכירו בכשרונותיו של הנמוך מהם בפקידות ויעלוהו לגדולה על מקומו הוא. מתוך רגש שמירה זה (מפני הדחה ממשמרתו) הוא נעשה שונאו בנפשו של הנמוך ממנו. בוודאי, בכל מקרה, שהוא יתאמץ שלא להזכיר ממנו ולא לדבר אודותיו. במצב דברים כזה משתדל הוא בכל עוז להקטין ככל שביכולתו את ערך כשרונותיו ולתארו בתארים גרועים מאוד, והכל במטרה אחת - לגדור דרכו בעדו שלא לתת לו היכולת לעלות לגדולה. שר המשקים היה אף הוא מן הטיפוסים הללו.

אכן, ההיסטוריה ההשגחית עשתה את שלה, שהרי אם מצד ההגיון ודרכי הטבע, לא היה מוכרח שיוסף ימכר דווקא לשר הטבחים, וכמו כן לא היה מוכרח ששר המשקים ישל וייפול לתוך הפח של הימצאות זבוב קטן בכוס פרעה דווקא בו בפרק שיוסף נפל לתוך בית הסוהר. אכן, משגורה הגזרה, ששניהם יודמנו בברית בין הבתרים של "גר יהיה זרעך", אז כבר נקבע שירידת יוסף למצרים והכשלות של שר המשקים יבואו לנטייה כזאת, ששניהם יודמנו יחד בעונה אחת לבית הסוהר אחד. כה אפוא נתחשלה עוד טבעת אחת ונצטרפה לאותה שלשלת סתרים, שהוכנה להביא את אבינו יעקב למצרים.

ג. חלום פרעה

"ויהי מקץ שנתיים ימים ופרעה חולם" (בראשית מא).

המדרש שואל: "וכל הבריות אינן חולמין? אלא חלומו של מלך הוא על כל העולם" (ב"ר פט).

לפיכך נבהל פרעה - "ותפעם רוחו". החלום בשורשו התחיל מן הנילוס ("זהנה מן היאור עולות שבע פרות..."). הנילוס הלוא הוא יסוד כל מחייתם וכלכלתם, ומפני כך הרגיש פרעה כי חלומו,

הכפול לכאורה, אחד הוא. אלא שנתראה אליו בשני חלקים: בראשון - פרות ובשני - שיבולים. הפרות הן סמל עבודת האדמה וחרישתה ("הבקר היו חורשות" - איוב א, או "השוכר את הפרה לחרוש" - בבא מציעא פ, א), והשיבולים הן סמל תבואת האדמה הבאה כתוצאה מן החרישה. ושתיהן - הפרות והשיבולים - קשורות הן זה בזה, ככתוב "ורוב תבואות ככוח שור" (משלי יד). אם כן, גם בזה צפון רמז מדויק לעניין כלכלי נסתר. פרעה הרגיש, כי חלום זה רמזו לו ככאצבע שמימית שעליו, כראש המדינה הנושא בעול האחריות דאגתה, מוטלת החובה לעשות דבר-מה לקדם מפני איזה רעה. אך מי יוכל להתיר קשר מסובך זה?

מיד הבהילו "את כל חרטמי מצרים ואת כל חכמיה ויספר להם את חלומו ואין פותר אותם לפרעה". מתוך מילים מועטות אלה אנו רואים, שפרעה החולם והחרטומים הפותרים עמדו בעניין החלום על שתי נקודות שונות: בעוד שפרעה חשב שחלומו אחד הוא ורק נראה לו בשני חלקים - ככתוב "ויספר להם פרעה את חלומו", זאת אומרת חלום אחד - הם, החרטומים, חשבו שיש לפניהם שני חלומות נפרדים - ככתוב "ואין פותר אותם", אותם ולא אותו ומיעוט רבים שניים.

ומתוך זה מספרת התורה: "ואין פותר אותם לפרעה". המילה פרעה מיותרת היא לכאורה, שהרי למי היה להם לפתור אותו אם לא לפרעה!?! הכוונה, אומרים חז"ל: "פותרים היו אותו, אלא שלא היה קולם נכנס באזניו: 'שבע פרות הטובות' - שבע בנות אתה מוליד. 'שבע פרות הרעות' - שבע בנות אתה קובר. 'שבע שיבולים הטובות' - שבע מלכיות אתה מכבש. 'שבע שיבולים הרעות' - שבע אפרכיות מורדות כך" (ב"ר פט). מובן, שפתרון זה שהפרות הן בנות והשיבולים - אפרכיות, לא יכול היה להיכנס לאוזניו ולהתקבל על ליבו של מלך חכם. מה עוד שהוא הרגיש שהחלום הוא אחד ושיש בו רמז לכלכלת המדינה ולמחייתה.

שר המשקים וסודו על יוסף

פה מתעוררת השאלה: ומה הוא שר המשקים באותם הימים של "הרת עולם" אלו?

בשתי השנים שעברו מאז שיצא מבית הסוהר עד חלום פרעה, אפשר היה לשכוח ממה שעבר עליו מעניין חטאו ועונשו. לכל הפחות, לא הייתה זו השיחה בפי הבריות, וכבר שר המשקים כאילו היה שקט במעונו, באין מטריד. והנה לפתע פתאום התפוצץ כבאר-געש חלומו של פרעה שהטריד את כל החרטומים והחכמים. כיתושו של טיטוס בשעתו, היה מנקר מקרה זה במוחו של שר המשקים בייחוד. הוא רואה היטב ביסוריו הנפשיים של פרעה, עד כמה נמתחים ונרגזים עצביו מיום ליום. מפטפוטי ההבל של הפותרים השונים החרטומים והחכמים פרעה כבר חלה, וכביטוי המדרש "שהייתה נפשו מבקשת לצאת" (ב"ר פט). ובכל זאת הוא שר המשקים, פטריוט גדול זה,

כאילו מסתלק הצידי ומשתמט מלהודיע לפרעה לפרעה דבר מה על אודות יוסף. הוא לא נחפז כלל להגיד לפרעה ולהחיות את נפשו. מיד, כשאך נתעוררה השאלה שיש צורך בפותרים. אך רק לאחר זמן, לאחר שכבר נתברר היטב שמכל החרטומים והחכמים לא נמצא אף אחד שיוכל לתת פתרון הגון, לאחר שראה "שאינ פותר אותם לפרעה" - אז ורק אז "וידבר שר המשקים", אז ורק אז נפתח פיו של ה"אתון" הפטריטי הזה וגילה את הסוד.

מתוך כל מה שאמרנו למעלה, הסיבה מובנת לנו היטב. אם מסיבת שנאתו הגועית, החמית, האנטישמית, אם מסיבה פסיכולוגית, מרגשי השמירה העצמית.

מחששו פן ייודע הדבר לפרעה על אודות האברך פותר החלומות המתגולל שם בבית-הסוהר - ואז הלא היה דמו בראשו על שהוא, בעל המעשה עצמו, השתיק את הדבר והעלימו, החליט שר המשקים בדעתו להודיע הדבר לפרעה.

פה התחילה אפוא עבודתה הנסתרת של יד ההשגחה הנעלמה, הנועדת להפוך את כל "התנאים שהתנה והקשרים שקשר". שר המשקים בשעתו ביקש להוכיח כי שחרורו בא לו רק תודות לכשרונם המצויין של עורכי-דין שהפליאו להכניס ביאורים ודיוקי תנאים שונים בחוק, וגם הודות הקשרים שלו עם אנשי המעלה שידעו להמליץ עליו בחשאי-חשאים בפני השופטים העליונים - אך ככלעם בשעתו שבמקום לקלל נלחץ היה לברך, כן גם הוא נלחץ היה מגזירת ההשגחה להודות כי רק יוסף בפתרונו הצילו מן המאסר ולא "תנאיו וקשריו". אותו רגש השמירה עצמו שהכריחו קודם לכן להעלים את עניין יוסף, הוא עצמו הכריחו עכשיו את ההיפך: להלל את יוסף ולפרסמו מחשש פן כשיעלה יוסף לגדולה יתנקם בו על אשר שכחו ולא הזכירו לפני פרעה עד הנה. וכה, לאחר שיקול-הדעת "בעד" ו"נגד" נלחץ היה, בגלל מצב השעה, להיכנס לפרעה ולהודיע כל זה בהרצאתו.

הרצאתו, כידוע, הייתה כך:

"את חטאי אני מזכיר היום, פרעה קצף על עבדיו ויתן אותו במשמר, אותו ואת שר האופים. ונחלמה חלום בלילה אחד אני והוא, ושם אתנו נער עברי עבד לשר הטבחים, ונספר לו ויפתר לנו את חלומותינו, איש כחלומו פתר. ויהי כאשר פתר לנו כן היה, אותי השיב על כני ואותו תלה" (בראשית מא).

"את חטאי" - מספר רבים, מדוע? הלא באמת, לפי דברי המדרש, היה אצלו רק חטא אחד, והוא ש"זבוב" נמצא בפילו שלו, וצריך היה אפוא לומר: "את חטאי" - במספר יחיד. המדרש (ב"ר פט) מסביר, ששר המשקים מתנצל לפני פרעה ואמר כך: שני חטאים יש בידי - אחד, שלא עשיתי ליוסף טובה ולא הזכרתי לפניך. ושני, שראיתיך מצטער על חלומך ולא גיליתי על אודותיו שהוא

יודע לפתור פתרונים. אחר הקדמה זו ניגש שר המשקים לעצם ההרצאה. וכאן, לכאורה, הסיפור על דבר שר האופים אך למותר הוא! די היה לספר בקיצור כי בבית-הסוהר נמצא אברך אחד היודע לפתור חלומות, וגם לו פתר וכפתורו כן היה. מה העניין אפוא לצרף הנה גם את הסיפור על דבר שר האופים?

אכן, יש לשער שגם שר האופים לא ישב בחיבוק ידיים, ושגם הוא היה "מתנה תנאים וקושר קשרים" כשר המשקים, שהרי לא נופל היה במשרתו משר המשקים. ובכל זאת, המשפט העליון שבראשו בלי ספק עמד פרעה בעצמו, הוציא משפט של שר האופים לתליה ושל שר המשקים לגדולה. מדוע יצא ככה?

יכולים היינו לשער, כי "במקרה" עלו בגורלו של שר האופים עורכי-דין ומליצים ישרים (כלומר "מתני תנאים וקושרי קשרים") חלושים ורפויים בכשרונם בערך לחבריהם ששירתו את שר המשקים. ומשום כך יצא משפט 'מזור' כזה. איש לא היה יכול להבין כי במקרה זה ידה של ההשגחה הנסתרת באמצע, שהיא-היא שסיבבה את הדבר באופן כזה שבגורלו של שר האופים עלו בעלי הגנה רפויים בערך לגבי בעלי ההגנה של שר המשקים.

רמז לזה אנו מוצאים בתכונתם של חלומותיהם של שני השרים האלה: בעוד שבהתקמות חלומו של שר המשקים אנו רואים אותו כאדם פעיל (אקטיבי), ככתוב: "ויקח... ואשחט... ואתן" - הנה בהתקמות חלומו של שר האופים אנו רואים אותו כאדם נפעל (פאסיבי), שהכל נעשה עמו מאליו, בלי כל תנועה מצידו. ככתוב: "שלושה סלי חורי על ראשי... והעוף אוכל".

שר המשקים מוסיף ומרצה: "ושם אתנו", כלומר, כשהושמנו בבית-הסוהר כבר היה שם איזה נער עבד עברי.

נער עברי זה לא יכול היה לדעת מכל הנעשה במדינה מכמה טעמים:

מפני שאנחנו היינו רק שנה אחת כמשמר ("ויהיו ימים כמשמר"), והוא היה שם זמן רב קודם לכן. הוא אפוא לא היה בן חורין המתהלך בעיר ושומע מכל החדשות הנעשות בענייני המדינה, ושיועד מאת נערי המלך ומשרתיו שהן נכון הדבר מאת פרעה שאת האחד ישיבו לגדולתו והשני יעלה על הגרדום.

הוא נער צעיר לימים, ולא זקן שרכש לו ידיעות רבות מנסיונות החיים ושכבר היה שבע מעניינים כאלה על פי הכלל של "רוב שנים ידיעו חכמה", ושעל פי זה הבין אחרית דבר משפטנו.

הוא עברי, ואינו יודע נימוסי ארצנו.

הוא עבד, כלומר: אינו בן חכמים, אינו מלומד ובוודאי אינו בן שופט הארץ, ובכל זאת "איש כחלמו

פתר", כלומר, לא חקר אחר טבעם ומזגם של החולמים כדרך הפותרים הסוברים בכלל אשר לפי שינוי הטבע והמזג של החולים ישתנה גם אופן החלום, באופן שהפתרון נמשך אחר החולם - לפי טבעו ומזגו. אבל פה היה להיפך: "איש כחלמו פתר", כלומר, החולם נמשך אחר הפתרון - "ויהי כאשר פתר לנו כן היה". הוא אפוא הכריח את הדברים להתהוות כפי פתרונו הוא, "אותי השיב [הפותר] על כני ואותו [שר האופים] תלה [הפותר]". מזה למדו חכמנו ז"ל ואמרו: "מניין שכל החלומות הולכין אחר הפה, שנאמר 'ויהי כאשר פתר לנו כן היה'" (ילקוט, קמז).

וכה אותו 'מלאך נעלם', כוח ההשגחה, הוא-הוא שלחץ את הבלעם הנוכחי אל הקיר ושם רסן בפיו לדבר מה שהוא נגד רגשותיו הגזעיות, האנטישמיות, הוא-הוא שהפך את תנאיו והתיר את קשריו, הוא-הוא שהכריח את שר המשקים להודות כי שחרורו בא לו על ידי מליציו ועורכי דינו כי אם מסיבת פתרונו המוצלח של יוסף.

וכה אפוא נתחשלה עוד טבעת אחת באותה השלשלת ההיסטורית שהורידה את יעקב אבינו למצרים.

ד. הגעת יעקב ומשפחתו מצרימה

"ויבוא מצרימה יעקב וכל זרעו איתו". לפי מהלכם הטבעי של המאורעות, האם יכול היה להיות אחרת? אם בכל הארצות שסביבות מצרים שרר רעב, כדברי הכתוב "ויהי רעב בכל הארצות", אך "בארץ מצרים היה לחם" (בראשית מא) - איך יעלה על הדעת שמשפחת השליט על ארץ מצרים, שהוא-הוא המשביר והמכלכל לכל הארץ, תתמוגג ברעב שם בארץ כנען והוא לא יביאנה אליו?

ובכן, משפחת יוסף עם אביה בראשה באו למצרים לאחר שתי שנות רעב, ובזה אפוא הושלמה הטבעת האחרונה באותה שלשלת המאורעות שנגזרה מפי ההשגחה העליונה להחליף את שלשלת הברזל, להביא את יעקב אבינו וביתו למצרים.

יעקב אבינו ברדתו למצרים ידע בסתר ליבו, על פי המסורת מאבותיו, מטרתה של ירידה זו. בפרשת הביכורים (דברים כו) אנו קוראים: "... ארמי אויב וירד מצרימה ויגר שם...". וחכמי ההגדה של פסח מדקדקים ואומרים: "ויגר" (לא וישב), מלמד "שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים, אלא לגור שם", להיות במצב של נתין ארץ אחרת שהתישב בה לזמן. ישיבת ארעי ולא ישיבת קבע. אך כמה זמן תמשך ישיבת ארעי זו? לפי גזירת "בין הבתרים" - ארבע מאות שנים, אולם דבר זה נשאר אצלו בסוד. אסור לגלות הקץ. למה יעציב רוחם של בניו ובני בניו וכל הדורות הבאים אחריהם ב"בשורת" העבדות וקושי השעבוד המוכנים להם?

מיד אחר בוא בני משפחת יוסף למצרים התחילו, כמליצת הבריות, "שנות הדבש" שלהם. בביקורם

אצל פרעה הטעימו אחיו כי דבר בואם למצרים הוא רק לזמן, לשם ישיבת ארעי, ככתוב: "ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו", "לגור" - רק לזמן, כאזרחי ארץ אחרת, שאין ישיבתם פה קבע. אכן פרעה אמר ליוסף: "במיטב הארץ הושב (כלומר - ישיבת קבע) את אביך ואת אחיך".

יוסף, בידעו היטב את התנגדות הרוח (אנטגוניזם) שיש בין בני חם לבני שם מצא לנכון להימנע מאי-נעימות של ישיבה מעורבת. משום כך הושיב את משפחתו בחבל-ארץ מיוחד, בארץ גושן, מטעם שהסביר להם לאחיו: "כי תועבת מצרים כל רועה צאן", וגם הלוא ידוע מכבר "כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם עם העברים, כי תועבה היא למצרים" (בראשית מג).

ה. "ועשית עמדי חסד ואמת"

לאחר עבור שבע עשרה שנה מאז בואם למצרים, כשקרבו ימי פטירתו, הזמין יעקב אבינו את בנו יוסף לצוותו על דבר קבורתו, ככתוב:

"ויקברו ימי ישראל למות, ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו. אם נא מצאתי חן בעיניך, שים נא ידך תחת ירכי ועשית עמדי חסד ואמת, אל נא תקברני במצרים. ושכנתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם, ויאמר: אנכי אעשה כדברך, ויאמר השבעה לי - וישבע לו" (בראשית מג).

מתמיהה אותנו, למה התכוון יעקב אבינו בבקשו מאת יוסף "חסד ואמת". אמנם רש"י (שם) מסביר שהחסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת, שאינו מצפה לתשלום גמול. כלומר, חסד אמיתי, בלי כל פניה עצמית וצדדית. אך במה כל הדברים האלה אמורים - כשמבקשים דבר כזה אצל אחרים שאינם מחויבים בדבר, אבל לא אם מבקש אדם (על דבר קבורתו) אצל בנו, החייב בכך. לפיכך לא יפלא כלל מה שלאחר מכן בפנותו אל שאר בניו בעניין קבורתו, לפני יציאת נשמתו, אמר סתם: "קברו אותי אל אבותי, אל המערה אשר בשדה עפרון החתי" (שם מט). ולא הקדים ולא הזכיר כלל שיעשו איתו "חסד ואמת", והטעם לכך הוא שהם חייבים בדבר.

אולם, מה שפנה ליוסף בהקדימו לבקשו על דבר "חסד ואמת" מעורר אותנו להתעמק בדבר ולהבינו.

הנה הגדרת ה"אמת" היא, מה שאדם עושה לחברו על פי שורת הדין, והחסד הוא מה שהוא עושה לחברו לפני משורת הדין. נראה אפוא, שפה התכוון יעקב אבינו לבקש מאת יוסף שני דברים שונים. אחד - מה שהוא "אמת" מה שמוטל עליו על פי שורת הדין, ושני - מה שאינו מוטל עליו מצד שורת הדין, אלא שמבקשו שיעשה לו לפני משורת הדין.

ובכן, עלינו לברר, מה היא בקשתו מצד האמת, ומה היא מצד החסד? ומתוך זה יתברר לנו גם כן

מה שהקדים לומר "חסד" לפני "אמת": "חסד ואמת".

ונראה בדעתי לומר, כי ביוסף התרכזו שתי אישיות, כביכול, שני מיני יוסף: האחד - יוסף העברי, הבן יקיר של יעקב שכל מה שלמד משם ועבר מסר לו. והשני - יוסף האזרח המצרי מהעומדים בראש ההנהגה, משנה למלך. מצד אחד יוסף חניך מוסרי של יעקב, ומצד שני שליט מצרי שחובתו להגן על חוקי ארץ ישיבתו ונימוסיה. מתוך שינוי אופיים של שני מיני יוסף הללו, נבין עד כמה הייתה בקשתו של יעקב קשה ליוסף למלאותה.

אם היה יעקב מביע בקשתו רק במילים של "ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם", הייתה בקשתו זו נושאת עליה אופי של הבעת רצון בלבד ולא יותר. כלומר, אם אפשר תקברני בקבורת אבותי, ומצוה לקיים דברי המת, ואם אי אפשר אזי תקברוני במצרים. אולם העובדה שהקדים להזהיר באופן נחרץ ומוחלט ובנטילת שבוע: "אל נא תקברני במצרים", דרישה נמרצה זו, העמידה את יוסף במצב קשה מאוד. אם הקבורה בקבורת אבות היא ה"אמת" על פי שורת הדין, אז האזהרה המוחלטת: "אל נא תקברני במצרים" היא ה"חסד" תחילה, ואחר כך ניגש לבקש את ה"אמת" (וקברתני בקבורתם). כי הוא ידע היטב את הקושי שבדבר, ולפיכך הקדים לבקש: שם נא ידך תחת ירכי, כלומר: חזק ובסס את הדבר על ידי שבועה!

מה קושי היה בדבר?

אחד הטעמים שבסיבתם לא רצה יעקב אבינו להיות קבור במצרים היה מחששו שלא יעשוהו אליל. הן יעקב אבינו עוד בחייו היה קדוש בעיני המצרים, שהרי אך בבואו - לפי עדות חז"ל - פסק הרעב ממצרים. על המקרא "ויברך יעקב את פרעה" (בראשית מז) אומרים חז"ל, "ומה ברכה ברכו? שיעלה הנילוס לרגלו, לפי שאין ארץ מצרים שותה מי-גשמים אלא נילוס עולה ומשקה, ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא אל הנילוס והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ" (שם ברש"י, בשם התנחומא).

בהיות כי העמים הקדמונים וביניהם כמובן גם המצרים היו מוקירים את קדושיהם במיתתם יותר מבחייהם, יש אפוא לשער כי לאחר פטירתו של יעקב אבינו יודרו המצרים לעשות מקרבן בית-מסגד, מאחר שתקווה עצומה הייתה נשקפת להם מזה: ארצם תתברך בגללו אם ינחו עצמותיו פה בארצם. לפי השקפתם זו, הייתה טובת המדינה דורשת שיקבר גופו במצרים דווקא. על מי אפוא מוטלת החובה לדאוג לטובת המדינה יותר מן המשנה למלך? ובפרט אם הוא איננו מצרי בשורשו, כי אם זר מילדי העברים. על מצרי מלאכותי כזה מוטלת החובה להראות ולהוכיח את רגשי חיבתו ומסירתו לארצו, הפטריויטיות שלו, יותר מן המצרי בשורשו מהורתו ולידתו. על מצרי מלאכותי כזה יביטו בלי ספק בשבע עיניים של חשד ויבקרו כל פסיעה קלה שלו אם היא מתאמתת עם כל דרישות חוקי הנימוס של הארץ. על איש כזה הלוא תהיה מוטלת והירות מכופלת להרחיק מעליו

כל מין לזות שפתיים מצד התושבים.

קשה היה אפוא ליוסף למלאות את דרישת אביו "אל נא תקברני במצרים" ולהגיד בזה לכל כי גר הוא בארץ מצד אחד, ומצד שני - איך אפשר לו לבנו של יעקב המחונן ברוח אמונת הייחוד להרשות שיעשו מאביו אליל?

מתוך כל זה נבין היטב מצבו של יוסף באותה שעה. אולם לשאר בניו שהם היו בני אביהם ולא היו אזרחים מצריים (שהרי הם באו רק לגור שם, שפירושה - נתיני ארץ אחרת, הגרים פה על יסוד חוקים בין-לאומיים), להם לא היה כל צורך להזהיר: "אל נא תקברוני במצרים". הם אינם חייבים, כיוסף (שהוא אזרח מצרי ועומד בראש המדינה), לדקדק במלוא נימוסי הארץ לכל פרטיהם. להם די היה לומר: "קברו אותי אל אבותיי", יען כי איזה עניין יש להם שאביהם יהיה קבור במצרים הנכריה? ומתוך שהקושי העיקרי והיחידי היה רק אצל יוסף, לפיכך פנה יעקב אבינו רק אליו בלבד!

על המקרא: "ויקרא [יעקב] לבנו ליוסף" מעיר המדרש (ב"ר צו): "למה לא קרא לא לראובן ולא ליהודה [ראובן הוא הבכיר ויהודה הוא המלך] והניחן וקרא ליוסף, למה כן? בשביל שהיה בידו לעשות... ולפי שהשעה מסורה לו".

מכל מה שבארנו לא היה צורך לצוות לא לראובן ולא ליהודה וכן לשאר בניו "אל נא תקברוני במצרים". הקושי בדבר היה יוסף: אם מצד אחד "היה סיפק בידו לעשות", כלומר, על פי מצבו ומעמדו הייתה לו הזכות לקבור את אביו במצרים דווקא. אך מצד שני הייתה השעה מסורה לו, כלומר, הוא בחושו הפוליטי ידע לכוון את השעה הרצויה למלא בקשתו זו של אביו שלא לקבור במצרים.

שני סוגים של שבועה

לכאורה, לא היה ליעקב אבינו כל צורך בשבועה כפולה - "שים נא ירך תחת ירכי" ו"השבועה לי", מאחר שהיה די באחת, והיא באותה שהייתה צריכה לקיים את מימד ה"חסד", את הלפנים משורת הדין, שבצוותאו - שלא לקבור במצרים. ולא באותה שיש בה משום קיום ה"אמת" - לקבור בקבורת אביו. בכל זאת הוסיף יעקב אבינו גם שבועה זו, כדי להקל על יוסף דרכי התחכמותו בגשתו למלא בקשתו זו, כאשר נראה הלאה.

כשנשים לב אל שתי השבועות נראה כי שונה היא השבועה של "שים נא ירך תחת ירכי" מאותה של "השבועה לי". השבועה של שימת היד תחת הירך אנו מוצאים גם באברהם אבינו ע"ה, כששלח את אליעזר עבדו לקחת אשה ליצחק, ככתוב: "ויאמר אברהם אל עבדו... שים נא ירך תחת ירכי".

התלמוד (שבועות לג) מסביר את עניין שימת היד תחת הירך כך: "לפי שהשבוע צריך ליטול בידו חפץ של מצוה כגון: ספר תורה או תפילין, והמילה הייתה מצוה ראשונה לו ובאה לו על ידי צער והייתה חביבה עליו ונטלה". ומתוך שהמילה הייתה נהוגה רק במשפחת אברהם בלבד, יוצא לפי זה, שהשבועה בדרך שימת היד תחת הירך הייתה שבועה משפחתית. שונה היא אפוא השבועה של "השבועה לי" שהיא סתמית, בלי נקיטת חפץ, שבועה הנהוגה אצל כל העמים, עם ועם כפי דרכו, שהיא מעין שבועה בין-לאומית.

לפיכך, כשבא יעקב אבינו להשביע את יוסף שלא יקברהו במצרים מטעם שאמרנו, שלא יעשוהו אליל שהרי זהו נגד אמונת היחוד, השביע אותו בשבועה משפחתית: "שים נא ירך תחת ירכי", מטעם שמצוות המילה היא אות לאמונת היחוד. אכן, כשבא להשביעו שיקברהו בקברות אבותיו - השביע אותו בשבועה הכללית הסתמית הנהוגה אצל כל העמים, ואם כי שלא היה כל צורך בכך, אך כדי להקל על יוסף השביע אותו בה כאשר נבאר.

לאחר פטירתו של אביו, בגשתו למלא בקשתו לקברו בקברות אבותיו, החליט יוסף כי כל מה שנהוג במצרים בנוגע למת עד קבורתו יעשו גם עם אביו. שלא לעורר שנאת המצרים כשיראו שעם שאבי המשנה למלך נפטר, אינם נוהגים כעם שאר המתים. וכה התורה מספרת: "ויצו יוסף את הרופאים... ויחננו... את ישראל, וימלאו לו ארבעים יום כי ימלאו ימי החנוטים. ויבכו אותו מצרים שבעים יום". הכל אפוא נעשה כפי הנהוג במצרים, ועתה יראו נא המצרים כי המשנה למלך הוא אזרח, ככל אזרחי הארץ. אכן, כאשר הגיעה השעה לפתור שאלת הקבורה עמה, אז עשה מעשהו בזהירות יתירה.

הדבר תמוה: מדוע יוסף המשנה למלך לא דיבר בעצמו עם פרעה על אודות זה כי אם השתמש במקורביו, באנשי בית פרעה, במליצים שונים כלומר באנשי ביניים - ככתוב: "וידבר יוסף אל בית פרעה לאמר: אם נא מצאתי חן בעיניכם, דברו נא באזני פרעה לאמר".

אך, כנראה, הרישיון להוציא ממצרים את גופו של יעקב לקברו בקברות אבותיו צריך היה להיות נתון מפרעה עצמו, אך גם פרעה עצמו לא היה יכול לתת רישיון כזה מבלי דעתו מתחילה את דעת הקהל המצרי, לפיכך השתדל יוסף להכשיר לו את דעת הקהל כך שתהיה לצידו כדי להקל על פרעה את מתת רשיונו. יש לשער שהמשנה למלך, המשביר לכל הארץ שכל מניעי הכלכלה בידו, היו לו די חוגים בעלי שררה עליהם הייתה לו השפעה, ובייחוד בבית פרעה מן המקורבים אליו. הם החוגים האלו ידעו היטב את ההבדל שבין פרעה ליוסף, שזה האחרון עומד בסולם המדעים במעלה יותר גבוהה מן הראשון. דבר זה עצמו שיוסף ידע לפתור חלומות שיש בהם עניין לעם כולו ופרעה לא ידע, די היה בו להעמיד את יוסף במדרגה יותר גבוהה משל פרעה. אך לא רק בזה כי אם גם בענייני הנהלת הממשלה, כי הכל נמסר לידו של יוסף, ופרעה בעצמו במנותו את יוסף אמר: "אתה

תהיה על ביתי ועל פיך ישק כל עמי, רק הכסא אגדל ממך".

פרעה עצמו ידע כי נופל הוא בכשרונותיו מיוסף, ואפשר כי בליבו פנימה חושש היה שמא בזמן מן הזמנים יחטוף יוסף, בעזרת ידידיו ומקורביו, את כל רסן הממשלה בידו והוא, פרעה, ידחה מכל וכל. וכה נבין מה שבשעה שמינה את יוסף למשנהו נטל הימנו - כדברי חז"ל - שבועה בחשאי שלא יתפרץ יוסף לנגדו. והנה עכשיו, כשהגיע השעה לקבור את אביו ויוסף השתמש בהזדמנות זו ("בשעה המסורה לידו" - כדעת המדרש) על ידי שליחיו, אנשי ביתו של פרעה, שלח לו רמז קל על אודות זה, כדי לכופו כמעט למלאות רצונו בעניין קבורת אביו. וכה אנו קוראים בתורה שאמר יוסף לאנשי בית פרעה: "דברו נא באזני פרעה (באזני, זאת אומרת: בסוד) לאמר: אבי השביעני לאמר: ...בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען שמה תקברני..." (בראשית נ). פרעה הבין מיד מה שרמז לו יוסף "אבי השביעני", ומיד השיב: "עלה וקבור את אביך כאשר השביעך" (שם).

במילים "השביעני" שאמר יוסף ו"השביעך" (שאמר פרעה) טמון היה כל הרמז הדק שבדקים, שרק פרעה ויוסף הבינוהו כל צורכו, כאילו אמר: "כאשר השביעך" - ואם לא בשביל השבועה לא הייתי מניחך, אבל ירא אני לומר: 'עבור על השבועה', שלא תאמר: אם כן אעבור גם אנכי על השבועה שנשבעתני לך שלא אגלה על לשון הקודש שאני מכיר עודף על שבעים לשון ואתה אינך מכיר בו (סוטה טו, וברש"י על הפסוק). הרי שפרעה, בהרגישו את כשלונו במדעים לגבי יוסף, הבין בחושו המדיני כי אין להתנגד בזה יען כי מי יודע מה יוכל לצאת מזה, אם לא תמלא בקשתו של יוסף...

מתוך כל האמור אנו רואים, שאם בירידת יעקב ובניו למצרים נתקיימה הגלות בשלישה הראשון והיא "גרות", הרי פה בעניין קבורתו התחילו להיראות נצני הגלות בשילוש השני והיא "העבדות". יוסף לא מצא את עצמו במובנה המלא של מילה זו בעניין קבורת אביו שלא במצרים: כמה גלגולי מחשבות ויגיעת מוח היה עליו לעבור עד שהגיע לידי האפשרות הרצויה.

(ומזה נבין את אנשים מעמנו בכל ארצות פזוריהם בכלל מאז ומעולם, ובימינו עתה שנים מעמנו בברית המועצות, התופסים משרה של מעלה בהנהלת הממשלה, עד כמה הם סובלים עבודת כבוד על שצליהם לפשר בין חיובם לתורתם ולכל הפחות לעמם, לבין חיוביהם בתור אזרחים לארצם שהם גרים בה).

יוסף והאחים - לפני ואחרי פטירת יעקב

לאחר קבורתו של יעקב אביו - מספרת התורה - "וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו... ויראו אחי יוסף כי מת אביהם". רש"י בשם המדרש מבאר: מהו "ויראו"? "הכירו (כלומר: הרגישו) במיתתו אצל יוסף. שהיו רגילים לסעוד על שלחנו... והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב - לא קרבן". בעוד יעקב היה חי היו כולם מסובים בביתו של יוסף על שלחן אחד, ויעקב, כמובן, ישב

בראש. הוא היה הכוח המאחד אותם. ומשמת יעקב בטלה ההסבה המשותפת הזאת, ובכן בטלה גם אחדות שביניהם.

המדרש (ב"ר ק) מסביר את הסיבה להתנהגותו של יוסף ואומר, שיוסף לא נתכוון אלא לשם שמים, לשם כוונה טהורה. אמר יוסף: "לשעבר אבא מושיב לי למעלה מיהודה שהוא מלך ולמעלה מראובן שהוא בכור, עכשיו אינו בדין שאשב למעלה מהן". לפיכך נסתבב הדבר שהיה כל אחד מיסב בביתו הפרטי. ואם כי יוסף עשה כל זה מתוך כוונה טהורה, אך הם מרגישים את עצמם נעלבים מסרחונם לנגדו, חשבו כי יוסף שינה במנהג הקודם לא מפני ענותנותו, כי אם מפני שנאתו המשתמרת בליבו עליהם עוד מאז נמכר. העובדה שעד עכשיו לא הראה אותה בגלוי, הרי זה מטעם כבוד אביהם, שהיה חופף עליהם בעודו חי ומשום זה, ממחשבתם זו, חששו ואמר: "לו ישטמנו יוסף".

המדרש (תנחומא, סוף ויחי) אומר: "ויראו אחי יוסף כי מת אביהם", ומה ראו עתה שפחדו? אלא שראו בעת שחזרו מקברות אביהם שהלך יוסף לברך על אותו הבור שהשליכוהו אחיו בתוכו ובירך עליו, כמו שחייב אדם לברך על מקום שנעשה לו נס: "ברוך המקום שעשה לי נס במקום הזה". "וכיוון שראו כן, אמרו: עכשיו שמת אבינו לו ישטמנו יוסף... והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו".

אם כה ואם כה, אנו רואים, כי כל מה שעשה יוסף לתומו נדמה להם לאחיו, מתוך רגש כלימתם לרגלי סרחונם, כי יש פה שנאה מסותרת שעתידה להתפרץ במעשי נקמה.

ויוסף בפנות אליו אחיו בבקשת סליחה, השיב להם: "אל תיראו... ואתם חשבתם עלי רעה, אלקים חשבה לטובה. למען עשה כיום הזה להחיות עם רב".

אמנם, אם בתשובתו התמימה של יוסף לא ניכר כל רמז של איזו נקמה בנוגע להם, אבל הם כבני יעקב, לא הרגישו בינם לבין עצמם כל קורת רוח: סוף-סוף הלוא מחשבה רעה - "חשבתם עלי רעה" - אינה הולמת לרוחם של בני יעקב גם אם תוצאותיה טובות היו. מבחינה זו, מהמובן המוסרי, הרגישו הם את עצמם ככושלים ופחותים במדרגה בערך ליוסף. הן אצלו הלוא הכל בשלמות המוחלטת, אצלו לא רק מעשה רע לא היה, כי אם גם לא מחשבה רעה, הוא אפוא נקי מכל וכל.

אולם כל זה הוא רק לכאורה. לאמיתו של דבר, כאשר נבאר הלאה, גם האחים וגם יוסף עמדו במדרגה שווה במובן המוסרי, אם נשפוט את המאורעות על פי הגיון התפתחותם הטבעית. אז נראה, כי לא אחד מהם עמד גבוה או נמוך מחברו במובן המוסרי המקובל - אלא נראה כי כולם, גם האחים וגם יוסף, שמשו בהיסטוריה זו רק דוגמת גלמי השחמט ביד המשחק. ברצותו מרחק וברצותו מקרב. כן היו גם הם וגם יוסף - שליחי ההשגחה הנסותרת, למלא מה שנגזר בברית בין הבתרים, ואין אחד מהם נופל מחברו או עולה על גביו במובן המוסרי.

פורענות גלות מצרים, נזרעה עם מותו של יעקב

על השאלה "למה פרשה זו (פרשת יחיי) סתומה (שאינן בינה לפרשת ויגש הקודמת לה רווח פנוי בן ט' אותיות, הנהוג בין כל פרשה ופרשה)?" יש מרבתינו (ב"ר ק) משיבים: "מכיון שנפטר יעקב אבינו התחיל שעבוד מצרים על ישראל".

תשובה זו אינה מובנת כלל. לפי המסופר בתורה לא התחיל השעבוד כי אם לאחר מות יוסף ואחיו, כאשר קם "מלך חדש... אשר לא ידע את יוסף", וממות יעקב עד מות יוסף חלפו חמישים וארבע שנים (הן יוסף היה בין שלושים בהתייצבו לפני פרעה. ולאחר עבור שבע שנות השובע ושתי שנות הרעב הביא את אביו למצרים, שחי במצרים עוד שבע עשרה שנה. הרי יוסף כשמת יעקב - בן חמישים ושש שנים, וכל חייו של יוסף היו מאה ועשר שנים. אם כן, השעבוד החל לאחר חמישים וארבע שנים לאחר פטירת יעקב). אם כן, איך אומר המדרש כי מיד לאחר פטירת יעקב החל השעבוד?

מההיסטוריה של עמנו בימי גלותו בארצות שונות אנו יודעים, כי מתחילה, כשאין יכנס איזה קיבוץ ישראלי לאיזו מדינה באוכלוסין המועטים - הודות לכשרונו וחריצותו ומשלוח ידו הכניסו אותו, וגם ברכה מרובה לאותה הארץ החדשה שהוגלו לשם הכניסו. הארץ היא בה התיישב הקיבוץ הישראלי הזה, התפתחה בכל מקצועות החיים והתעשרה מאוד. אולם כאשר פרה וכאשר פרץ הישוב הישראלי בארץ ההיא, כן ביחד עמו רבתה גם הקנאה אליו מצד הישוב האזרחי של הארץ ההיא, ומהקנאה התחילו להיראות גם ניצני שנאה שהתעצמה יותר ויותר, כפי ערך התעצמותו של הישוב הישראלי.

הגלות במצרים הלא הייתה אם כל הגלויות של עם ישראל במשך ימי ההיסטוריה שלו, ואי אפשר שביחוד בה לא תשתקף כל אותה התמונה המעציבה, הטרגדיה, הידועה לנו מספורי ההיסטוריה שלנו: בתחילה - פנים מסבירות, ואחר כך - קנאה, וממנה שנאה וסופה פרעות וגירושין ועוד.

נעים זמירות ישראל (בתהלים קה) מתאר בשני חרוזים קצרים את סיבתה הטבעית של גלות מצרים, כפי שאנו מכירים דוגמתה בגלויותיו השונות של עמנו, באמר: "ויפר את עמו מאוד ויעצמהו מצריו, הפך לבם לשנוא עמו, להתנכל בעבדיו". סיבתה הטבעית הגלויה של הגלות היא, מפני שהישוב הישראלי פרה והתעצם מאוד ("ויפר את עמו מאוד ויעצמהו"). זאת הייתה הסיבה שהתקנאו בו יושביה האזרחיים של הארץ וממנה, מקנאו זו, צמחה השנאה ("הפך לבם לשנוא עמו") וממנה - כל מיני הנקמה ("להתנכל בעבדיו").

ומתוך זה יש לנו לשים לב לכך שהפסוק האחרון של פרשת ויגש - "וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד" - אין לו כל קשר לכל מה שמסופר לפני כן. שם נאמר על

אודות האופן בו סידר יוסף את ענייני האדמה בין המצרים ומס התבואה לאוצר המלוכה. ראוי היה אפוא שפסוק זה יתחבר לפרשה שלאחריה, לפרשת ויחי, ששם מקומו הראוי, באופן שפרשת ויחי תתחיל בפסוק זה של "וישב ישראל".

הרשב"ם ז"ל עמד על זה (שם) ואמר: "ועיקר התחלת פרשה זו (ויחי) הוא מן וישב ישראל בארץ מצרים (פסוק שהוא למעשה סוף פרשת ויגש) כי עליו מחובר 'ויחי יעקב'. [אלא] שלא רצו הקהילות לסיים פרשת ויגש עם 'ותהיה הארץ לפרעה' וסיימוהו ב'וישב ישראל'! באמור הרשב"ם "שלא רצו הקהילות", כוונתו היא לתקנה קדומה מאוד, יען כי מסורת היא בידנו מימות עזרא הסופר שאין כל הפסק של מקום פנוי (שיעור בן ט' אותיות) ביו פרשת ויגש (המסיימת בפסוק וישב ישראל) לפרשת ויחי (המספרת על פטירת יעקב אבינו). הטעם לכך הוא, כי הפסוק 'וישב ישראל' מתחבר יותר לפרשת ויחי, ולפיכך לא הותרו הפסק בין שני הפסוקים - כדי ששני הפסוקים יתחברו יחדיו.

חכמי המדרש הבינו את הקשר שבין פרשת ויגש, המדבר על דבר היאחזותם של בני ישראל במצרים ופרייתם ורבייתם העצומה בה ("ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד"), ותחילת פרשת ויחי המדברת על דבר קרבת מיתתו של יעקב אבינו ("ויקרב ימי ישראל למות"). על פי הגניסיון ההיסטורי, הם השיבו על שאלתם: למה פרשה זו סתומה - "לפי שכיוון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד, שהתחילו לשעבדם".

אם אמנם השעבוד במשמעו הפשוט עדיין לא התחיל עד אחר מות יוסף, אבל צרת השעבוד ותחילת השעבוד כבר היו ניכרות, שכבר נראו נצני הקנאה, בעוד יעקב חי.

ומתוך זה נבין, באופן טבעי, מה שאצל פטירת יעקב כתוב: "ויקרב ימי יעקב למות", שעל זה אומר רש"י (בשם המדרש): "כל מי שנאמר בו קריבה למות לא הגיע לימי אבותיו" (אברהם חי מאה שבעים וחמש שנים, ויצחק - מאה ושמונים, והוא, יעקב רק מאה וארבעים ושבע). בראות יעקב אבינו במשך כל שבע עשרה שנות חייו במצרים איך ארץ בני חם זו מתחלת לאט לאט להפוך בעתיד למדור של גיהנום לבניו, התחילו כוחותיו להתמעט מצרות השעבוד הנשקף. אכן, הוא ידע זאת מראש על פי מסורת מאבותיו כי מוכנים בניו לשעבוד ("ועבדום וענו אותם"), אך אינה דומה ראייה לשמיעה. בשבע עשרה שנות חייו במצרים כבר הספיק גם לראות, אמנם אפס קצהו, ממה שנאמר לו מפי השמועה על המסורת. מאותו המעט כבר יכול היה לצייר לו תמונה שלמה ממה שיהיה אחר כך, במשך של מאתיים ועשר שנה, שנותרו לבניו לסבול עול השעבוד. ומתוך כך, כמובן, נתקצרו גם שנותיו מגודל הכאב ונפטר לפני זמנו.

מתוך זה נבין גם כן, מה שבין הטעמים שבסיבתם לא רצה יעקב אבינו להיות קבור במצרים היה גם הטעם "שסופה להיות עפרה כינים" - מגודל העונש של עשרת המכות ראה גם גודל צרת השעבוד.

אי אפשר אפוא להעלות על הדעת כי כל מה שהספיק יעקב אבינו לראות במשך של שבע עשרה שנות חייו האחרונים, לא ראה יוסף במשך של יותר משבעים שנה, מאז הביא את משפחת אביו למצרים ועד יום מותו. יוסף זה, שהיה לו הכשרון העמוק להסתכל לתוך מסתרי העתיד על פי קטעי רמזי חלומות, האם לא ראה איך שבמצרים מתחילים להיראות נצני הקנאה והשנאה לבני עמו? האם לא ראה כי כל כמה שבני ישראל ירבו ויפרצו, כן גם תרבה הקנאה והשנאה להם? ובכן, מי יוכל לשער מראש ומקדם מה ששנאה זו עלולה להמיט שואה על ראש בני עמו.

אפשר אפוא לשער כי בהיות יוסף בודד בחדרו או בשכבו על מיטתו הירבה להתעמק במחשבותיו על דבר גורל בני עמו בעתיד לאחר מותו. כיום עדיין גדולה היא השפעתו בחיי הארץ, והוא כמעט פרעה עצמו שכל היכולת בידו. עדיין חי כל הדור המכיר בכל מה שפעל הוא (יוסף) לטובת הארץ. אבל לאחר מותו ולאחר מות כל הדור ההוא הוא כל פעולותיו תשכחנה, או בני הדור הבא יעשו עצמם כאילו שכחו. כך השנאה, שהיא כיום כבושה וטמונה, תתבלט ותתגלה יותר ויותר ותתגשם באמצעות חוקים נוראיים, חוקי שעבוד נמאסים ובלתי נסבלים כלל.

אי אפשר אפוא כלל שאז בין המוני עמו לא יתעוררו רגשי התלוננות מרה עליו, על שלא חזה מראש כל זה, ולמה הביא אותם משם מארץ כנען בשבתם שם שלווים ושקטים? ואם תאמר בגלל הרעב - האם לא היה אפשר היה במשך שתי שנות הרעב להוליך תבואה ממצרים לכנען כפי צורך כלכלת ביתם? הלא אפשר היה להמשיך הדבר כך גם במשך חמש שנות הרעב האחרונות! ולמה היה לו ליוסף הצורך להטרידם ממקום מנוחתם ולהכין להם במצרים עול שעבוד קשה?

ומתוך התרקמותם של מחשבות כאלו במוחו, התחיל יוסף גם לבוא לידי הכרה כי לא עולה הוא על אחיו בזמון המוסרי. באמרו מיד לאחר פטירת אביו: "אתם חשבתם עלי רעה, אלקים חשבה לטובה" - הרי זה דומה כאילו הוא מרמז להם: אתם אמנם הייתם לקויים במחשבה רעה, אך ההצלחה הייתה שאלקים הפכה לטובה. והרי בזה כאילו הוא מעמיד אותם במדרגה גרועה ממנו, שהרי הוא לא נכשל במחשבה רעה. אולם עכשיו, בראותו כל מה שנעשה לבני עמו במצרים היום וממה שייעשה להם לאחר מותו, התחיל לפקפק בעצם מעלתו לגבי אחיו: אם מחשבתם הייתה רעה אך המעשה יצא בסופו של דבר לטובה, במה משובח הוא מהם אם מחשבתו להביא אותם למצריים שאמנם הייתה לטובה, אך המעשה שייצא ממנה הוא קושי השעבוד שהוא ראה בחזיונות, וזהו הרי רעה גדולה!

ובכן, בא יוסף לידי החלטה: לא אחי הם גרועים ולא אני הוא המשובח, אלא כולנו שווים. אצלם - מחשבה רעה הופכת בסופו של דבר למעשה טוב, ואצלי - מחשבה טובה הופכת למעשה רע. הצד השווה שבשנינו הוא, כי מאחורי המאורעות הטבעיים הנגלים לעיניים עומדת ההשגחה הנסתרת והיא-היא המטה את מאורעות החיים לפי מטרתה ומגמתה, ואני ואחי כולנו הננו רק

יוסף ואחיו מבינים - הכל בא מידי ההשגחה

כל הרעיון הזה בולט לנו מהמילים המועטות שבתורה (בפרשת בשלח) המספרת: "כי השבע השביע את בני ישראל לאמור - פקד יפקוד אלקים אתכם והעליתם את עצמותי מזה אתכם". לפני פטירתו הזמין יוסף את אחיו ותיאר לפנייהם מה שמוכן לבניהם בארץ חם זו. דבר זה מרומז בביטוי "פקד יפקוד", ביטוי מיוחד להוראת ישועה מיוחדת. כלומר, רמז להם כי היציאה ממצרים תהיה בבחינת פקודת ישועה ורחמים. וכה כאילו התוודה לפנייהם ואמר להם: כל ימי הייתי חושב כי ממעשה המכירה אתם עומדים במדרגה נחותה ממני במובן המוסרי הרגלי מחשבתכם הרעה, אולם עכשיו רואה אני כי גם אני איני משובח מכם: אתם כאילו נכשלתם במחשבה רעה, ואני כאילו נכשלתי במעשה רע. אבל: לא אני ולא אתם אשמים - הכל נגזר מאת ההשגחה הנסתר.

וכך מסביר המדרש את כפל הלשון "השבע השביע" - בזה שהוא, יוסף, נשבע להם לאחיו שאין בליבו עליהם על מחשבת הרעה, והם, האחים, נשבעו לו ליוסף שאין בליבם עליו על מעשהו הרע. בהמשך יוסף מבקש מהם "והעליתם את עצמותי מזה אתכם".

המילה "אתכם" מתפרשת במובן הדמיון, כלומר: המצטרף דומה למי שמצטרף אליו. על המקרא "ונשאו אתך במשא העם" (בְּחֹר משה רבינו שבעים איש לבית דינו - במדבר יא) אומר התלמוד (סנהדרין יז, א): "אתך - בדומין לך". מזה יש לראות כי באמור יוסף מילת "אתכם", כוונתו הייתה לרמז כי הוא דומה להם לאחיו בכל וכל ממובן המוסרי. לא הם הגרועים ולא הוא המשובח.

אכן, הדמיון הזה נתגלה רק לאחר הגאולה ממצרים, לפי שאז ורק אז נוכחו כולם - כל ישראל יחד - כי רק גזירת קדומים, גזירת בין הבתרים, הייתה הסיבה לגלותם במצרים ולא מחשבתם הרעה של האחים ולא התוצאה הרעה של מחשבת יוסף הטוב. אז נוכחו כי במובן זה היו כולם שווים.

לפיכך נכתבה מילת "אתכם" (רמז הדמיון והשוויון) בפרשת בשלח, אחר צאתם ממצרים, ולא נכתבה גם בפרשת ויחי לפני פטירתו של יוסף. מטעם כי אז לא היה הדמיון שבין יוסף לאחיו ניכר, משום שקושי השעבוד עדיין לא היה, ואם אמנם נראו כבר נצני שנאה מצד האזרחים לבני ישראל - אבל עדיין לא נתגשמו בתוך חוקים מיוחדים. ומשום זה לא היה הדמיון שבין יוסף לאחיו מורגש כל כך בין המוני ישראל עד לאחר צאת ממצרים.

וכה לפנינו פרק של גלוי ונסתר בהיסטוריה.

נס מתוך נס - למשמעותו של נס "אסוך השמן"

א. סיפור "אסוך השמן", והתמיהות שבו

בין פעולות הנסים, שהפליא אלישע הנביא לעשות, אנו מוצאים גם הסיפור על אודות "אסוך השמן". וזהו תוכנו:

"...ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע לאמר: עבדך אישי מת, ואתה ידעת כי עבדך היה ירא את ה', והנושה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים. ויאמר אליה אלישע, מה אעשה לך? הגידי לי מה יש לך בבית. ותאמר: אין לשפחתך כל בבית, כי אם אסוך שמן. ויאמר: לכי שאלי לך כלים מן החוץ מאת כל שכניך, כלים ריקים אל תמעיטי, ובאת וסגרת הדלת בעדך ובעד בניך, ויצקת על כל הכלים האלה, והמלא תסיעי. ותלך מאתו ותסגור הדלת בעדה ובעד בניה: הם מגישים אליה והיא מוצקת. ויהי כמלאת הכלים, ותאמר אל בנה: הגישה לי עוד כלי. ויאמר אליה, אין עוד כלי, ויעמד השמן. ותבא ותגד לאיש האלוקים, ויאמר: לכי מכרי את השמן ושלמי את נשיך, ואת ובנייך תחיי בנותר" (מלכים ב).

הסיפור הזה מעורר בנו אי אלו תמיהות:

(א) עצם ההכרח להשתמש במעשי נסים, במקום שיש אפשרות לפעול בלעדס. והלוא "לא עבד קוב"ה ניסא למגנא" - אין הקב"ה עושה נס לחינם; הלוא אפשר היה להמציא את הסכום הנצרך מאיזו קופה של צדקה, או לאספו מנדיבי לב, וכה בדרך זו, להוציא אלמנה עלובה זו מתוך מבוכתה האיומה, ששני ילדי טיפוחיה לא יפלו לתוך רשת העבדות האכזרית של הנושה העריץ.

(ב) ואם מאיזו סיבה שהיא, הבלתי מובנת לנו כעת, היה גורלה של עלובה זו להיוושע רק בדרך פלא, מדוע זה אפוא לא חל הנס גם על האסוך עצמו, כשם שהוא חל על השמן שבו? כלומר: כשם שהתרבה השמן בדרך נס (שממידת כוס קטנה, כאסוך, נתרבה עד כדי כמה וכמה כלים) - כך בדרך נס יתרחב גם האסוך עצמו, ויתהווה לחבית גדולה שתחזיק את כמות השמן, המספיק - הן די סלוק

החוב, והן די פרנסתם בנותר?

נס כזה, של התרחבות כלי והעשותו מקטן לגדול, הלוא כבר היה לעולמים: על הכתוב "שמלתך לא בלתה מעליך" (דברים ח), אמרו חז"ל: כחלוון הזה, כל מה שהוא גדל, נרתיקו גדל עמו (ילקוט עקב ח). ולמה זה, אפוא, הזקיק לעלובה זו שתשחיר פניה לסובב בין השכנים לשאול כלים?

יתר על כן: האם השכנים לא יתמהו עליה, בהיותה מפורסמת ביניהם בעניותה המדוכאת (ש"אין לה כל בבית"), על אודות העובדה שלפתע פתאום התחילה להרעיש עולמות בשאלת כלים עד בלי די ("אל תמעיתי" - כאשר אמר לה הנביא). האם עובדה מתמיהה זו, אינה עלולה להביא אותה לידי חשד, כטבען של פיות ריקניות ה"מחברים" מעצמם אגדות מאגדות שונות, שכולן יסודן רק בחשד, ושזבזבו קטן ומדומה עושים פיל ענקי וממשי. מדוע, אם כן, לא המשיך הנס הלאה להרחיב ולהגדיל גם את כמות (רוחב) האסוך?

אנו רואים אם כן שני דברים תמוהים - אם נוקטים אנו את הכלל ואת ההיגיון הפשוט שאין לעשות נסים לחינם במקום שניתן "להסתדר" מבלעדי שידוד מערכות הטבע, מדוע אלישע הושיע את אישה בדרך פלאית זו (של התווספות כמות שמן באופן ניסי לחלוטין), ולא נקט בפעולות אפשריות אחרות למען הצלתה של האלמנה? ולא ידך, אם למרות כל זאת משתמשים בנסים - מדוע הנס התרחש רק ביחס לשפע (השמן), ולא התרחש הנס גם ביחס לכלים עצמם (האסוך)?

ג) ההיגיון הבריא מחייב, כי מוטב היה לאלמנה זו, להוציא את האסוך הקטן החצרה, וליצוק את השמן מן האסוך המופלא הזה לתוך הכלים המושאלים בפומבי, בפני כל השכנים, למען יראו בעיני עצמם את הנס, מהיכן לקחה ענייה זו כמות כה רבה של שמן. אכן, לא כן הייתה פקודת הנביא. הוא ציוה עליה, שיציקת השמן תיעשה בהסתר: "וסגרת הדלת ... ויצקת". מדוע?

נוכל, אפוא, לצייר בדמיונו את גודל החשד, שהיה נופל על ראש אומללה זו, הן מצד פרסום שאילת הכלים, והן מצד הסתר יציקת השמן, וכל כך למה?

ד) הנה, בנוגע לאופן סלוק החוב, שנינו (ח"מ קא, ב): "אם אין לו מעות (ללוה) אינו צריך למכור כדי ליתן לו מעות, אלא יתן לו ממה שיש לו... מאיזה מטלטלים שירצה הוא (הלוה), ואין המלוה יכול לומר 'איני רוצה מטלטל זה, אלא זה'".

אם כן, אפוא, גם לאלמנה זו נוח היה לה לסלק להנושה בשמן עצמו, מאשר להיטפל במכירתו ולסלק לו במזומנים. ואולם, למרות זאת, הנביא מצוה עליה ללכת אל השוק ולמכור את השמן תחילה, ובכסף מכירתו לסלק את החוב ("לכי מכרי את השמן ושלמי את נשיך"). הדבר מעורר את תמיהתנו: הוראה זו מראה, כביכול, כאילו הנביא מתכוון, חלילה, ביחוד להרחיב את החשד שיפול על ראשה (אותה השאלה "מהיכן לענייה כל כך שמן") - לא רק בחצרה ובין השכנים, כי אם גם

בשוק ובין התגרים. מה, אפוא, פשר הדברים?

ה הנביא אומר לה, בסופם של דברים, שבנותר השמן תתפרנס היא ובנייה ("ואת ובנייך תחיי במותר"). ולכאורה מה הוא בא להשמיע, הלוא הדבר מובן מאיליו: וכי מה היא תעשה במותר, אם לא לחיות עמו? האם תשפכנו ארצה?

ו) ועוד צריך להבין, מה שאמרו חז"ל על זה (בילקוט, מלכים ב, רכח): "הברכה האחרונה גדולה מן הראשונה". לכאורה, הכוונה בזה היא, כי ברכת פרנסתה בנותר השמן - גדולה מברכת היכולת לסלק החוב. והדבר דורש ביאור: במה היא גדולה יותר? האם פרנסתה של אלמנה עלובה ועניה גרועה היא בערכה לעומת סילוק החוב לאיזה נושה העריץ, שמשום זה דורשת התאמצות יתרה מצד הנביא מחולל הנס?

ב. המוסד בני הנביאים

התמיהות הללו, מעוררות אותנו להיות כחוקרי קדמוניות, ולהתעמק בתוך כל מלה ומלה שבסיפור הנפלא הזה. והלא כך אמר אחד הרבנים המובהקים ז"ל, בדרך השאלה, על המאמר שבילקוט שמעוני (פרשת האזינו): "אין לך כל פרשה שאין בה תחיית המתים, אלא שאין בנו כוח לדרוש" - שהכוונה היא, שכל פרשה שאין בה לכאורה כל עניין "חי" והיא כבר כאילו "מתה", גם בה טמון וגנוז עניין נעלם, חי ורענן. גם בה יש "תחיית המתים" - אך החסרון הוא בנו, מה שאין לנו הכשרון הרצוי לשם מיצוי מתוך תוכה של הפרשה את הרעיון החי, הצפון בה.

ננסה נא, אפוא, עד כמה שידנו מגעת, לחדור לתוך כוונת הסיפור ומטרתו.

הסיפור מתחיל ואומר: "ואשה אחת מבני הנביאים...". מי הם "בני הנביאים", ומה הייתה תעודתם בישראל?

על הנביאים בישראל, ממובן מלחמתם נגד האלילות, כעל כל חזיון היסטורי - עברו חליפות ימי עליה וירידה. הזמן שבו חל הסיפור הנוכחי, בימי נבואתו של אלישע היה. אלישע התמנה לנביא בישראל לאחר העלמו של אליהו רבו, אך שונה היה מצב הנבואה בימי אליהו מזה שבימי אלישע: בימי אליהו - הנבואה הייתה במצב של ירידה, ובימי אלישע - במצב של עליה; בימי אליהו הייתה מלחמתה של הנבואה נגד האלילות, מלחמת הגנה. משום כך זקוקה הייתה להסתלק מעבודה זו בגלוי, ולהיחבא במסתרים. אכן בימי אלישע, מלחמתה כבר הייתה מלחמת תנופה, ומשום זה עבדה כבר בגלוי ובפרסום.

1. תקופת אליהו: הנבואה בהחבאה

אז, בימי אליהו, המלך בישראל היה אחאב. אותו אחד שעל הנהגתו מעיד הכתוב כי הייתה גרועה "מכל אשר לפניו, ויהי הנקל לכתו בחטאת ירבעם בן נבט" (מלכים א, טז). כלומר, חטאותיו של ירבעם, נחשבו בעיני אחאב כעברות קלות. הסיבה לדבר מוצא הכתוב: "כי לקח לו לאשה בת עם נכר, את איזבל בת אתבעל מלך צדונים ...". אחאב היה משועבד ונמצא כולו תחת השפעת ידה החזקה, כעדות הכתוב: "אשר הסתה אותו איזבל אשתו" (מלכים א, כא, כה). בזמנה הגיע הדבר לידי כך, שנביאי ה' כמעט ספו-תמו ואת מקומם בישראל תפסו נביאי הבעל והאשרה. כמו שאנו רואים מדברי אליהו: "אני נותרתי נביא לה' לבדי, ונביאי הבעל ארבע מאות וחמישים איש, ונביאי האשרה ארבע מאות איש אוכלי שולחן איזבל" (שם יח, כב). ונביא האמת, היחידי הזה, אליהו - מוכרח היה לנהל חיי סתרים. פעם בכה ופעם בכה. מתחבא מפני עינה הרעה של בולשת איזבל ומשרתי מלשיניה, שלא ירגישו בו.

ואז בימי שלטונה, ימים של הטלת אימה ופחד אלו, משטר הטרור, נמצא אדם מצוין אחד, ושמו עובדיהו. הוא היה יד ימינו של אחאב בעיניי הנהגת בית המלכות ("אשר על הבית"). כלומר, שר החצר שלו. ואיש זה, העמיד עצמו בסכנה נוראה, והחביא במסתרים מאה איש נביאים וסיפק להם דיים כל צורכם. כעדות הכתוב: "ויהי בהכרית איזבל את נביאי ה', ויקח עובדיהו מאה נביאים ויחביאם, חמישים איש במערה, וכלכלם לחם ומים" (מלכים א, יח). ומסורת הייתה ביד חז"ל, שגם בשמן.

כך היה המצב בכל ימי שלטון אחאב ואיזבל: הנבואה התקיימה רק במסתרים.

2. תקופת אלישע: יציאה מאפילה לאורה

אכן, לאחר "רצח נבות" - נתבשר אליהו, שבזמן לא רחוק המצב ישתנה לטובה: שלטון אחאב ואיזבל יתבטל, וכתוצאה מזה, גם מצב הנבואה ישתנה לטובה - הנבואה תצא מאפילת המסתרים אל אור הגילוי והפרסום. אליהו מצווה מפי הקב"ה: "... ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל, ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתך" (מלכים א, יט).

דור דור ונביאיו. בהיות הנבואה נזקקת להלחם מלחמת הגנה ולעבוד במסתרים, אתה, היית אליהו המוכשר לזה. אולם, בדורו של יהוא, שהנבואה יוצאת לחרות וביכולתה להלחם מלחמת תנופה, בגלוי ובפרסום, אז כבר אלישע הוא המוכשר לזה. ולפיכך: לך ומשח אותו לנביא תחתך!

אלישע, לצורך עבודתו הנבואית, מצא לנחוץ לייסד מכון חינוכי גבוה לתורה ולמוסר, שבו יתחנכו יחידי הסגולה, אצילי הקדושה והטהרה לשם השתלמות נפשית מיוחדת, ושיוכלו להיות מוכנים

ומוכשרים לבוא בסוד ה' ולקבל השפעת הנבואה. מלבד כשרון נפשי זה, צריכים היו גם להיות מחוננים בכשרון ההטפה [מלת נביא - פירושה העיקרי הוא: "דברן ומטיף". על הכתוב "ואהרן אחיך יהיה נביאך" (שמות ז) - אומר רש"י ז"ל: "נביאך" - כתרגומו, מתורגמן. וכן כל לשון נבואת אדם המכריז ומשמיע לעם דברי תוכחות והיא מגזרת 'ניב שפתיים']. מוסד זה היה נקרא "בני הנביאים", כלומר צעירי הנביאים. אלו שהתכוננו להיות נביאים בישראל.

בהקשר זה מעניין מה שמספר הכתוב "ויאמרו בני הנביאים אל אלישע - הנה נא המקום אשר אנחנו יושבים פה לפניך צר ממנו" (מלכים ב, ו). מכאן ראינו, כי המוסד "בני הנביאים" נרחב ונתגדל בשעתו.

אלישע החזיק בו גם במאכל ובמשתה. כנראה מהאמור: "ובני הנביאים יושבים לפניו ויאמר לנערו: שפות הסיר הגדולה ובשל נזיד לבני הנביאים" (שם ד).

מובן אפוא, כי הרבה-הרבה שבימי אליהו, מסבת שלטון האימה של אחאב ואיזבל, התחבאו במסתרים - עכשיו, בימי אלישע, נתגלו והסתפחו אל מוסד "בני הנביאים".

ההאשה האלמנה שבספור שלפנינו, שפנתה בצעקתה אל אלישע, הייתה אשתו של אחד מ"בני הנביאים" אלה. אך מתמיה אותנו: מה לנו הנחיצות לדעת אם הייתה אלמנה זו אשתו של בן נביא או לא? מדוע מצוין בנביא, שהייתה זאת "אשה אחת מבני הנביאים"? העיקר הוא, לכאורה, שאשה אלמנה אחת, ענייה ומיוסרת, פנתה במבוכתה אל הנביא, והוא עשה לה נס השמן.

ג. הוראת הפועל "צעק"

בקשת האלמנה מאת אלישע, שיעמוד לה בשעת דחקה, נבעה לכאורה מצד החנינה, ממיידת הרחמים. וצעקתה ("צעקה אל אלישע"), העובדה שהרימה קולה בשפכה מרי שיחה לפניו, הייתה מסיבת כאבה העמוק שהרגישה בנפשה לרגלי הסכנה האיומה הנשקפת לה מצד הנושה העריץ, העומד לגזול ממנה שני אפרוחיה בעד החוב המגיע לו מאביהם המנוח.

אך האם באמת הפועל "צעק" מורה רק על הרמת קול בלבד?

1. בין צועק למשווע

הנה בתלמוד (ברכות כט, ב) שנינו:

"תנו רבנן: המהלך במקום גדודי חיות ולסטים - מתפלל תפילה קצרה. מאי תפילה קצרה? ר' יהושע אומר, 'שמע שוועת עמך ... ברוך אתה ה' שומע תפילה'; ר' אלעזר ב"ר צדוק אומר,

‘שמע צעקת עמך ... ברוך אתה ה’ שומע תפילה”.

מחלוקתם היא אפוא, לכאורה, מסתכמת רק במלה אחת בלבד: במקום שר’ יהושע אומר “שוועת” - ר’ אלעזר אומר “צעקת”. יפלא, אם כן: איזה הבדל בכוונה יש בין “שוועת” ל-“צעקה”? הלא לשתיהן כוונה אחת, ובכן, במאי פליגי?

אכן, לאחר העיון יוצא לנו כי שני הפעלים - “צעק” ו”שווע” - שני מושגי פעולה שונים המה, לשני עניינים נפרדים:

הפועל “צעק” מציין התלוננותו של העשוק הנעלב, הקובל על מה שהעבירו עליו את הדין, על שעיוותו לו את משפט הצדק. בצעקתו, הוא תובע להשיב לו את צדקת המשפט ולהעמידה על מכונה, כלומר: לדון עניינו במדת הדין. ואם בשעה שהוא שוטח טענותיו הריהו מרים גם את קולו וצועק, הרמת קולו זו באה רק בתור צירוף לעצם טענתו ולא בתור עיקר. לא כן הפועל “שווע”. בשוועה משתמש גם מי שהוא לוקה בדין. הוא יודע כי ייסורים באו לו על פי משפט הצדק, אבל, באשר כי יכאב לו מאד וכשל כוחו לסבול את מדת הדין הקשה, הוא פונה אל מדת הרחמים, ומרים קולו ומתחנן, מבקש שיכניסו אותו לפנים משורת הדין.

ובכן, זה הוא ההבדל: הצועק נקרא זה שבא מכח מדת הדין. הוא חש בטוח במעשיו שהם ראויים, ותובע את המגיע לו על פי דין. והמשווע, הוא זה שבא מכח מדת הרחמים. מכיר הוא ברפיון צדקתו, ובכל זאת, מבקש הוא את הרחמים.

2. הדרישה לגאולה, ותלותה בתשובה

הבדל זה עומד, בפשטות, ביסוד מחלוקת אחרת בתלמוד (בסנהדרין צז, א), במה שנחלקו ר’ אליעזר ור’ יהושע בעניין הגאולה העתידה לבוא. ר’ אליעזר אומר “עשו תשובה - נגאלין; לא עשו - אינן נגאלין”. ר’ יהושע, לעומתו, אומר: “בין כך ובין כך - נגאלין”.

לפי זה יוצא, שלשיטת ר’ אליעזר אין תקווה לישראל להיגאל אלא אם כן עשו תשובה, ואז, בבואם לדרוש גאולתם - דרישתם זו תהיה על יסוד המשפט הצודק, כמדת הדין. מותר דרישה משפטית זו, צדקו דברי ר’ אלעזר ב”ר צדוק (בברכות כט) שנוסחת התפילה קצרה היא: “שמע צעקת עמך”. אכן, ר’ יהושע, האומר “בין כך ובין כך נגאלין”, כלומר, אפילו אם לא יעשו תשובה - אזי דרישתם להיגאל אינה מיוסדת על יסודי משפט הצדק, כי אם כמדת הרחמים. לפיכך צדק במאמרו (בברכות שם) כי נוסחת התפילה היא “שמע שוועת עמך”.

מתוך האמור מתברר לנו, כי כותב הסיפור שלפנינו בהשתמשו במלת צעקה (‘צעקה אל אלישע’) התכוון לרמז לנו, בלי ספק, כי דרישתה התבססה על יסוד משפטי. כלומר, טענתה הייתה על פי

הדין ולא מצד הרחמים. כעת עולה לנו השאלה: במה התבססה טענתה זו. מדוע יסודותיה במדת הדין?

ד. אופיו של "בן הנביא" הנפטר

בשימנו לב לתמצות מרי השיחה של אלמנת בן הנביא לפני אלישע, כפי שנמסרה לנו במילים המעטות של כותב הסיפור, אנו מתמיהים בין על החסר ובין על היתר שבהרצאת דבריה.

1. על החסר והיתר, כיצד?

על החסר כיצד? הן עיקר בקשתה של האומללה הזאת מאת אלישע היה, לכאורה, שיעמוד לה בשעת דחקה, בתמיכה כספית די סילוק החוב להנושה. אם כן, העיקר חסר מן הספר. שכן את זאת לא אמרה מפורש, וכאילו הסתפקה רק ברמז בלבד: "והנושה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים". ומדוע זה לא אמרה במפורש?

על היתר כיצד? אישה הלא היה בן נביא, כלומר, ממקורביו ומאנשי סודו של אלישע, שהיה מיטפל עמו בכל יום ויום. האם אפשר להעלות על הדעת שאלישע לא ידע מפטירתו עד הנה, עד בוא אשתו האלמנה על פי 'מקרה' והודיעה לו כי אישה מת?! בודאי שלא! מדוע, אפוא, היה צורך לאזכר את הפרט הזה של "עבדך אישי מת"?! זאת ועוד: לאיזה תועלת נועד כל התיאור המפורט הזה: "עבדך אישי היה ירא את ה'?" האם בלי תיאור כזה היא אינה ראויה לתמיכה כספית? אשה כה מיוסרת, אלמנה אחת מדוכאת בעניה, ששני ילדיה עומדים בסכנה להלקח לעבדים? לכאורה, אך שפת יתר יש בזה!

לפי הנראה לנו, אם כוונת כותב הסיפור הייתה רק להראות לנו את כוחו הנפלא של אלישע, היה צריך להרצות סיפורו בנוסח כזה: "ואשה אחת שאישה מת והנושה בא לקחת שני ילדיה לעבדים, צעקה אל אלישע שיתמוך בה לשלם נשיה" וכולי.

אכן, כשנבוא לנתח, כאשר אמרנו בתחילה, כל מלה ומלה שבסיפור זה יתגלה לנו אופק חדש לגמרי. יתגלה לנו, כי לא רק היסוד החומרי (חסרון הסכום הנצרך) שבמאורע זה שלל את מנחת האלמנה, כי אם גם, ובעיקר, היסוד הרוחני הצפון בו!

הן כבר, עוד בפרק הקודם, בררנו, כי בזה שכותב הסיפור מצא לנחוץ להשתמש בפועל "צעק" ("צעקה אל אלישע"), כדי לתאר לנו את עניין פנותה של האלמנה אל אלישע - אשר בלי ספק יש בזה התלוננות מיוחדת. התלוננות יוצאת מן הרגיל, לא כסתם תלונות אלמנה ענייה הנוקטת לתמיכה בשעת דחקה.

2. בין פועל לעצמו, לבין הפועל למען הזולת

הנה שנינו במדרש (רות רבה, פ"ד):

"ושמו בועז - הרשעים הן קודמין לשמן: גלית שמו, נבל שמו, שבע בן בכרי שמו; הצדיקים שמן קודמין: ושמו קיש, ושמו שאול, ושמו ישי, ושמו מרדכי, ושמו אלקנה, ושמו בועז".

הדבר תמוה: ומה בכך אם שם העצם כתוב לפני מלת "שמו" או לאחרי - אם "גלית שמו" או "ושמו קיש". האם זה העיקר?! אכן באמת, שני מיני שמות הן. הראשון הוא שם הלידה, או שם העריסה. כלומר: אותו שם העצם שנותנים לתינוק לאחר היוולדו, בעודו מוטל בעריסתו. והשני הוא שם תהילה, כלומר: אותו השם שהוא קונה לו בעולמו, בימי חייו, הודות עסקנותו המצוינת והשתדלותו לטובת הכלל.

כל אדם, באשר הוא אדם, יש שני מיני עסקנות בחייו: הראשונה - עסקנות פרטית, מה שהוא עושה ומתעסק ומשתדל לצרכיו הפרטיים, לקיומו הוא ולקיום ביתו. עסקנות זו בהיותה טבעית, משותפת היא לכל חי ולא רק למין האדם: כל חי גם כן טורח ופועל לטובת קיומו וקיום בניו. השנייה - היא עסקנות כללית, לטובת החברה והצבור. על ידי עסקנות זו, בהיותה כבר בחירתית (כלומר, שהאדם בוחר בה משכלו ומרצונו החופשי, ואין לו שום הכרח בוה) - האדם מראה בה את יתרונו על הבהמה, שאינה עושה כלום על פי שכלה ורצונה, כי אם על פי הרגש הטבעי (אינסטינקט) הנתון בה.

אכן, יש בנו בני אדם שונים: יש מי שעסקנותם הפרטית קודמת אצלם, בזמן ובמעלה, לעסקנותם הכללית. חז"ל במליצתם הגדירו אותם לאלה ש"הם קודמין לשמן". כלומר, שענייניהם הפרטיים חשובים להם יותר (קודמין) לענייניהם הכלליים (לשמם). אבל יש כאלה, שפעולתם הציבורית והחברתית קודמת אצלם, בזמן ובמעלה, לפעולתם הפרטית. הם אינם אינטרסנטים וכלל הם לא חושבים על עצמם ועל תועלתם. כל מאוויים - למלאות את רצון הבורא, ולהפיק מהכלל תועלת וטובה. הם אותם הישרים בחברה, כפי הגדרת חז"ל ש"שמם (= הפעילות וההדד שלהם בקרב הזולת) קודם להם (= למציאות האישית ולאינטרסים שלהם)".

3. "עבדך (ורק אחר כך) אישי"

כאשר פנתה אשת בן הנביא הנפטר אל אלישע, מצאה לנחוח להדגיש לו, כי אישה המנוח היה מאלה ש"שמם קודם להם". כלומר, שענייני הצבור קדמו אצלו בזמן ובמעלה לענייניו הפרטיים והביתיים. הוא היה אפוא אותו עסקן ציבורי נלהב וישר רוח, שיש ואשתו ובניו נדחקים בפת לחם, אך הוא אין לו זמן פנוי לדאוג לכלכלתם, עקב צורכי הרבים. רעיון זה הביעה בשתי המילים האלו

"עבדך (ורק לאחר מכן) אישי". היא הקדימה בהדגשה מיוחדת מלת "עבדך" למלת "אישי". זאת אומרת, כי בראש ובראשונה היה מקדיש מכוחותיו ועתותיו לענייני הנבואה, לעבודת הבורא, שהיו תחת השגחת אלישע והנהלתו. "עבדך". רק אחר כך, כשנשאר לו איזה זמן קט, הוא היה גם "אישי", ודאג לפרנסת אשתו וביתו.

לפי זה נתברר לנו, כי באמת באמרה "עבדך אישי" לא הייתה כאן שפת יתר כלל, כי אם ברור מצב ידוע בתורת הקדמה למה שהתכוונה להביע בסוף דבריה.

כמו כן, גם באמרה "מת" ("עבדך אישי מת") - לא התכוונה לשם הודעת דבר חדש, מה שלא היה ידוע לו לאלישע קודם לכן, כי אם לשם מטרה אחרת לגמרי. לשם אותה המטרה עצמה, שבשבילה אמרה "עבדך אישי", כדלהלן.

הנה ידועים דברי חז"ל (חולין ז) "גדולים צדיקין במיתתן יותר מבחייהם". אמנם הכוונה בפשטות היא, שהצדיקים בערכם העצמי גדולים הם במיתתם, לאחר פטירתם (כשכבר פסק מהם היצר הרע השוכן בקרוץ מחומר) יותר מבחייהם (בעוד שהשטן מרקד ביניהם ומשתדל לטרדם). עם זאת, יש במאמר הזה גם כוונה אחרת, והיא ממובן חשיבותם של הצדיקים לאחר פטירתם יותר מאשר חיבתם בחייהם. משל הדיוט אומר "אחרי מות קדושים אמור", שלאחר שנפטר הצדיק (אחרי מות) אומרים עליו ביתר שאת שהיה קדוש (קדושים אמור).

טעם הדבר הוא בזה, שהאדם מטבעו הרע שונא מוסר הוא. אולם הצדיק באשר הוא צדיק, חובתו היא להוכיח את בני דורו על מעשיהם המקולקלים ולהשיבם לדרך הישרה, ומזה הוא רוכש לו שונאים לא מעטים כדרך שנאת עמי הארץ לתלמידי החכמים בדורם, ושנאה זו מעוותת את עיניהם לראות טוהר מעשיהם של צדיקי דורם. אכן, כל זה הוא רק בעוד הצדיק חי ומשמיע דברי תוכחתו. אבל לאחר פטירתו, שכבר פסקו מלשמע מוסר מפיו, חדלה גם השנאה כלפיו.

וכה עלינו להבין מה שאמרו "גדולים צדיקים (בעיני בני דורם) במיתתם (לאחר פטירתם) יותר מבחייהם". לפי זה, כשפנתה אלמנת בן הנביא אל אלישע ואמרה לו, "עבדך אישי מת" - התכוונה היא ביחוד להדגיש את הרעיון, אשר מכיון שמת, כבר פסקה השנאה, שהייתה אפשרית בימי חייו מצד בני דורו, מסבת התוכחות, שהיה אולי משמיע להם אז.

4. לביור מהותו של "ירא ה'

כך אנו עוברים אל מה שאמרה באחרונה מתכונת אישה המנוח, שהיה ירא את ה' (ואתה ידעת, כי עבדך היה ירא את ה'). עלינו לברר, מהו תכנו של התואר "ירא את ה'?"

הן אמת, כי בימי הנביאים כאליהו וכאלישע הייתה מלחמת האמונה בהוי"ה, נגד האמונות

התפלות של האלילות, גדולה בישראל. העם התפלג אז לשתי מפלגות, אחת שהחזיקה באמונת הוי' ב"ה ובתורתו הקדושה. והשנייה, שנמשכה אחר האלילות וביחוד אחר ה"בעל". אך בכל זאת, אי אפשר לומר כי במילים "ירא את ה'" התכוונה אלמנת בן הנביא לומר, כי אישה לא היה חס ושלוש מעובדי הבעל, כי אם מעובדי ה' היה. יען כי הלאו בן הנביא הכתוב מדבר, אדם שהיה ידוע לאלישע (שכן קראתו בפניו "עבדך" - כלומר מאנשי בריתו ושלומו, מאלה שהיה משתמש בשירותם לשם מלחמתו נגד מאמיני הבעל). וכן אין לומר, כי התכוונה להכניס במילים האלו את אותו המושג שאנו כיום רגילים להכניס במילים "ירא שמים", כלומר, הנוהר בצדקניות ודייקנות קיצוניים מחששי חששות של עבירה, ומזדרז לקיים המצוה בדקדוקי דקדוקיה, יען כי (ושוב, מהטעם האמור) הלא בן נביא הכתוב מדבר. כלומר, באדם שהתכוון ברוחו ונפשו לקבל השפעת הנבואה, ובלי ספק שהיה מצוין ביראת חטא במובן שלנו היום. ואם כן, למה התכוונה באמרה "ירא את ה'?"

הנה מצינו, כי בתואר זה של "ירא את ה'" נתכנה גם עובדיהו, זה שהיה ממונה על בית אחאב בשעתו, מי שהיה שר החצר שלו. ככתוב: "ועובדיהו היה ירא את ה' מאד" (מלאכים א, יח). במה, אפוא, הצטיינה יראתו את ה'? הכתוב מבאר מיד ואומר: "ויהי בהכרית איזבל את נביאי ה', ויקח עובדיהו מאה נביאים ויחביאם ... וכלכלם לחם ומים (שם)". ומסורת הייתה ביד חז"ל שכלכלם גם בשמן. כי לא רצה לוחם נסתר זה שנביאי הוי' ב"ה יתפרנסו בדוחק, רק בלחם צר ומים לחץ, מחשש פן, חלילה, מוזן דל זה של פת חרבה ישפיע לרעה על כוחותיהם הגופניים, לפיכך כלכלם גם בשמן, והשמין בזה את סעודתם.

הדבר מובן היטב, כי תומכי הנבואה בישראל, וביחוד אליהו ואלישע, שכל פעולתם בימי ה"טרור" האיזובלי היה בהסתר ובהיחבא - מצאו נחיצות עצומה ותועלת בלי גבול באדם 'פנימי' - באדם אשר בתוך חצר איזבל שימציא להם ידיעות שונות שיש בהן צורך הן לשם הגנתם, והן לשם תועלת הפצת הנבואה. לצורך זה נחוץ היה אדם בעל אופי איתן, המחונן בכשרון הוהירות המקפדת והמדויקת, שלא יפול עליו כל צל חשד של מישהו מכלבי החצר. איש שיש בו תכונות אלו, אינו נכנס למשרת שר החצר אצל איזבל לשם שררה ותועלת גשמית פרטית, כי אם לשם הבאת תועלת בדרכים נסתרות לרעיון הנבואי. מי יידע להעריך נכונה את מעשהו הנשגב של איש מצוין כזה כעובדיהו, במשטר האימה של איזבל? האם יכול היה לעלות על דעתה של ארורה זו, כי בביתה היא נמצא ה"בוגד" הכי מסוכן, והוא הוא שעומד על משמרת אמונים כזו כשר החצר.

מכל זה אנו באים לידי השערה נכונה, כי בתואר "ירא את ה'" נתכנה רק מי שהצטיין באיזה פעולה נשגבה, פעולה של מסירת נפש עצומה לטובת התמיכה ברעיון הפצת הנבואה בישראל, בימי הטרור האיזובלי!

ומי עוד כאליהו וכאלישע, הנביאים הראשיים בדורם, שידעו יותר מכל אחד אחר, מי הם "היראים את ה'..."

5. מיהו "ירא ה'" הוא אודותיו דיברה האלמנה?

מתוך כל האמור, מתעוררת בנו שאלה סקרנית: מי הוא אישה של האלמנה הנזכרת, שבבואה לפני אלישע ובצעקה לפניו על העוול שנעשה לה, השתבחה בדבריה, לשם חיזוק תלונתה הצודקת, כי אישה היה "ירא את ה'". ולא עוד אלא שהוסיפה לומר: "ואתה ידעת" - כלומר, מי עוד כמותך יכול לדעת דבר נסתר כזה, כי אישה היה עסקן נלהב, בעל נשמה לווהטת שהתמסר בכל נפשו ומאודו, בלי כל גבול, לשם רעיון הנבואה, בימי הטרור האיזבלי.

חז"ל גילו לנו רז זה, באמרם שאישה המנוח של האלמנה הנזכרת הוא-הוא אותו עובדיהו! אותו אחד שהיה שר חצר של אחאב, והוא-הוא שהתמסר להחביא, בימי האימה של איזבל, את מאת הנביאים וכלכלם בכל מחסורם. את הדברים הללו עשה בעוד הוא, דחוק בפרוטתו, ואשתו האלמנה תשאר לאחר פטירתו בלי כל פרוטה, ולא עוד, אלא שהשתרגו עלו על צוארו חובות מרובים כל כך, עד הגיע הדבר לידי סכנת לקיחת ילדיו-יתומיו לשבי העבדות.

ה. טענותיה של האלמנה

בעניין טענותיה של האלמנה לא נמסר לנו דבר, אך מעצמנו נוכל לצייר לנו את השתלשלות העניינים:

הן שלטון האימה של אחאב ואיזבל לא נמשך זמן רב. לאחר מעשה הרצח של נבות, אליהו בהיותו נחבא מזעם אחאב ואיזבל, ובהתאוננו על מר גורלו, גורל נביא בישראל בימי השואה ההם, נודע לו מפי הגבורה כי אמנם הגיע הזמן לעשות סוף וקץ למצב בלתי רצוי זה. אזי הוא מצטוה "... ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל, ואת אלישע בן שפט - לנביא תחתיך" (מלכים יח).

מובן, שלאחר שלטון אחאב ואיזבל בא זמן חירות להנבואה בישראל, בצאתה ממסתרי מחבואה להתגלות לעין כל. לא היה אפוא כבר כל צורך ב"חברת סתרים". המוסד "בני הנביאים" התקיים כבר תחת השגחתו והנהלתו של אלישע (שנתמנה נביא לאחר העלמו של אליהו) באופן גלוי ומפורסם. עובדיהו אפוא, שהיה בימי אחאב שר החצר, במטרה לשמר בסתרי סתרים אמצעי לשם ההגנה על שלומם וטובתם של הנביאים - לא מצא כעת שום צורך במשמרתו המדינית, והוא הצטמצם לתוך ארבע אמותיו של המוסד "בני הנביאים". חז"ל אכן מוסרים לנו, כי הוא אמנם הצליח במעשיו וזכה לנבואה. כמו שמצינו: "מפני מה זכה עובדיהו (בתרי עשר)? מפני שהחביא

מאה נביאים" (ילקוט מלכים א, רי).

אדם כזה, שמשמרתו בבית אחאב ואיזבל לא הייתה לשם מטרה הומרית ופוליטית כלל, כי אם לשם עבודה דתית לאומית - מובן, שכל מה שהרויח בפרנסתו הטיל לתוך כיס התמיכה של נביאי הסתר. לא רק את פרוטתו עצמו השקיע לתוך עניין זה, אלא גם לוח מן הצד, וכה נתרבו חובותיו. כשנפטר מן העולם, לא השאיר אחריו מאומה, כי אם אסוך שמן קטן בלבד.

מתוך כל האמור, נבין היטב את מצב רוחה של אשתו האלמנה בפנותה בצעקת תלונתה הצודקת אל אלישע. התמרמרות-רוחה לא התרכזת רק על חוסר האמצעים הכספיים לסלק את הנושה, כי אם על היחס הקריר של הקהל הישראלי למצבה.

זוהי תמצית תלונתה:

הלא אתה הנביא, יודע, כי עבדך "אישי" כלומר: אותו עובדיהו שהיה אישי, הקדים להיות "עבדך" המוכן לשרותך, ורק אחר כך להיות אישי. עסקנותו הציבורית קדמה במעלה ובזמן לענייני הפרטיים-ביתיים. הוא היה מאלה ש"שמם קודם להם", שהפקירו חיי עצמם וצרכי משפחתם לטובת הכלל. וגם כי הוא כבר "מת" וסרה, אם כן, כל קנאה ושנאה.

לפי זה, אפילו אם אכן הייתה נשאת אחריו איזו שדה או חלקת נחלה אחת, המשועבדת לבעלי החוב, האם היה זה ממידת הישר והנמוס שיבוא הנושה לנשל אותו ואת יתומיו מנחלתו?! ובפרט שהדבר ידוע, כי לא להנאת עצמו ולא להנאת ביתו נכנס אישי בעול החובות, כי אם להחיות עם רב. ומי כמוך הנביא עוד יודע ("ואתה ידעת") כי הוא היה "ירא את ה'" - לוחם נסתר ונלהב במסירת נפש עצומה בעד הרעיון הנבואי! ועל אחת כמה וכמה שאין לי כלום בבית, כי אם נפשות שני ילדי, אשר גם לפי הדין אין לו להנושה כל זכות ומשפט על שעבוד גופם של בני חורין לקחת אותם לו לעבדים. ובכל זאת, ראה נא ראה, הנביא, כי עוול כזה נעשה בישראל לעיני השמש: הנה הנושה בא לקחת שני ילדי לו לעבדים!...

וכה, מתוך צעקתה של עלובה זו, מתייצבת לפנינו תמונה מרגיזה מאוד: מצד אחד, עסקן ציבורי, לוחם נלהב מאין כמוהו מפקיר חייו וחיי ביתו לטובת הכלל, ומהצד השני, הנושה - עומד ורוצה לגזול שני יתומיו לו לעבדים. והציבור - מחשה, כאילו אין הדבר נוגע לו!

היש קטרוג גדול מזה? היתכן? הישמע כזאת?

1. הסנגוריה של אלישע

1. תלונת האלמנה - נגד מוסריותו של העם הרחב

"חרב פיפיות" זו של קטרוג אלמנת עובדיהו, נחתכה עמוקה בנפשו העדינה של הנביא הראשי בישראל. בעינו הנבואית, העביר סקירה כללית על כל הדורות ועל כל הדורשים שבהם. השאלה "זו תורה וזו שכרה?", הנשאלת בכל דור ודור ביחס אל דורשיו ומנהיגיו, נזדקפה לפניו בכל מלוא מרירותה וחרירותה, מתוך צעקת קטרוגה של האומללה.

אלישע הבין היטב, כי תלונת האלמנה אינה מתייחסת רק אל הנושה בלבד ולתביעתו הכספית, כי אם, ובעיקר, אל העם כולו. בעיניה נדמה, כאילו הכל סר, כאילו אין כל רגש של יושר אף במי שהוא מן העם בראותו את העוול הנעשה לה ושותק.

אולם, מצד אחר ידע אלישע כי האמונה הצרופה בהויה ב"ה, לאחר מלחמת אליהו רבו בנביאי הבעל, ולאחר זאת הנבואה ממחבואי הסתרים שלה שבימי איובל והתגלותה בתעמולתה לעיני כל, הכתה שרשים עמוקים בעם. וכבר נראים פה ושם נצנים של נמוסים טהורים וישרים והנהגות יפות, כתוצאה מאמונה צרופה זו. לזאת, נגד קטרוגה החרף של האלמנה, מצא אלישע לנחון להשתמש בנס אסוך השמן דווקא, הן מצד עצמו הוא והן מצד אופן התגשמותו, שעל ידי זה ילמד סנגוריה על כלל ישראל שבאותו הדור, כאשר נבאר.

2. תשובת עובדיה: רובו המוחלט של העם בדור ההוא, כשר היה

על תלונתה של אלמנת עובדיהו באה תשובה של אלישע שהיא, בקירוב, כך:

על הנושה אין לתמוה: כך הוא דרכם של מלווים בריבית, כל מטרת חייהם היא רק בצעם: אחת היא להם, אם ממון ואם נפשות הם נוטלין, ומי ידין עם תקיפים נבזים כאלה? אכן, על העם כולו אל תקצפי, אני מראה לך עניין כזה, שאלמלא קרה כמוהו בדור אחר היו כל היסודות לבנות עליו בניין מפואר ונשגב של הרהורי חשד, אך לא בדור שלנו, וממנו ראייה גמורה על גובה מוסריותו של עמנו כיום.

הן אישך עובדיהו היה גבאי של צדקה, אסף שמן מכל מנדב-שהוא וכלכל את הנביאים הנסתרים. ומלבד מה שקבץ על יד מנדבות של אחרים, התנדב גם מכיסו הוא, באופן אשר בזבו כל ממונו. ולא זה בלבד, אלא שגם הכניס צוארו בעול חובות רבים וקשים. והנה, אני יודע (כאשר אמרת, ואתה ידעת) היטב, כי אישך היה נקי כפים ובר לבב, אבל ההמון? מטבעו אין דרכו להאמין בתומת ישרים כזאת, ודרכו להביט אחרי כל עסקן ציבור בעיני חשד, שהוא מתעשר מכספי צדקה. (כפי שמסרו

לנו חז"ל על הפסוק "הביטו אחרי משה": חמי שקיה, חמי כרעיה - ילקוט כי תשא לג). ואם יקרה עוד שמאותו הדבר ומאותו המין, שבו התעסק גבאי הצדקה הוא מניח ברכה לביתו אחרי מותו, על אחת כמה וכמה שידגל החשד ויורו באצבע: ראו נא, ראו, משל צבור הוא כל זה. משלנו עשה כל החיל הזה (ומזה הטעם אמרו ז"ל על בית אבטינס, הממונים על מעשה הקטורת במקדש, שמעולם לא יצאה כלה מבושמת מבתיהן כדי שלא יאמרו "משל קטורת הוא" - יומא לה).

ההגיון, אפוא, מחייב:

שהנס יבוא מאיזה מקום שהוא, אך לא מן השמן, כלומר מאותו דבר עצמו, שנתעסק בו אישך עובדיהו.

ואם גם בשמן, לכל הפחות יעשה הדבר בהיחבא, בלי פרסום של שאלת כלים, ומי שעושה נס בשמן יעשה נס גם בכלים, כדי שלא לעורר חשד אצל השכנים.

או, להיפך, שאם יש חשש שהמחבוא לא יהיה טוב דיו, מהראוי היה שהנס של יציקת השמן מתוך האסוך הקטן יעשה בגלוי ולא בסתר, בסגירת דלתיים, כדי שהכל יראו איך נתמלאו הכלים הריקים על פי נס מהאסוך הקטן, ואז ידעו כולם, כי לא מעזבון אישך בא לך כל השמן הזה.

והחשד הזה צריך היה, לכל הפחות, להשאר בסוד רק בין השכנים והנושה בלבד (בבואך לסלק לו חובו בשמן עצמו, ולא יתפרסם בשוק, במכרך את השמן בין אנשי השוק והרחוב).

אך כל זה הוא לא בדורנו היום, אומר אלישע. היום, האמונה הצרופה הביאה לידי צמיחת מדות ישרות והגונות והנהגות מנומסות. יודע אני בו בדורנו זה, כי כבר נתרוקן מהמדה הגונה והבזויה של החשד בכשרים.

3. דווקא עם נס השמן בצביונו ובמתכונתו הוא הוכיח עובדיהו את דבריו

לפיכך, אמר לה אלישע, דעי לך, כי יעשה לך נס - בשמן. ונס זה ישמש סנגוריה נגד קטרוגך המר על דורנו זה. מתוך אסוך קטן זה שבביתך, תתברכי בברכה מרובה ואל תיראי פן השמן הזה יוסיף שמן על מדורת החשד של הבערים בעם. כלים רבים תשאילי לך מן השכנים, ואף על לב אחד מהם לא תעלה כל מחשבה רעה חלילה להרהר אחריו על מה לך כה הרבה כלים: "ובאת וסגרת הדלת בעדך ובעד בניך". וגם פה איש לא יהרהר אחריו, לשם מה פתאום סגרת הדלת בעדך, "ויצקת על כל הכלים" בהסתר. ואף על פי שאף אחד מהם לא יראה בעיניו ממש שעל פי נס באה לך הברכה המרובה הזאת בשמן, בכל זאת אף אחד מהם לא יחשוב שבדרכים מגוונות ח"ו רכשת לך את כל השמן הזה. ואחר כך... "לכי מכרי את השמן". כלומר, גם בשוק יתפרסם ובכל הקהל יודע, כי אצל האלמנה הענייה נפתח פתאום מקור של שמן, "ושלמי את נשיך". לא בשמן עצמו, אף על פי שיש

לכך רשות על זה על פי הדין.

במילים אחרות: אלישע אומר לאלמנה - עשי את כל הפרטים העלולים לכאורה להגדיל את החשד ולהאדירו. אילו כצעקתך היה דורנו באמת, אז הלא עוד מעט וסקלוך ההמון, בהתפארו כי "נתגלה" הדבר שאישך הנביא ה"מתחסד" לא היה תוכו כברו, ולא היה מנקיי הכפיים כלל. אך אני מבטיח לך, כי איש לא יכלים אותך באיזה דבר שהוא, אדרבה, יכבדוך. ולא נחשדו ישראל שבדורנו על דברים כאלה.

"ואת ובנייך תחיי בנותר", חיי מנוחה והשקט. ודעי, כי אנשים כנושה וחבריו המלווים בריבית, הם המעטים בדור הזה, וכל המון בית ישראל עוד לא הוכה בסנורים לראות את האמת הברורה ולהכירה.

אמנם לתלונת אלמנת עובדיהו היה יסוד גמור, מכל מה שאנו רואים בדורות שקדמו. רוח החשד, הקנאה, כפיית הטובה וצרות העין נגד כל עושה טוב שולט לא רק ביחידים, כי אם גם ברבים. ואם אשת עובדיהו עברה בשלום, זהו קוטב הנס ועיקרו.

נמצא ברור, כי כל הצורך בנס השמן ובאופן התהוותו היה כדי לשמש סנגוריה נגד "קטרוגה" של האלמנה. וכן אמרו לנו חז"ל: "אלולא זכות אשתו של עובדיהו, היו ישראל אבודין ח"ו באותה שעה" (ילקוט מלכים ב, רכח). כל כך היה קטרוגה גדול וצודק, אלא שזכותה עמדה לה שיעשה הנס, ובשמן דווקא. וזכות זו, שסינגרה על ישראל, הצילתם.

ולפיכך, מה מזהירים הם דברי חז"ל באומרים "הנס האחרון גדול מן הראשון" - מה שהמון הניח לה לחיות חיי מנוחה, ולא נפלה לתוך פיותיהם של מספרי לשון הרע ומוציאי דיבה אחר ריבוי השמן שנתגלה אצלה, הנס הזה הוא באמת נס יותר גדול מעצם נס ריבוי השמן.

וזהו באמת נס מתוך נס!

הגולל נוטל שכר כולם

שלושה שלבים בלימוד התורה

דוד המלך משבח דברי תורה, באומרו: "הנחמדים מזהב ומפז רב, ומתוקים מדבש ונופת צופים" (תהלים יט). אך האדם בימי עלומיו אינו מרגיש מתיקותם ונעימתם, כי בלב נער חטאת נעורים שאינו חפץ ללמוד, וצריך לרצותו בדברים או לכופו בשבט למען יטה אוזן קשבת ללימודים. אולם אחר כך, כשיגדל, וימי הנערות חלפו עברו להם, אז יבין וישכיל גודל ערכם ומעלתם של דברי תורה, ואזי ייתן תודה להשי"ת על אשר שם חלקו בין יושבי בית המדרש. ישמח הוא בגורלו ומעצמו בנפש חפצה יטה שכמו 'לסבול' ולשאת את עול התורה. ובאם ייתן איש את כל הון ביתו בעבור האהבה שאוהב את התורה - בוז יבז לו.

כתוב בפסוק "יששכר חמור גרם רובץ בין המשפתיים, וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה, ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד" (בראשית כט, יד-טו). ועל פסוק זה דרשו חז"ל במדרש רבה: "וירא מנוחה כי טוב - זו תורה, שנאמר 'כי לקח טוב נתתי לכם'. ואת הארץ כי נעמה - זו התורה, שנאמר 'ארוכה מארץ מידה'. ויהי למס עובד - אלו מאתיים ראשי סנהדראות שהיו משבטו של יששכר" (ויחי פרשה צח, אות יא).

הנה הכתוב מתאר לנו את אופן התפתחותו וסדר עלייתו של יששכר - המהווה סמל ללומדי תורה - עד שעולה לפסגת ההצלחה של לומדי התורה: כגון מורה הוראה בישראל, או למדן וגאון שביכולתו לתרץ ולפשר עניינים הקשים והמסובכים בלימוד התורה, להסיר עלבונה כביכול.

אומר הכתוב:

"יששכר חמור גרם" - כלל בתחילה משל שדומה לחמור שהוא בעל עצמות חזקות, ומטעינים אותו משא כבד כפי מה שיוכל שאת, ואם מסרב הוא, מכין אותו בשוט בכדי שיעשה את רצון בעליו. כן האדם בימי ילדותו "ספיגן ליה כתורא", כפי כוחותיו הרוחניים והגופניים, ואם אינו רוצה אזי כופין אותו בדברים, או בשבט מוסר עד שיאמר: רוצה אני.

לאחר מכן כשיגדל ויעמוד הוא בימי הבחרות, אזי מצוי הוא בבחינת "חמור הרובץ בין המשפתיים". והכוונה, כי בבית הוריו אין לו כל כך אפשרות ללמוד בהתמדה, עד שנחוץ לקיים בו את מאמרם ז"ל "הוי גולה למקום תורה" וגם "פת במלח" יאכל, כי כך דרכה של תורה.

ומאחר ששימש ולמד בישיבות ואסף מלוא חופניו חכמה בינה ודעת בלימוד התורה ובקיום המצווה, אז הוא מתעלה למדרגה של "ירא מנוחה כי טוב, זו תורה, ואת הארץ כי נעמה, זו תורה" - כבר מרגיש הוא אז אתיקותה ונעימותה, ואין עוד צורך בפיתויים - אלא "ויט שכמו לסבול", הוא מעצמו נוטה שכמו לסבול עול תורה. ומשם ראש הפסגה, למדרגה גבוהה.

הנה - אומרים העוסקים במלאכה - אם האומן רוצה שמלאכתו תהיה שלמה ותקינה צריך הוא שיהיה לו כל הכלים הנצרכים לאומנתו, שאין אומן בלא כלים. כמו כן העסק בתורה: אם רוצה אדם שתלמודו יעלה לו יפה וישיג את התכלית הנרצה, צריך שישתדל שימצא בו כל מעלות שהתורה נקנית בהם: "ראשית חכמה יראת ה'" שאם אין יראה אין חכמה. ולפי ערך צדקתו וגודל תמימותו בעבודת ה' כן תהיה פרי הצלחתו בלימוד התורה. ואולי, לפי דעתי, נחוץ גם שתחסל אצלו השאלה של 'אשת חיל מי ימצא?', ומאחר שהיא כבר נמצאת, אשת חיל ויראת שמים, שביכולתה להיות עזר אמיתי לבנות בית בישראל על יסודי תורתנו הקדושה - יש כבר נקודה נוספת להשלמתו בחכמת התורה.

ואולי לזה כיון נעים זמירות ישראל בתהילים "יודע ה' ימי תמימים" (לו, יח). ואמרו רז"ל "מה הם תמימים כך שנותיהם תמימים" (בראשית רבה, ריש פנ"ח). ולכאורה היה להם לומר כלשון המקרא: "מה הם תמימים כך ימיהם תמימים". אלא, מלבד הכוונה הפשוטה, רמזו ז"ל בלשונם הזהב וכווננו בתיבת 'שנותיהם' - ללימודם מלשון קרא ושנה, שינון. ופירושו כך: כשם שהם תמימים במעשיהם הטובים ובעבודת ה', כך גם שלימות ותמימות לימודיהם. הניגשים ללימוד מתוך התעסקות והשתדלות לרכוש את מידותיה של התורה, היינו שמשתדלים הם להיות בבחינת 'תמימים' - אזי רואים הם סימן ברכה בלימודיהם. כפי שהמדרש אומר "מה הם תמימים" - כאשר אדם מכוון וצועד לתמימות במעשיו אזי - "כך שנותיהם תמימים" - מלשון שנה, לימודיהם רואים ברכה ומגיעים בעזר ה' לשלמות.

הגולל נוטל שכר כנגד כל העולים לתורה

הגמרא בסוף מסכת מגילה אומרת: "ואמר ר' שפטיה אמר ר' יוחנן: עשרה שקראו בתורה הגדול שבהם גולל ספר תורה, והגולל נוטל שכר כולם" (לב). שואלת הגמרא "שכר כולם סלקא דעתך? אלא אימא: מקבל שכר כנגד כולם". המאמר הזה אומר דרשני, כי מדוע הייתה יקרה בעיני ר' יוחנן מצות גלילה יותר מכל אלה שקראו בתורה לפניו? [להעיר משולחן ערוך הרב יו"ד הל' ריבית

(סעיף יא), ושם: "וכן לכבדו (את מלוה הכסף) במצווה בבית הכנסת כגון לקרותו לס"ת או ליתן לו מצוות גלילה".

דכירנא כד הוינה טליא, שהרבה מחלוקות וקפידות של בני אומתנו בבתי הכנסת נסבנו סביב עליית 'שלישי', 'שישי', 'חזק', 'מפסיר', קריאת שירת אז ישיר, ועשרת הדברות. ולפעמים היו מריבות וגם החלפת מהלומות. אולם לא כן על מצות הגלילה, שאינם מקפידים כל כך, ולפעמים יצאו ידי חובת עליית התורה בגלילה ונתנוה למי שמפקפק בלישנא, כלומר: לא יודע לברך.

[שמעתי פעם הלצה, על כפרי אחד שהביא את בנו לעיר לעלות לתורה לרגל חתונתו. קראו את החתן לתורה, והוא ברך על התורה בורא פרי העץ... כמובן שכל המתפללים החלו צוחקים. אבי החתן, ברצותו להסיר את חרפת בנו, אמר: 'רבתי. תסלחו להחתן, כנראה שטעה בברכה. אבל הסיבה לטעותו היא מכיוון שהוא גר בכפר, וכל השנה הוא אוכל תפוחי אדמה, ורגיל הוא בברכת בורא פרי העץ... לכן נשמטה ממנו בטעות ברכה זו השגורה תדיר על לשונו...'. אנשים שכאלו, היו מכובדים אז ב"גלילה".]

המצוות השמעיות והמצוות השכליות

בכדי להבין את הרעיון במליצת הגמרא - "הגדול שבהם גולל ספר תורה והגולל נוטל שכר כולם" - אפשר לומר כן:

הנה ידוע שהמצוות שציוונו השי"ת הם נחלקים לשני סוגים: א) בין אדם למקום, ונקראים מצוות שמעיות, כגון: פרה אדומה, שעטני ועוד כהנה וכהנה. ב) הם המצוות בין אדם לחברו, ונקראות מצוות 'שכליות', כגון: צדקה גמילות חסד ועוד כהנה וכהנה.

והנה, יש באומתנו אנשים המחזיקים בתורת ה' במצוות שבין אדם למקום, ובכל תוקף ועוז ישתדלו כי אם לקדש את נפשם, להרבות בתפילה ובתורה משך כל היום. ובזה ידמה לו כי קנה עולמו, יען שבדעתו מונח שרק מצוות השמעיות הם עיקר התורה, שעל ידם ישיג המטרה לחסות בצל כנפיו של הקב"ה סלה. ויש אנשים שאוחזים רק במצוות שכליות. ואמרים הם: שהעיקר לקיים מצוות שבין אדם לחברו שהשכל מחייב לעשותם. "העיקר הוא לעשות צדקה ומשפט, חסד ורחמים".

אולם אם ניקח את הדרך הישר והטוב אשר העמידה לנו תורתנו הקדושה, נראה עין בעין, כי שתי הכתות הללו שגו בראייתן. כמאמר הכתוב: "ועתה ישראל מה ה' אלוך שואל מעמך, כי אם ליראה את ה' אלוךך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו". בכתוב זה ניתן לראות כי יש לכלול את סוגי המצוות, ובלעדיהן חסר במילוי דרישת הקב"ה. הכתוב פותח ביראת ה', ומהו זה יראת ה' אם לא מצוות שבין אדם למקום? ואף על פי שאת רובם אין השכל מחייב לעשותם, עם כל זה מצות ה'

לעשותם מצד יראת ה'. ומה הוא זה "ללכת בכל דרכיו" - אם לא מצוות שבין אדם לחברו, כמאמרם ז"ל במסכת סוטה: "מאי דכתיב 'אחרי ה' אלוקיכם תלכו', וכי אפשר לאדם להלך אחרי השכינה, והלא כתוב 'כי ה' אלוקיך אש אוכלה הוא'? אלא להלך אחרי מידותיו של הקב"ה: מה הוא מלביש ערומים, שנאמר 'זיעש אלוקים כתנות עור וילבישם'" (יד).

ופה נראה ברור שאותם האנשים שאוחזים הם רק סוג אחד של מצוות - באפס יסודם. עליהם נוכל לומר את המשל הבא:

יהודי אחד, עשיר אבל כפרי (רענדטור), אירס את בתו היחידה לבחור ישיבה למדן מופלג ובעל מדות יקרות, שכמובן היה סמוך על שולחן חמיו העשיר כנהוג אז, וכל מחסורו על גב חמיו.

לפני חג הסוכות בקש החתן הלמדן מחמיו, שכשיסע לעיר - יקנה אתרוג אצל הרב דמתא, ובקשתו שטוחה מלפניו שלא לחסוך כסף בקניית האתרוג. שיהיה מהודר. וכן עשה החותן, קנה אתרוג מהודר שבמהודרים, כנראה שלם עשרה רובל כסף במקום חמשה, רק למלאות רצון חתנו האהוב. בחזרתו הביתה פגש בחברו, שהיה כפרי ופשוט אף הוא. התפאר לפניו מידוענו עם האתרוג שקנה בשביל חתנו החביב. חברו התחיל לבקשו בתגובה, שימכור לו חצי אתרוג, מאחר שגם אצלו יש 'אותה הצרה' בבית, כלומר חתן תלמיד חכם... והוא, ביש מזל כזה, שכח לקנות לו אתרוג. נתרצה הכפרי העשיר לבקשתו ומכר לו חצי אתרוג. כשהגיע הביתה אמר לחתנו שמילא את בקשתו על צד היותר טוב. חתנו, כשראה את חצי האתרוג, מתפלא בליבו 'היתכן שהרב מכר לו חצי אתרוג?', ואומר: 'חמי הנכבד, יותר טוב היה אילו קניתם אתרוג לא כל כך מהודר, רק שיהיה שלם'...

כמובן, העוקץ מהמשל הוא: העיקר הוא לקיים את כל מצוות תורתנו הקדושה ולא לחלוק אותם לחצאין.

העניין של קיום תורה ומצוות שזכינו שהוטלו עלינו, אין לחלקם ולפצלם. יש לקיים גם המצוות ה'שמעיות' וגם המצוות ה'שכליות', כי הן בלתי נפרדות ועלינו לקיימן בכל האפשרות. ועל זה היה מצטער אבא בנימין (ברכות ה, ב) על שתהא מיטתו נתונה בין צפון לדרום. כי ידוע, שדרום מרמז לחוכמה, וצפון לעשירות. כסימנם שולחן בצפון, ומנורה בדרום. ולכאורה מה לו להצטער? שייקח המיטה ויתנה כרצונו והלך רוחו, בין צפון בין דרום! ואולי את הקושיא הזו הרגיש המהרש"א ופירש, שאבא בנימין ביקש מהשי"ת שיתן לו בנים חכמים בתורה ועשירים שיוכלו לקיים את שני סוגי המצוות.

ומעתה, מובן היטב מדוע ר' יוחנן התקין שה'גולל' ייקח שכר כולם, בכדי להדגיש שכל ענייני התורה חד הם. שבאם האנשים חושבים שהעליות הן החשובות טפי, ואילו 'גלילה' זהו דבר זניח: עליהם לדעת שאינם אלא טועים הם כי הגולל נוטל שכר כולם ש"הגדול שבהם" יגולל! וזה מפני

שהגולל בעצם כורך את כל התורה, לא רק חלק, היינו שיש לקיים התורה כולה על מילואה. אני תפילה שה' יתן להזוג הצעיר, פנחס ומלכה שלנו, די סיפוק הן ברוחניות והן בגשמיות. שתהיה להם אפשרות מוצלחת לגלול את כל מצוות התורה ולקיימם בלב ונפש. וימיהם ושנותיהם בחייהם יהיו דשנים ורעננים כמו פרחי שושנים, לשמחתנו אנו, ולשמחת כל הקרובים והידידים שלנו.

דור דור ודורשיו

נאום הספד לזכרון נשמתו הטהורה של מורי ורבי הרב האחרון של קישנוב הרה"ג מוהרי"ל בן הרב משה חיים צירלסון זצ"ל אשר נהרג על קידוש השם בחצר ביתו, מפצצה שהטילו הנאצים ימח-שמם, בתחילת ימי המלחמה, ביום י"א לחודש תמוז שנת תש"א.

א. ההספד על אברהם

בתלמוד (בבא בתרא צא) שנינו: אמר רב חנן בר רבא: אותו היום שנפטר אברהם אבינו מן העולם, עמדו כל גדולי הדור ואמרו "אוי לו לעולם שאבד מנהיגו, ואוי לה לספינה שאבד קברניטה!"

כפל עניין ההספד בשתי המליצות: "עולם שאבד מנהיגו", ו"ספינה שאבד קברניטה" - לכאורה אך למותר הוא: מה היה ההספד חסר, לו היו גדולי הדור מדגישים את האבידה בפטירת אברהם אבינו ע"ה בהזכירם רק את אחד משני המשלים האלה: או "עולם שאבד מנהיגו", או "ספינה שאבדה מנהיגה"?

אכן, עד שנבוא לברר את הרעיון הצפון בכפל הדוגמאות, דבר אחד ברור לנו, והוא, כי עוד בימי אברהם אבינו ע"ה, כלומר: עוד טרם שנתנה התורה לישראל, כבר היה נהוג, מתוך רגש אנושי-מוסרי, שבפטירת אדם חשוב ומצוין, יתאספו מלווי ויאמרו דברי הספד על דבר ערך הנפטר והפסד העדרו, שכן כך נהגו גדולי הדור בשעתם בפטירתו של אברהם אבינו ע"ה.

ב. נחיצות ההספד על גדול בדור

עם כל זאת, דבר זה, של סידור הספד לנפטר מפורסם בדורו, הוא רק דרישה מוסרית בלבד ולא יותר, כלומר, שאין בו כל חומר של חוק, באופן שיהיה צפוי לעונש כל מי שעובר על זה, שאינו מספידו ואינו משתתף בהלויתו.

אכן אחרת אנו רואים בספרותנו התלמודית (שבת קה), בה אנו שונים: א) אמר רב יהודה אמר רב: "כל המתעצל בהספדו של חכם, ראוי לקוברו". (וב) "אמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן: כל המתעצל בהספדו של חכם אינו מאריך ימים מדה כנגד מדה [הוא לא נתאבל על שנתקצרו ימי החכם, אף לחייו לא חשו - רש"י]."

מהיכן למדו שני חכמי תורה אלו את שני העונשים הקשים הללו - של "ראוי לקוברו" ושל "אינו מאריך ימים"?

הייתי רוצה לומר שלמדו מפטירתו של יהושע בן-נון.

ביהושע (כד) כתוב כך: "וימת יהושע...ויקברו אותו...". ספור קצר כזה על אודות פטירתו של יהושע מעורר תמהון: יהושע זה שהיה תלמידו המיוחד והמובהק של משה רבינו ע"ה, תלמיד שאף רגע לא זו מאוהל תורתו, ככתוב (שמות לג) "ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל"; אותו יהושע, שהוא היה הראשון והיחיד שקבל תורת רבו בשלמותה, כמו ששנינו "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע" (אבות פרק א), אותו יהושע שגמר את המצוה של מטרת יציאת ישראל ממצרים בהנחילו להם את ארץ אבות - על אותו יהושע יכתב על אודות פטירתו שתי מילים קצרות בלבד "וימת ויקברו אותו" כדרך שאומרים על אדם מן השוק "וימת ויקבר" (במבטא אידיש: "געשטארבן באגראבן")?! מדוע לא נכתב גם אצלו, כפטירת משה ואהרן, "ויבכו אותו שלשים יום"?

מזה ראיה, שלא הספידו אותו כלל ולא השתתפו בהלויתו. ובכן השאלה: מדוע? היתכן, שבני ישראל לא הרגישו כלל את חובתם לאותו המנהיג, שהכניסם לארץ אבות ונלחם להם עם ל"א מלכים, וכבש להם את ארצם, וחילק לכל אחד ואחד את נחלתו, וישאר בלי הספד ובלי לוויה?

אכן, כך היה הדבר באמת: יהושע נקבר - בלי הספד ובלי לוויה!

ה"ילקוט שמעוני" (יהושע לה) מסביר הדבר כך: "נתעצלו ישראל לעשות גמילת חסד ליהושע, באותה שעה נתחלקה ארץ ישראל והיתה החלוקה חביבה עליהם יותר מדי, והיו ישראל עסוקין במלאכתן: זה עוסק בשדהו, וזה עוסק בכרמו, וזה עוסק בביתו, וזה עוסק בתחומו". יצא אפוא, שכל אחד לא היה לו פנאי לגמול את החסד האחרון עם המנהיג, באופן, שכל אחד סמך על חברו שהמצוה תעשה על ידו, וכה נשאר יהושע בלי הספד ובלי לוויה.

ההסכים הקב"ה לזה? לא!

על יסוד המסופר שם (יהושע כד) כי את יהושע קברו מצפון להר געש, אף שבאמת אין בכל ארץ ישראל הר ששמו "געש", ממשיך ה"ילקוט" (שם) ומספר: "לפיכך [כלומר מסיבת התרשלות של בני ישראל להשתתף בהספדו של יהושע ובהלויתו] בקש הקב"ה להרעיש את כל העולם על

יושביו, שנאמר (תהילים יח) 'ותגעש ותרעש הארץ', וזהו [ממלת 'ותגעש' נגזר השם] הר געש". כלומר: שמו העצמי של ההר אינו געש כלל, אלא נקרא כך לפי שעה, ביום פטירתו של יהושע על שנתגעש והתמרמר ותבע עלבונו של יהושע על שזולזלו בכבודו ונתעצלו בהספדו.

מזה למדו חכמי התורה שלמעלה, שכל המזולזל בהספדו של חכם "ראוי לקבורו" ו"אינו מאריך ימים" רחמנא ליצלן.

ג. נר זכרון לרב צירלסון זצ"ל

כשאנו מתעמקים במאמרים האלה המדברים בעניין חומר העונש התלוי על ראש אלה המתעצלים בהספדו של חכם ובהלוייתו, תאחזו אותנו חרדה, בהעלותנו בזכרונו את יום פטירתו של מורנו האחרון מורי ורבי הרב מוהרי"ל צירלסון ז"ל, שנפל חלל בשנת תש"א, ולא עשו לו כל הספד וכל לוייה, כפי הדרוש מצד ערכו הרם.

אמנם יכולים אנו להצטדק בזה שלא מחמת עצלות הנובעת מסיבת היותנו טרודים, כבימי יהושע, איש-איש "בשדהו, בכרמו, בביתו, ובתחומו" - כי אם מהסיבה, שהשעה היתה אז טרופה, זמן השואה היותר גדולה ומסוכנת שבימים ההם התפרצה המלחמה העולמית השניה, וכל אחד היה עסוק בהצלת נפשו ונפשות ביתו. יכולים אנו אפוא להצטדק בזה שהמצב אצלנו היה שונה לגמרי מאותו המצב שבימי יהושע: אז בימי יהושע, ההתעסקות בהענינים הפרטיים הייתה סיבה להתהפכות העולם ל"הר געש" מסיבת הזלזול בכבוד המנהיג; ולפני שבע ועשרים שנה, הדבר היה להיפך: התהפכות העולם ל"הר געש", התפרצות המלחמה הנוראה, היא היתה הסיבה לזלזול בכבוד המנהיג ולאי היכולת להספידו וללוותו כראוי.

בכל זאת יש לשים לב, על שעלה בגורלנו כך שמנהיגנו האחרון, רבה של קהילת קישנוב ומדינת בסרביה, נשאר בלי מספד ובלי לוייה. וביותר יכאב הלב, שמלבד מה שלא הספדנוהו כלל ביום פטירתו ממש, הנה עוד מוכרחים היינו בשנת תשי"ח לזלזל בכבודו בהרגיזנו אותו ממנוחתו כבוד ולהעביר את גופו הקדוש לקבר אחר.

ונחוץ להדגיש כי מה שהרגזנו אותו ממנוחתו, זה לא היה ח"ו באשמנתו, כי אם באשמת המשטר הסובייטי שהחליט להפוך את צד בית הקברות התחתון בעיר קישנוב לתחנה של האוטובוסים.

הן ידוע שסיבת חליפת המשטר מרומניה לברית המועצות גרמו הרבה צרות ורעות לאחינו בית ישראל במדינת בסרביה. גם חמי הרב הגאון שמואל בן הרה"צ מוה"ר יחיאל צבי סטליאר מהונצ'עשט, בשנת ת"ש בתחילת ממשל הסובייטי קבל התקפת לב ומת בעלומי חייו בן 55, בהביעו את המילים האחרונות שלו: היטלר ימח-שמו לקח לו למטרה השמדת הגוף (פיזית) של

עם היהודי, וסטלין ימ"ש לקח לו למטרה השמדת הנשמות (רוחנית) של עם היהודי. ודודי הרב מוה"ר שמריהו אפלבוים מהונצעשט, ששרפו אותו בחיים כשהיה מעוטף בטלית ותפילין צרח מר וצעק: רבון העולם! הנשמה הצלתי, והגוף אני מפקיר. באותו היום הרגו גם את בנו הרב יחיאל צבי וב"ב (הוא לא רצה לעזוב את אביו ולהציל את עצמו) וההצלה אז היה בשבילם כמעט בלתי אפשרית.

וכפי שעולה על לבנו מדי הדלקנו היום בערב את נר הזכרון לנשמתו הטהורה, נר היאר-צייט שלו, ננסה נא לכל הפחות לכתוב קצת על אודות ערך תמונתו הרוחנית של מורנו האחרון בקישינוב מורי ורבי הרה"ג מוה"ר יהודה ליב צירלסון ז"ל, בתור פיוס על שלא עלה בידינו להספידו כראוי ביום פטירתו ממש.

ד. 'שמעו נא המורים'

מסורת היא בידינו מפי חכמינו ז"ל, כי הקב"ה הראה למשה רבינו דור ודורשיו, דור דור וחכמיו וכן הלאה. נראה, שלא לשם סיפוק נפשי פשוט בלבד, כי אם להראות לו למנהיגם הראשון של עם ישראל, איך יסודי ההנהגה, שהוטבעו ברוחו ונשמתו של ראשון המנהיגים נשתקפו ברוחם ונשמתם של כל המנהיגים העתידיים להתמנות בישראל בדורות הבאים. משום זה מובא הרבה פעמים בספרותנו החסידית, המטפלת ביחוד עם הרגש שבנשמת ישראל ועם החלק האגדתי שבתורה, כי כל חכם בדורו הוא בבחינת משה רבינו בשעתו. וכן בתלמוד יש לפעמים שחכם הדור נקרא "משה" בפי תלמידיו: "משה [כלומר, רבינו בדורו כמשה בדורו] שפיר קאמרת" (שבת קא).

ובכן, אם יש את נפשנו לדבר על דבר תמונתו הרוחנית של מורנו האחרון הרב צירלסון ז"ל, עלינו לדבר בראש ובראשונה על דבר תמונתו הרוחנית של הראשון למנהיגי ישראל, אדון כל הנביאים, משה רבינו. אז ניווכח כי בחיי פעולתו של מורנו האחרון בקישינוב, הרב צירלסון ז"ל, משתקפת גם באיזו מידה שהיא חיי פעולתו של משה רבינו.

מן כל המדות המצוינות שהיו בו במשה רבינו, לא הפליאה תורתנו הקדושה כי אם אחת מהן, והיא מדת הענוה. ככתוב: "והאיש משה ענו מאד". ואחד השרטוטים המאפיינים, שעל ידם מדה זו נכרת לכל היא הסבלנות, הענו הוא סבלן. להיות מנהיג - פירושו, בראש וראשונה, להיות סבלן, לשאת את טרחם, משאם וריבם של ההמונים המונהגים. ובכל זאת, במי מריבה פקעה סבלנותו של ענו-הענוים וקרא: "שמעו נא המורים". על זה אומר המדרש (תנחומא חקת ט): "לכוד חכמים בערמה" (משלי ו) [כלומר הקב"ה מנסה את החכמים על ידי ערמה ומתוך כך הם נלכדים], לפי שהיה משה משמר עצמו כל אותן ארבעים שנה שלא להקפיד כנגדם, ופתאום פקעה סבלנותו וצווח "שמעו נא המורים". ועל עוון זה, של ביטוי הדברים האחרים האלה, נתפס אותו צדיק ונקנסה עליו מיתה.

"אמרו לו [ישראל]: והרי סלע, כשם שאתה רוצה להוציא מסלע זו - תוציא מזו? צוח עליהם 'שמעו נא המורים'. מהו 'המורים'? שיטין הרבה יש בו: מורים - שוטים, שכן בכרכי הים קורין לשוטיין מורים; מורים - סרבנים; ויש אומרים המורים - מלמדים, שמורים את מלמדיהם; ויש אומרים המורים - בחיצים" (תנחומא שם).

למלת "מורים" אפוא יש ארבעה פירושים: שוטים, סרבנים, מלמדים, ומורים בחיצים.

ולכשנתבונן בהיסטוריה שלנו, נראה, כי לכל חכם ומנהיג בדורו יש ארבעה מיני מתנגדים, שמרננים אחריו וחולקים עליו, ומתחלקים הם לארבע מפלגות:

1) מפלגה של המונים פשוטים ובורים, שמרננים אחריו ומפטטים בפיהם בלי כל דעת והכרה בדרכי פעולתו לטובת הציבור - אלה הם "מורים" בבחינת שוטים.

2) מפלגה של אנשים העומדים במדרגה של הבנה לא גרועה, הם כבר אינם מפטטים בפיהם כלום על רבם, אך מתוך קנאה מסותרת או מתוך רגש אחר מגונה שבטבעם, מתאמצים הם להשפיל את כבוד רבם ולהמעיט את השפעתו הרוחנית בתכסיס של מה בכך, בזה שהם עושים לעיני כל את ההפך ממה שציוס רבם או הנהיג. מפלגה זו נקראת מורים ממוכן "סרבנים", כלומר, אנשים העושים בלי כל רעש, ההיפך מרצון רבם, למען הרעימו למען הכעיסו בסתר לבו.

3) מפלגה של אנשים "לומדים" ו"חכמי קליוז" המשתדלים להוכיח כי רבם איננו למדן כלל, וכמעט שאינו יודע אף מלה אחת בתוספות, ואינו יודע ליישב "כלומר" זה או אחר שברש"י. ועוד, איש בן מפלגה זו, יש שהוא חוטט, מחפש ומוצא איזה "תוספות קטן" נשכח במרחבי הש"ס, מסורס בגרסתו ומשובש בהרצאתו, ובא כ"טלית שכולה תכלת" כלומר, ב"תמימות ויראת שמים", לא ח"ו "לנסות", כי אם כ"שואל תמים", שהרב יבאר לו את כוננת התוספות. ואם חלילה הרב - אם מרוב טרדתו בעבודתו התורתית שלו (להשיב לשואליו הלכה למעשה) או מפיוור נפשו בעבודתו הציבורית - לא ידע להשיב על אתר, וידחה הדבר לשעה יותר פנויה, מיד אותו "שואל התמים", ייצא לחוץ ויפרסם בין בטלני בית המדרש (כמובן בתחלה בחשאי-חשאים, מפה לאוזן, בבחינת "אין מגלץ אלא לצנועין", וכה מאחד לשני "מתגלה הסוד בכל עיר בראד") כי הרב הוא עם הארץ גמור, ואם כן כמה כחו גדול ו"מדוע יתנשא", כל העדה כולם קדושים וכולם לומדים לא פחות ממנו.

אנשים כאלה נקראים "מורים" במובן "מלמדים". מורים את מלמדיהם, רוצים הם להוכיח עד כמה רבם הוא עם הארץ, "ושקטנם עבה ממתניו".

4) אכן יש מפלגה הגרועה מכולן, ובה אנשים שפלי רוח שמגשי קנאתם ברבם עברו לידי שנאה של נקמה בנפשו, והם אותן הנפשות המרופשות, שהיו בנמצא לבשתנו ברחובות היהודי (כמובן

בארצות הגלות) שהיו מכים את רבם בשוט לשון ובחרב פיפיות, כדי להינקם ממנו. אנשים כאלה נקראים "מורים" כמובן "מורים בחיציים".

מובן אפוא, שמשנה רבינו ע"ה כשפקעה סבלנותו וצוח "מורים", הייתה כוונתו לכל ארבעת פירושיה של המלה, מטעם, כי הוא בתור מנהיג הרגיש בפעולתו הצבורית כאב מרובע מכל ארבעת המפלגות האמורות.

ה. ארבעת סוגי המורים בהתגלמותם אל מול משה

ארבע המפלגות הללו העומדות בכל דור ודור לכלות את רבם, משתקפות הן מתוך ספורי התורה כאשר נבאר:

1) משה בשעתו הכה את המצרי. משה "העיז" לתבוע את עלבון היהודי בן הגזע "הגרוע" מאת המצרי בן הגזע "המעולה". המשפט הגזעי (ראססען-סיסטעם בלע"ז) שנמצרים מעורר משפט מות נגד משה, נגד האדם שבא להלחם כנגד המשטר הגזעי, המשפט המדיני, וכפליט פוליטי בורח משה למדין להנצל שם, ככתוב "וישמע פרעה את הדבר הזה ויבקש להרוג את משה, ויברח משה מפני פרעה וישב בארץ מדין" (שמות ב). הדבר פשוט, כי לו היה משה מרהיב עוז בנפשו לשוב למצרים, מיד היו מסירים את ראשו. ואף על פי ששהה במדין זמן מרובה (כששים שנה) והקב"ה בצוותו לו, "לך שוב מצרימה", השקיט את פחדו באמרו לו "כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך", כלומר, דבר הכאת המצרי כבר נשכח - בכל זאת סכנה הייתה צפויה לו. אחרי ככלות הכל החומר של המשפט נותר עדיין שמור וספון בתיקו (דוסר בלע"ז) בהארכיון של בית המשפט, ומי יודע אם לא היה נמצא איזה "פיקח", שברצותו להצטיין בפני המשטר הממשלתי היה הולך ומגלה את "הסוד", והיו מחטטים ומעלים את תיק המשפט מתוך עמקי ערימת אבק השכחה. ועל אחת כמה וכמה, אם הנשפט הזה מעיז לבוא בתביעה לאומות, בתור לוחם בעד זכויותיהם האנושיות של העבדים בני המעמד השפל ודורש חופש, לו יהיה רק זמני, רק לשלשת ימים, לחוג חג - בתביעה כזאת הלוא הוא רוצה לחתור חתירה תחת קיומה האקונומי של הממשלה, בהבטילו את העבדים מלבנות את ערי המסכנות, ערי האוצרות, לפרעה. האם אפשר להעלות על הדעת כי משטר העריצות של פרעה לא היה משתמש בכל האמצעים להפרע ולהיפטר מלוחם פוליטי כזה, ובפרט כשיש פסק-דין לאיש ההוא מוכן ועומד משכבר הימים?

ובכל זאת משה מעמיד עצמו בסכנה והולך לפרעה לבקש חופש, ואם בפעם הראשונה לא הצליח, הרי הדבר טבעי: כלום עריץ כפרעה יכנע מיד?

אכן, המוני ישראל לא העלו כל זה על לבם, ובמקום להיות שמחים לקראת המקרה הראשון,

שבפלטין של פרעה העריץ כבר נשמעה מלה של הגנה בעדם, מלה של דרישת חופש - הם עוד, להפך, התרגזו והתמרמרו על משה ואהרן באמרם להם "ירא ה' עליכם וישפוט", כלומר, ה' ינקום בכם [במבטא האידיש: זאל זיך ג-ט אפרעכענין מיט אייך].

מה גדול כאבו של משה באותה שעה? מה גדול עלבונו?

אולם התמרמרות ההמונים הייתה מחסרון ההכרה, ככתוב: "ולא שמעו אל משה מקוצר רוח".

הרי לנו במקרא "מורים" בבחינת שוטים, שרגזו וכעסו, הרגזו והכעיסו - ועל שום מה? על שום חסרון ההכרה, בבלי דעת, מצד רוח שטות.

2) אפשר לכל מי שיש מוח בקדקודו להבין היטב, עד כמה אדם הנמצא תמיד, יומם ולילה, תחת מכבש העבדות השפלה שואף ליום של מנוחה. ובכן, גם לעם ישראל, בהמצאו תחת העול של עבדות ועבודת פרך במצרים הייתה שאיפה עצומה להשיג, אם לא חרות גמורה, לכל הפחות חרות מועטת, חרות ליום אחד בשבוע, ליום מנוחה. ולאחר שנגאלו, אם שנתנית התורה בכללה נתאחרה כשלושה חדשים - אכן על השבת, על יום המנוחה, על המתנה הטובה שניתנה לישראל, שזוהי הייתה שאיפתם העיקרית בעת שעבוד מצרים - נצטוו עוד במרה, מיד לאחר צאתם לחרות. ומה מאוד מזעזעות המילים שאמר להם משה, כשירד להם המן: "ראו כי ה' נתן לכם את השבת". כלומר, ראו נא והוכחו עד כמה גדולה הישועה, שבעוד היותכם במצרים נתונים ומסורים בידי שליטים אכזרים שאפתם ליום מנוחה; ועכשיו, כשנגאלתם ואתם כבר נמצאים ברשות עצמכם, הרי השבת נתונה לכם בלי כל מפריע. וסימן לדבר, כי המן שנלקט ביום הששי הוא כפליים במדתו ויספיק לכם לשני ימים, לחם משנה. ואם כן, אפוא, הלא דבר קל הוא במאוד לשמור את השבת ושלא לצאת ללקוט אותו ביום השבת. ובכל זאת כתוב בתורה, "ויצא מן העם ללקוט", שחללו את השבת. פה לא היה כבר חסרון ידיעה והבנה כבימי השעבוד, כי אם העדר רצון, סוג של "להכעיס" בלי כל טעם והגיון - כמו שאמר להם משה: "עד אנה מאנתם". פה הייתה סרבנות לשם סרבנות בלבד, לא דיבור בפה, כי אם במעשה שקט.

הרי לנו במקרא "מורים" מובן "סרבנים" מכעיסים.

3) קרח ועדתו מתקוממים, הלומדים והמיוחסים שבאותו הדור, כ"חכמי" קלויז, מתחילים לפקפק במשה ובסמכותו התורתית, עושים להם טליתות שכולן תכלת, כולם "תמימים ודורשים רק את האמת", ניסה נא משה להראות בקיאותו; ולא - מדוע תתנשאו? "רב לכם"!

הנה לנו במקרא אנשים "מורים" מובן "מלמדים", המורים את מלמדיהם!

4) ולהלן, אחר מחלוקת קרח, כתוב לאמור: "וילונו כל עדת בני ישראל ממחרת על משה ועל אהרן לאמר: אתם המתם את עם ה', ויהי בהקהל העדה" (במדבר יז). "הקהל" זה פירושו לפי הספרי הוא:

"אמה מוצא, שבאו ישראל לרגום את משה ואהרן באבנים". כאן כבר יצא אגרוף הכוח הגופני, בחינת החץ, נגד מנהיגם הגדול. אנשים כאלה נקראים "מורים" במובן "מורים חיצים".

הרי לפנינו כל ארבעת מיני המפלגות שעלו בגורלו של אדון המנהיגים, ואחריו בגורלו של כל חכם ומנהיג בדורו.

1. דמותו של הרב צירלסון

כשנבוא לנתח את חיי פעולתו של מורנו האחרון הרב הגאון מו"ה יהודה ליב צירלסון ז"ל, נראה כי גם עליו, כעל כל חכם בדורו, כעל משה רבינו בשעתו וזמנו, עברו כל ארבעת מיני ה"מורים" האלה: גם לו היו "מורים" במובן שוטים, שהיו מפטפטים דברי שטות בלי כל דעת; היו גם "מורים" במובן סרבנים ובכדי להכעיס, לא מחסרון ידיעה כי אם מזדון לב; היו גם "מורים" במובן מלמדים את רבם, בבחינת לומדים ו"חכמי קלויז", שהיו מתאמצים להקטין השפעתו על ידי פקפוקים בסמכותו התורנית; והיו גם "מורים" במובן המורים בחיצים. אם לא בחיצים ממש אז בחיצים של כתב ולשון, בחיצים של מלשינות וכדומה.

ובכל זאת הוא עמד כחלמיש צור והמשיך את עבודתו התורתית והציבורית עד נשימתו האחרונה, עד יום פטירתו בכל אמן רוחו ומרדו.

הרב צירלסון היה נשמה טהורה וגוף טהור. זהירותו במעשה המצוות שבין אדם למקום, והמעשים טובים שבין אדם לחברו יוצאים הרבה מן הרגיל. עבודה של מסירת נפש ממש בלא הרף וליאות. קדושות וטהורות היו מחשבותיו, ותרם כוח ומרץ רב בהשפעתו הגדולה כמנהיג אגודת ישראל בעירו ובכל מדינת בסרביה. היה רך וטוב לב, ויחד עם זה היה משתמש גם במדת הגבורה, התאזר עוז ולא חת ולא זע מפני מישהו במלחמתו: על האמת.

הוא קיבל כל אדם בסבר פנים יפות בכלל, ובפרט את בני הישיבה. זוכרני בהיותי תלמיד הישיבה, בשנת תרצ"א, בט"ו בשבט התארגנה באולם הישיבה חגיגה לרגל סיום הש"ס של לומדי דף היומי. אחרי דרשתו של הרב צירלסון ישבו האורחים המוזמנים, לומדים וסתם בעלי בתים, ליד השולחנות לטעום מסעודת המצוה כנהוג. הסתכל הרב הגאון מסביב ושאל איפה הם המה התלמידים? השיב לו ראש הישיבה בפועל הרב משה הינשפרג הי"ד ז"ל שהתלמידים עשו הפגנה והחרימו את הסעודה מאחר שלא הזמינו אותם לשמוע דרשת סיום הש"ס. באמרם: הסעודה שייכת לבעלי בתים, אולם הדרשה שייכת לנו יותר. אז קם ואמר: צודקים הם, אני הולך לפייסם. עלה לקומה השנייה במקום שהתלמידים מרוכזים בו, ודבר עמנו דברי פיוס. שכנע אותנו לבוא לסעודה והבטיח לנו לבוא למחרת להטיף לנו הדרשה מחדש. וכן היה. גם סעודה נוספת הכינו

בשבילנו כסעודת שלמה בשעתו, ויצא עמנו בריקודים, כמעט עד חצות הלילה. אכן, יקר היה אצלו כל תלמיד ישיבה מקטן ועד גדול.

ז. מנהיג וקברניט

לכל רב גדול ומפורסם בישראל יש עבודה כפולה: להיות רב ומורה דרך לכל ישראל שבמלוא רוחב העולם היהודי, וגם להיות רב לקהילתו הפרטית, לעירו שהוא מכהן בה.

ההבדל שבין שני מיני הרבנות הוא בזה: בעוד שבתור רב לכל ישראל, שבמלוא העולם עליו להיות רק מנהיג, להשיב להם מזמן לזמן על מכתבי שאלותיהם, ללמדם איך לעשות דבר זה או אחר על פי התורה והם מתנהגים על פי הוראותיו; הנה בקהילתו הוא הפרטית עליו להיות לא רק מנהיג במובן ההוראתי, התיאורטי, כי אם גם במובן המעשי, הפראקטי. כדוגמת רב החובל, הקברניט לספינה; כשם שרב החובל, הקברניט, צריך להחזיק ביד את הגה הספינה (רול בלע"ז) בלי הרף ולעמוד על המשמר, שהספינה לא תטה מדרכה הסלולה, כך הרב בקהילתו צריך להחזיק את רסן הנהלה לכל דרכיה השונות בידו ולהשגיח בעין פקוחה שלא יארע להם כל מכשול.

אם כן אפוא, הרב הגדול בישראל הוא גם מנהיג וגם קברניט.

לא יפלא אפוא, אם הספדנים הראשונים שהספידו את אברהם אבינו ע"ה בשעתו וכן כל הספדנים שבאו אחריהם בכל דור ודור, בבואם להספיד את אחד מגדולי הנפטרים היו רגילים לקונן עליו הספד כפול: הספד אחד: "אוי לו לעולם שאבד מנהיגו", והספד שני - "אוי לה לספינה שאבד קברניטה".

בהעלות על זכרוננו, כי רבנו האחרון בקישינוב, הרב הגאון צירלסון ז"ל היה גם כן רב כפול: רב גדול ומפורסם בתורתו ויראתו בכל רחבי העולם, תל פיות שאליו היו פונים בשאלותיהם קהילות שונות. וגם היה קברניט לספינתו הוא לקהלתנו עיר קישינוב, שהשגיח עליה ולא הניחה מידו את רסן הנהלתה אף לרגע, ממש כרב החובל, הקברניט, המחזיק את הגה הספינה בידו בכל עת ובכל רגע. יש לנו הצדקה לקונן אף עליו את הקינה הכפולה האמורה: "אוי לו לעולם שאבד מנהיגו ואוי לה לספינה שאבד קברניטה".

יהי רצון שזכותו, וזכותם של מורי וחמי ודודי הי"ד, תגן עלינו ועל כל ישראל, ונתברך בשלום על כל העולם בכלל ועל ארצנו הקדושה בפרט.

על חובת הלבבות

אהבת הבורא, ההכנעה לפניו, הבטחון, קבלת עול עבדותו, ההתבוננות בפלאי היצורים, הפרישות וההתקדשות - לאמור: עשיית מידה ומשקל לנטיות החומר ולהגביר יצר-טוב שהוא השכל על יצר הרע, הם מעלות הרוח היותר חביבות והיותר רצויות לרבי בחיי בר יוסף הדיין הספרדי.

ולא היו לו כתורה מקובלת, כי אם נר לרגלי הליכותיו ואור למעשהו. על פיהן יצא ועל פיהן יבוא בארחות החיים בזהירות גדולה מאוד. מהקדמת ספרו הננו רואים את מעלת נפשו ונטות רוחו המוסרית פנימה, ועל מה זה ראה לחבר הספר הזה חובות הלבבות? וזאת תמצית דבריו: "עיינתי בספרי הקדמונים שהיו אחרי התלמוד אשר חברו חברים בחקר כתבי הקדש, חקר יסודות התורה - האמונות והדעות, וכמו כן על המצוות המעשיות, וחקרתי עליהם ולא מצאתי בהם ספר מיוחד בחכמת המצפון (חובות הלבבות) וחפשתי על חובות הלבבות מן השכל מן הכתוב ומן השכל ומן הקבלה ומצאתים שהם יסודי כל המצוות, ואם יארע בהם שום הפסד, לא יתכן לנו מצוה ממצוות האברים".

עוד הוסיף רבינו בחיי לבאר, כי כשם שהאדם מחובר מגוף ונפש ושניהם מטובות הבורא עלינו, כן תורת היהדות בהגלות בפועל בארחות חיי האיש הישר אז היא מורכבת מעבודה גלויה ועבודה צפונה: הגלויה היא חובת האברים, והצפונה היא חובת הלבבות. ובתורה נאמרו ונשנו החובות האלה במצוות מעשיות, ומצוות אהבת ה' והדבקות בו, הציויי לאהוב את הגר הוא גם כן מצווה התלויה בלב, וכמו כן האזהרות: לא תשנא את אחיך בלבבך, לא תחמוד, לא תקום ולא תטור, לא תתורו אחרי לבבכם. ועל כל התורה כולה אומר הכתוב: "כי קרוב אליך הדבר מאוד כפיך ובלבבך לעשותו". וכלל גדול אמרו חכמי התלמוד: "רחמנא ליבא בעי".

נמצא, כי חובות הלבבות הנה יסודות הדת, ומצוות האברים בלי שתוף רגש הלב וישרת המדות היא כאין וכאפס, וכמעשה מכונה בלי כל רוח חיים.

הרב ישראל ברונופמן ז"ל

הרבנית אסתר סטולר ז"ל (תרצ"ג - 1933)

סבתא ביום חתונתה

סבתא בנערותה

תש"ה (1945)

תש"ז (1947), סבא ישראל, סבתא אסתר, סבתא שיינא, בניהם: שמואל, שרה וחווה

תש"ז (1947) - סבא וסבתא עם שמואל וחווה

חשי"ד (1954)

יושבים - סבא, משה, פנחס, סבתא, עומדים - שרה, שמואל, חווה

תשי"ז (1957) - בת מצווה של חווה

חשי"ט (1959) - כל הילדים, עם משה, הבן של דוד יוסף

בדרנוט

חש"ל (1970) - לפני העלייה

בנותל המערבי

בבית, בגבעת מרדכי

מזכרונותיו

שורשים

חשבתי שמן הראוי הוא להשאיר לזיכרון עולם, לילדים ולילדיהם, למען ידעו דור אחרון בנים ויולדו יקומו ויספרו לבניהם, שרטוט כלשהו על שורשי משפחתנו; שידעו מוצאינו, השורשים מהם יוצאים אנו, כל כמה שהזיכרון מאפשר.

למען האמת, הורינו לא הספיקו להעביר לנו פרטים די הסיפוק על דבר שושלת המשפחה. אבי נתפס על ידי הנאצים יימח-שמם ונרצח עם כל יהודי קישינב הי"ד, ואמי הי"ד נרצחה באוקראינה. חמי ע"ה נפטר מהתקפת לב מיד עם ביאתם של הרוסים-הקומוניסטים בשערי העיר קאלארש, וחמותי ע"ה ששרדה את המלחמה נפטרה ממחלה קשה בגיל יחסית צעיר. מה שאעלה כאן הם, אם כן, מאותם הדברים שתודה לא-ל הספקנו לשמוע ועודם חרותים בזיכרונו.

הוריי ומשפחתי

אני ישראל, לאבי קראו משה. נולדתי בשנת תרע"ה (1915) בעיר קאלארש, השוכן במרחק של ארבעים קילומטר מקישינב.

אבי נולד בעיירה טלנשט השוכנת במרחק של שלושים קילומטר מקאלארש. שנה אחרי שנולד, ואולי יותר, הוריו נפרדו ואביו נסע לאמריקה. אבי, אפוא, נשאר "יתום חי". לסבי, אביו של אבי, קראו נחמן. שמענו שהוא הקים באמריקה משפחה, אבל לי לא ידוע על כך הרבה, מי הם, מה הם. גם לא היה אצל מי לשאול, וגם לא דיברו על זה בבית.

אבי התחנך אצל סבו הרב החסיד ר' לייב ליכטמן. באותה תקופה, בעיירות היהודיות מכונים היו האנשים על שום מעשיהם או דברים שהם מאופיינים בהם. ובדרך זו קראו לו בעיירה "ר' לייבל צ'אק", על שום שאהב להלך בבית הכנסת אנה ואנה, בעודו מכה באצבע צרידה, באומרו: "הודים, צריכים להתפלל 'צ'אקנדיק" (בהתלהבות). ועל זה שהיה מעורר האנשים להתפלל בהתלהבות, נקרא "ר' לייבל צ'אק".

בצעירותו היה ר' לייבל דיין בבית הדין שבעיירה יאמפל בפלך פודוליה שבאוקראינה. אולם משם

נאלץ לברוח. ולמה? כי היה לו בן יחיד (בער), ושתי בנות (חנה - סבתי -] ולישא). והנה, אף כי בדרך כלל ברוסיה לא גייסו בן יחיד לצבא, אבל היו זמנים שהיה מחסור חמור בחיילים, ובזמנים אלו, היו מגייסים לצבא בפלך בפדוליה גם מי שהיה משוחרר מטעם היותו בן יחיד. אותו הזמן שר' לייבל ברח מאוקראינה - היה אחד מזמנים אלו בהם גייסו גם בנים יחידים. וכיוון שכך, נאלץ היה לעקור משם, כדי שלא יגייסו את בנו יחידו, שאם יגייסו מי ידע מה יהיה באחריתו מבחינה יהודית?

אכן, בפלך בסרביה, גם באותה תקופה לא גייסו בן יחיד, ולכן ר' לייבל השיים פעמיו לכיוון בסרביה, וקבע את מושבו בעיירה טלנשט.

טלנשט הייתה עיירה ובה כחמש מאות משפחות יהודיות. בזמן שר' לייבל הגיע לטלנשט, שימש בה כרב וכדיין הגאון ר' שלמ'קה, שהיה תלמיד חכם וירא שמים גדול. משרת הדיין הייתה אפוא כבר תפוסה, וכך נעשה ר' לייבל למלמד גמרא את ילדי העשירים, ומזה התפרנס. והוא, ר' לייבל, היה זה שגידל את אבי.

בשנת תרס"ו (1906) נישא אבי בקאלארש לאמי מרת שרה. אביה היה ר' יוסף, והוא גר בכפר סודובה, מרחק של כשבעה קילומטרים מקאלארש. סבא ר' יוסף היה יהודי הגון, תלמיד חכם גדול, חסיד סדיגורא; וגם מבחינה חומרית היה מבוסס מאוד, ועסקיו בכפר הלכו והתפתחו היטב.

למרות זאת, ר' יוסף לא שבע רצון ממגוריו בכפר. למשל, הוא רצה לטבול במקווה בכל יום, ובכפר לא הייתה לו אפשרות לכך. ר' יוסף חפץ להתגורר בקאלארש. הוא שלח אפוא מכתב לרבי מסדיגורא בבקשת עצה, האם באמת עליו לעבור לעיר, בגלל אותם עניינים שבקדושה שהיו חסרים בכפר; או שמא עליו להישאר בכפר בגלל הפרנסה שהייתה מצויה שם בריווח. הרבי מסדיגורא השיב לו, שאינו צריך לעבור אלא להישאר בכפר, (הרבי אמר: 'בתפילת ההלל בחג הסוכות כשאומרים "אנא ה' הושיעה נא", מנענעים עם הלולב לכל הכיוונים; אבל כאשר אומרים "אנא ה' הצליחה נא" - עומדים במקום'. במילים אלו רמז הרבי, שלהצלחה כדאי להישאר במקום...). בסופו של דבר, ר' יוסף לא שמע להצעת הרבי, והעתיק את מגוריו לעיר. הוא החל לבנות בניין גדול דו-קומתי, אך ההצלחה לא האירה לו פנים. הוא בנה רק קומה אחת, והפסיד ממון מההשקעה הזו, וצריך היה למכור את הבית.

בעקבות הכישלון, סבא, ר' יוסף, גמר אומר לשוב לעיירה סודובה, בה נותרו לו נכסיו ועסקיו ואחוזותיו, ומסיבה זו גם אבי נסע עמו לסודובה. ואכן, עסקיהם מאוד הצליחו, ופרנסתם הייתה מצויה בשפע. כל זה ארע תיכף אחרי החתונה של אבי. כעבור ארבע שנים נולד יוסף; ואחריו חיים; ואחריו נולדתי אני; אחרי נולד שמעון, ואז האחות הקטנה לאה.

כסודובה התנהלו חיים יהודיים מלאים. לאבי היה ספר תורה, בבית התקיים מניין בכל שבת ולפעמים גם באמצע השבוע. כשגדלנו התחלנו ללמוד - היה לנו מלמד שלמד אותנו מקרא וגמרא, עד שהגעתי לגיל שלוש עשרה, בשנת תרפ"ח. אז אבא הביא אותי ואת אחי חיים לישיבה בקישינב, ואחר כך הגיע גם שמעון.

ישיבת קישינב שכנה ברחוב קטן, פופבסקיה מס' 8. את הישיבה בנה ר' שלום פרלמוטר, ור' משה חתנו היה משגיח בישיבה.

למדתי בישיבה כמה שנים טובות, בערך שבע שנים, עד שנת תרצ"ה (1935).

בואי לגנשטעשט, ומשפחתה של אמא

בתחילת שנת תרצ"ה, והנני באותה עת פעיל בולט של צעירי אגודות ישראל בקישינב יחד עם ברוך אשר בנו של האדמו"ר ר' יצחק מסקווער - והמזכיר הרב ר' יוסף אפעלבוס, קראו לי ושלחו אותי לגנשטעשט.

מה פתאום גנשטעשט?

ובכן, גנשטעשט הייתה עיירה לא רחוקה מקישינב, מצידה המערבי, ובה מתגוררים כחמש מאות משפחות יהודיות. הייתה שם קהילה יהודית מפותחת, וגם הרבה יהודים שמאלנים, קומוניסטים ומהשומר הצעיר, שירדו לחייהם של היהודים המאמינים. בהנהגתם של היהודים המאמינים, יראי השמים, עמד חמי (לעתיד) הרב שמואל סטולר ע"ה, שהתאפיין באישיות בולטת ודגולה, וגם היה הרב המאושר על ידי השלטונות, יהודי חכם מאוד וגם תלמיד חכם גדול מאוד. את הרבנות ירש מאביו, הרב יחיאל הערש (צבי) דיין.

כשר' יחיאל הערש הגיע לגנשטעשט, הוא ייסד בה מה שידוע היום כ"כולל" - אסף את כל האברכים שיש להם ריח תורה ולימד אותם תורה כדבעי, וכך נעשתה העיירה למקום של תורה ושל תלמידי חכם. גם חמי ע"ה הלך בדרכי אביו והיה מאוד חזק באופיו ומאוד רציני.

עד תקופה מסוימת בעיירה לא היה תלמוד תורה. כינסו התושבים אסיפה והחליטו החלטה - להקים תלמוד תורה. אך כאן התעוררה מחלוקת. החופשיים טענו שצריך ללמוד 'שלום עליכם' וכדו', והיראים אמרו שצריכים ללמוד חומש רש"י ותנ"ך ולימודים יהודיים, כמו שנהגו היהודים מימות עולם. ואז הקימו בית ספר ממך כלאים, שילמדו גם את זה וגם את זה. הם, החופשיים, יביאו מורים, וגם הצד הדתי, בראשות חמי ע"ה, יביאו את המורים שלהם.

חיפשו את מי להביא. כשהתייעצו את מי להביא, באו לשאול את חוות דעתם של הרב אפעלבוים

והרב צירלסון. הרב צירלסון חיווה דעתו לאמור: יש בחורצ'יק שהוא מאוד פעלתן וגם עם כושר ארגוני טוב מאוד, והוא ייסע אליכם, הוא האיש אחריו תרים אתם. או אז נקראתי אל הרב אפעלבוים שאמר לי, בעידודו של הרב צירלסון, לנסוע להרים את קרן היהדות בגושטעשט. עזבתי את כל העיסוקים שלי, היה לי באותה תקופה שיעור בדף היומי ב"צויבסקא שול", בית כנסת גדול, הייתי חזן שנתי בבית כנסת והייתה לי פרנסה מזה. את הכל עזבתי ונסעתי לגושטעשט כפקודת הרב.

כשהגעתי לשם, היה זה בסביבות חנוכה, המקום הראשון אליו הלכתי היה כמובן - אל הרב (ולימים חותני). כל השלוחים והעוסקים בצרכי ציבור וכו' שהגיעו לעיירה, הגיעו ראשית לכל לבקר את הרב, וכן עשיתי גם אני. בינתיים נקבע שמקום מגורי יהיה בבית הרב.

החילותי להתעסק במשימותיי, לארגן את התלמוד תורה וכו', ושהייתי זמן מה בבית הרב, עד שמצאתי לעצמי מגורים.

בתקופת שהותי בגושטעשט הכרתי את אמא, בתו היחידה של הרב, והיא מצאה חן בעיני ואני בעיניהם, והתחלנו לדבר על דברים רציניים.

בזמן הזה גייסו אותי לצבא הרומני, ושירתי שם שנה ושמונה חודשים. בתקופה הראשונה היה קצת קשה, היחס לחיילים היה משפיל, מכות ועלבונות, אך ב"ה הסתדרתי על הצד היותר הטוב. הייתי בעל מרץ, וגם הכיסים לא ריקים היו, וככה ב"ה הגעתי לידי הסתדרות, ולא פספסתי הנחת תפילין ושמירת שבת וכשרות, כך עד שהסתיימה חובת השירות.

וב' בשבט תרצ"ט, אחרי שסיימתי את חובת הגיוס, אמא ואני באנו בברית הנישואין.

סבתא אסתר, אמא של אמא, מוצאה מקיליאה, עיירה לא רחוק מאקרמן. לאביה קראו ר' פנחס, יהודי ירא שמים, שוחט, מוהל וחזן - ולו לו שתי בנות, שם האחת אסתר, הסבתא, ושם השנייה דבורה (שקראנו לה "מומע דבורה").

לאחר מכן ניהלנו חיים נורמליים, עד שקיבלנו את הבשורה שהרוסים הקומוניסטים באים.

הקומוניסטים נכנסו לבסרביה בשנת ת"ש (1940), וחוללו מהפכה. כל עובדי הקהילה גורשו, ואת כל הציונים והגבירים הגלו. חמי ע"ה ראה את המהפכה שמתרחשת, שהבריונים לקחו את השלטון בידיהם, שהיהדות נהרסת, שסגרו את כל בתי הכנסת - ולקח את הכל לליבו. דא עקא שהיה לו לב חלש, מהסיבה שבזמנו לקח כדורים כלשהם בכדי להתחמק מהגיוס בשנות מלחמת העולם הראשונה, והכדורים הללו פגעו בליבו, ומני אז סבל על הלב כמשך השנים.

המעבר לקאלארש

בשנת תרצ"ז, כשהגעתי לביתם, בעיר קאלארש נפטר הרב ר' פינחס דוין, שהיה הדיין והרב של קאלארש, וחיפשו אחר רב ודיין שימלא את מקומו. אני הצעתי את מועמדותו של חמי (לעתיד), ובעקבות הצעתי הגיעה משלחת של הנהגת הקהילה בקאלארש לגשטעשט, שוחחו עם חמי, ונוכחו לדעת איזה אדם דגול הוא ועד להיכן חכמת ויראתו מגיעים. בו במקום סיכמו עמו שיבוא לקאלארש, וקיבלו אותו כדיין וכרב. חמי קנה אז דירה והתיישב בקאלארש כרבה וכדיינה.

אמנם יש לציין שכל הדבר היה רחוק מרוחו של חמי, שהיה נאמן ביותר למקומו הקודם, בו נולד ושם עבר את כל חייו, שם נקשרו לו קשרי משפחה ויחסים קרובים עם כל האנשים. קשה היה לו הדבר שבשנות חייו המאוחרות, בגיל חמישים, עליו להיות בנתק מסביבתו הטבעית בה גדל והשקיע כל כוחו ומרצו.

אבל הייתה סיבה לנסיעתו של חמי לקאלארש. אביו של חמי, הרב יחיאל הירש, נפטר בגיל צעיר יחסית. וממלא מקום לא היה לו, כיון שחמי היה אז בערך בן שבע עשרה, ולא יכול היה לשמש ברבנות. גיסו של חמי, הדוד שמערל אפעלבוים, לעומת זאת, היה אז בן עשרים ושמונה, תלמיד חכם גדול ומשכיל גדול, והחליטו בינתיים למנותו לתפקיד הרב, עד שחמי יגדל ויוכשר לרבנות. באותו זמן, חמי נסע לסבו, אבא של אימו, רבה של חרשיבוטה. שם למד וקיבל סמיכה לרבנות, ואז חזר הביתה.

אלא שאז התעוררה השאלה, מי יהיה הרב? בסוף הוחלט שיכולים לשמש בעיר שני רבנים, אין זה מפריע לאף אחד. איי, זו לא 'סעודה מספקת' (שאין הפרנסה מספקת לשני רבנים), זה כבר לא מעניין את אף אחד... וכך חיו. לחמי הייתה פרנסה מרבנות, וגם מהעירייה (שכן הייתה לו גם הכרה ממשלתית כרב). לדוד שמערל הייתה פרנסה דחוקה, אבל כך חיו פעם בעיירות.

אכן, כשהגיעה ההזדמנות לחמי לצאת מגשטעשט, הוא החליט לנצל אותה, למרות הקשיים שהיו לו עם זה. וזאת, כי כמובן מכך שכבר שימשו שני רבנים בגשטעשט, מקום שבבילי בענייני רבנות לא היה שם, ומה אעשה בעיירה כזו קטנה?, ומצד שני היה בלתי אפשרי להתנתק מחמי (הרי אמא הייתה בתו היחידה!), ולכן הוחלט לנסוע לקאלארש.

כך שימש שם כרב, עד שהגיעו הסובייטים, וכתוצאה מכך חלה, וכך שכב כמה שבועות עד שנפטר לבית עולמו בד' אב. ונקבר בקאלארש. זצ"ל.

לימודי שחיטה ורבנות

עד שאנו מדברים על מה שאירע אחר שהרוסים הגיעו, נחזור כמה שנים למה שאירע לפני שהרוסים נכנסו לבסרביה.

אחרי החתונה שלנו, חמי ע"ה התחיל לשכנע אותי שצריך הנני ללמוד שחיטה. והנה, הוא אומר לי, כתוב שצריך ללמוד יו"ד מסימן כ"ט - אז הבה נתחיל מסימן א'. הוא הסביר לי בדברים הרבה ששחיטה באה לידי שימוש בחיים. במיוחד כשהולכים בדרך הזאת (של הרבנות). כך, למשל, בדרך כלל באזור שלנו השוחטים היו מתקוממים מידי פעם כנגד הרבנים, בכל מיני סכסוכים שהיו מתגלעים מסיבות שונות ומשונות, ומובילים לשביתות, ואתם רבנים שידעו שחיטה - השוחטים חששו יותר מפניהם... ולכן דחק בי ללמוד שחיטה, שהרי יותר יורשים לא היו לו ואנוכי הייתי היורש היחיד (ובוודאי שחשב על העתיד, שאחרי מאה ועשרים אקח את כסא הרבנות), והוסיף ואמר לי שגם הוא בעצמו יודע שחיטה.

ואכן, זה באמת סייע לי בחיים, אין לשער ואין לתאר.

החילותי ללמוד שחיטה אצל השוחטים מקאלאראש, ר' לוי ראוברג ואחרים, השקעתי בלימודי ונסעתי לבית מטבחים ושחטתי, וקיבלתי בטוב את המלאכה, וקלטתיה היטב בהצלחה מרובה. הייתי בעל מקצוע טוב. השוחטים בראותם כי טובה המלאכה בידי וגם ההלכות שונות הן כפי ושגורות על לשוני, נתנו לי "קבלה" על שחיטה ובדיקה. אבל חמי ע"ה לא הסתפק ב"קבלה" זו שקיבלתי מן השוחטים בקאלאראש. שני שוחטים מעיירה קטנה, קאלאראש, זה לא שם מפורסם... צריך לנסוע לרב צירלסון לקבל ממנו "קבלה".

בדרך כלל, הרב צירלסון לא אבה לתת "קבלה" למי שהיה מסופק האם ילך בדרך הראויה ל"כלי קודש". וזאת אחר מעשה שהיה. שפעם נתן לאברך "הסמכה" לרבנות, ואתו אחד יצא לתרבות רעה ונעשה לאפיקורוס. אותה עת, אדם זה מתפאר היה בתלמודו בעודו מראה את ההסמכה שקיבל מהרב צירלסון. אכן, הרב צירלסון הכירני וגם הכיר את חמי הכיר היטב והחזיק ממנו רבות כגדול בתורה וביראה, וגם זאת ידע שלחמי אין ממלא מקום מלבדי, ולכן הסכים להעניק לי "קבלה". תחילה נתן לי הפנייה לבית המטבחים, שם כיהנו כשוחטים חמישה תלמידי חכמים אומנים במלאכתם, והם יבדקו אותי כיצד אני מתנהל במלאכת השחיטה. נסעתי לבית המטבחים, בין השוחטים אני זוכר את ר' אלי קראנקורס, שהיה שוחט טוב מאוד גם עופות וגם בהמות, ושם ניגשתי להיבחן במקצוע השחיטה. העבודה בבית המטבחים הייתה מרובה ביותר. והנה, כשהתחלתי לשחוט - נענו כל השוחטים ואמרו כאחד, שאני כבר שוחט אומן בקי במלאכתו והנני מוכן ומוזמן להיות שוחט בפועל, ושברור שאין כל צורך להוסיף וללמדני באומנות זו, שכבר יודע

אני דיו כל צורכי. כך אכן עבדתי בבית שחיטה, בשחיטת עופות ובהמות, במשך שני חודשים לערך. או אז קיבלתי "קבלה" על הצד המעשי מאת חמשת השוחטים של קישינב, ומהרב צירלסון הסמכה על ידיעת הדינים.

ושבתי הביתה.

לא עבדתי בשחיטה באותו פרק זמן, אפילו לא חשבתי שאעבוד אי פעם. אבל, כאמור, חמי אמר לי ששחיטה באה לידי שימוש בחיים. 'יבוא זמן שתהיה מרוחק ממקום ישוב, תרצה לאכול חתיכת בשר, ועופות יסתובבו בין הרגליים, אך לא תדע לשחוט'. כדבר היוצא מפי מלאך ה' צבאות, כך הווה. היו זמנים שלא היה היכן לשחוט עוף ולא היה מי שישחט, אבל אני ב"ה ידעתי שחיטה, והשתמשתי בזה לא רק עבור עצמי, אלא גם עבור הכלל.

כעבור תקופה קצרה אחר שסיימתי הכשרתי במלאכת השחיטה, וחותני אומר לי: 'נו, עכשיו צריך דיפלומה לרבנות'. שבאותה תקופה יצא ברומניה חוק שמי שלא יעבור את המבחן במשרד לענייני דתות של רומניה, לא יוכל לקבל משרת רב. צריך אם כן גם לקבל גם את הדיפלומה הזו.

ואכן, התחלתי להכין את עצמי גם לעניין הזה. תחילה שלחתי בקשה להיבחן למשרד לענייני דתות, וקיבלתי תשובה שבחודש אוגוסט יתקיים מבחן לכל המועמדים לרבנות מכל המדינה, וגם אני מוזמן למבחן. משפנייתי נתקבלה, נפניתי ללמוד את כל החומרים שהיו נדרשים לבחינה.

בזמן המיועד נסעתי לבוקרשט, התאכסנתי אצל האדמו"ר ר' יצחק מבוהוש, שהיה הוא אדמו"ר בתל אביב. והלכתי להיבחן. את המבחן ערכו ארבעה רבנים, וארבעה פרופסורים. הרבנים בחנו בענייני רבנות, והפרופסורים בחנו סתם, על ענייני העולם, ענייני המדינה וכדו'. עברתי את המבחן, בציון 8.5 (מתוך עשר), וקיבלתי דיפלומה לרבנות מממשלת רומניה.

חזרתי הביתה.

הרוסים באים

עבר חורף כמעט כלה קיץ, ובסיון ת"ש, זה היה בשבת, נכנסו הסובייטים לקאלארש. בטרם נסיסם, הרוסים הציבו אולטימטום בפני ממשלת רומניה על פיו עליהם לפנות את החלק של חבל בסרביה שנמצא ברשות רומניה (החלק השני היה כבר בידי הרוסים).

עוד בטרם החל הכיבוש עצמו, כל השמאלנים ואנשי המחתרת שפעלו לטובת רוסיה, החלו לצאת ממאורותיהם. כבר ביום חמישי, לפני השבת בה הגיעו הרוסים, הפרחחים הללו הסתובבו עם כלי נשק בידיהם. העבריינים הללו פטרלו ברחובות, ואימת מוות נפלה על כולנו. הכל נעלו את בתיהם,

הפחד נפל לא מהרומנים ולא מהרוסים - אלא מהממזרים הללו. מי יודע מה יעשו בעיר בדלית דין ובדלית דין? אבל בשבת, כשהצבא הסדיר של ברית המועצות החל להיכנס העירה, נעשה קצת יותר רגוע. חמי עדיין היה נסער, אבל כאשר נגלו לעיניו הכוחות הסדירים שנכנסו לעיר בסדר מסודר, נרגע במעט.

ברם, כל המאורע השפיע עליו במאוד מאוד. כעבור מספר שבועות נפטר, בטרם מלאו לו חמישים ושש שנים. בראש השנה היה צריך להיכנס לשנתו החמישים ושש.

אחרי פטירתו של חמי, השוחטים המשיכו לתת מס לחמותי, מעין 'פנסיה' כזו כפי שהיה נהוג לתת בזמנו על החזקה. אכן, כשעברו לעבוד מטעם השלטונות (שהלאימו את כל המשחטות), הפסיקו לשלם את המס. 'אין דבר כזה ברוסיה שלוקחים כסף על כלום'. היות שלא היה ממה להתפרנס באופן אחר, אמרתי בליבי אלך לעבוד בשחיטה. כך עבדנו בבית המטבחים שלושה שוחטים. הייתה למשפחתנו פרנסה מסוימת מזה, ובנוסף ניהלתי את הרבנות, באופן בלתי רשמי, במקומו של חמי ע"ה. כל זאת נמשך עוד זמן מה, עד שהגיעה אלינו סערת מלחמת העולם השנייה.

המלחמה מגיעה אלינו

ביום ראשון בבוקרו של ט"ז סיוון תש"א (22 ליוני 1941), הגרמנים החלו את מתקפתם על קאלארש, וכבר ביום ראשון היו פצועים בעיר. הם הפציצו את תחנת הרכבת ואת פסי הרכבת, ואנדרלמוסיה רבתי השתררה על העיר. כעבור מספר שבועות מוכרחים היינו לעזוב את העיר, כי ההפצצות התגברו, וכל פעם היה צורך לרוץ למרתף להתחבא מההפצצות, והייתה לנו תינוקת שנולדה זה עתה, חנה, ואשתי לא הרגישה טוב (היה לה חום שלאחר לידה).

והנה, ביום ששי אחד, הגיע אבי וכשנוכח לראות את מצבנו תמיהה עלתה בפיו: מה קורה לכם? אצלנו בכפר אפילו לא יודעים שיש מלחמה, בואו אפוא אלינו! אמר ועשה. בא עם סוס ועגלה, עלינו עליה כולנו ונסענו לכפר. הגענו בסביבות עשר, שחטתי כמה עופות, ובאותה שבת ידענו שמחה רבה. לא ראינו גם לא שמענו מלחמה, לא ידענו מכלום.

הייתה זו שמחה קצרת מועד. בבוקרו של יום ראשון הגיעה לכפר משפחה שדרה ליד הגבול, קרובי משפחתה של גיסי חייקה, אשת אחי יוסף, ובפיהם בשורות רעות. "הגרמנים כבר עברו את הנהר, הם מתקדמים, ומוכרחים לברוח". מאוד התלבטנו. לברוח? להשאיר הכל? להיכן? אבי לא רצה, אבל אחותי וחייקה התחילו לצעוק שבוודאי מוכרחים תיכף ומיד לנסוע - וכך נפל הדבר. הוחלט לנסוע.

לאבי הייתה עגלה. אחי ארגן סוס ממקום עבודתו (הוא היה יערן), העמסנו את העגלה וביום שני

בבוקר הגענו לקאלארש. ירד גשם זלעפות, אך לא הייתה כל ברירה, מוכרחים להתקדם הלאה מפחד הצורך. ביום שני בלילה נעלנו את הבית על מסגר, עזבנו את הכל, ויצאנו מקאלארש. אולם כעבור זמן לא רב התברר לנו שאיננו יכולים לנסוע. הגשם - כבד, האדמה - בוציית, והעגלה - מלאה באנשים. בכאלו תנאים הסוס אינו יכול למשוך את העגלה.

לפתע עבר בדרך נכרי עם עגלה ריקה, רתומה לשני סוסים בריאים. הנכרי אמר שהוא נוסע לאותו כיוון שאבא תכנן לנסוע. הוא הסכים לאסוף יחד עמו את הנשים ולקחתן לאותו מקום. ואכן, נשים התיישבו בעגלתו, והסיע אותן לאותו כפר בו הוא גר, ואליו אבא התעתד להגיע. אולם, במקום להוריד את הנשים סמוך לבית שאבא סיכם איתו, הוא הביא אותן לביתו, וכל הזמן יצא החוצה לבדוק האם החיילים הרוסים שהסתובבו בכפר יצאו ממנו, כדי שיוכל לגזול את מטלטליהן, ומי יודע מה לעשות עמן עוד...

כך ישבו הנשים עד שהפציע שחר, ומיד כשהשחר הפציע יצאו את הבית.

בינתיים אנו עשינו את הדרך. עברנו דרך כפר כלשהו, שמחצית השעה אחרי שעברנו בו הרגו שם הכפריים הנכרים הארורים כשלושים וחמש משפחות יהודיות הי"ד. מכל מקום, כשהגענו לכפר אליו אבא תכנן להגיע, הלכנו כמובן לעבר הבית של יהודי שדובר שהנשים תגענה לשם, אך לתדהמתנו, הן לא היו שם. מה נעשה? חיפשנו כה וכה, ולא ראינו אפילו לא את צילן. היינו חסרי אונים. הצורך נושף בעורפינו: אין זמן להשתהות, אבל נשותינו וילדותינו בל עמנו! אבא אמר שמוכרחים לנסוע הלאה. אני אמרתי, אינני זז מפה עד שנמצא אותן. התחלתי לרוץ בכל הכפר, אנה ואנה, והנה מצאתי אותן, מסתובבות, מיואשות לגמרי. מיד הושבתי אותן על עגלתנו, והמשכנו במנוסתנו עדי הגענו לאוריב.

הדרך שנסענו הייתה איומה שבדרכים. זרועה כולה בהרוגים רבים מהפצצות הגרמנים, מוטלים בבושת.

חינו כמה ימים באוריב, וביום שישי הבאנו לקבורה קרובי משפחה של אבי שנהרגו בהפצצות. לכבוד שבת קנינו דגים, נכנסו והשתכנו באיזו-שהיא חצר ריקה. בתים היו לתפארת, בנויים לתלפיות, אך ללא נפש חיה. כולם ברחו. שם עשינו את השבת. והנה, בליל שבת בשעה עשר, נכנסו אנשי הק.ג.ב והמטרה ומיד זרזו אותנו: תברחו, תברחו, תיכף ומיד, הגרמנים קרובים! כמובן, ברחנו. בשבת בבוקר הגענו לגדות הנהר דנייסטר.

במקום זה ניתן היה לחצות את הנהר באמצעות רפסודה, שהלכה מקצהו האחד של הדנייסטר וחזר חלילה. בינתיים נכנסו לחצר כלשהי, ונחנו קמעה. כעבור זמן מה אמרתי לאבא: הבה נחצה את הדנייסטר. אך אבי אומר לי: הרי שבת היום. כל כך הרבה אלפי משפחות יהודיות נמצאות כאן

יחד עמנו, והם מחכים. למה אנו צריכים לפרוץ גדר לחצות את הדנייסטר? למרבה הצער, לא עברנו אז. למחרת בבוקר הגיעו אנשי הצבא והתחילו להעביר את האנשים אל העבר השני הדנייסטר, הרפסודה לא יכולה הייתה לעמוד בעומס העצום שהוטל עליה, ונשברה. כך נותרו המון אדם ללא כל דרך לצלוח את הנהר.

אולם לא נחתי ולא שקטתי. בכל מאווי רציתי וצריך הייתי לעבור את הדנייסטר. ואכן, ביום שני הצלחתי להשיג סירה, ועברנו את הנהר חמותי, אשתי, התינוקת חנה, ואני. את כל חפצנו השארנו במחסן של מועצה מקומית של העיירה שעמד בקצה השני של הדנייסטר, כבר בשטחה של ברוסיה. לא הספקנו לשהות קצרה בעיירה, וכבר אנשי הצבא דחקו בנו להתקדם הלאה. הצבא צריך לתפוס כאן עמדות!

וכך נסענו, אני ואשתי והתינוקת, כשלושים קילומטר משם.

לגודל האסון, אבי נשאר בצד השני. הגרמנים תפסו אותו עם עוד אלפי יהודים, הובילו אותם לקיישינב, ואחר כך הנאצים טבחו אותם יחד עם כל יהודי קיישינב. הי"ד.

הגענו לעיירה שעל נהר בוק, נכנסו לבית שהיה ריק מאנשים, ובו שהינו. כל אותו הזמן, דרך הגשר שמעל הנהר, עברו אלפים, אנשים, בהמות וגלות, והגרמנים כל העת מפציצים. הבנתי את משמעות הדבר. חששתי שמא גם כאן נאחר את המועד. אין ברירה, אמרתי. אנו חייבים לברוח מכאן פנימה, לעומקה של רוסיה. מוכרחים לחצות את הגשר. עוד רגע קט ויפציצו גם את הגשר, ולא יהיה לנו איך לעבור את הנהר, וחלילה מלחשוב מה שיהיה עמנו. וכך באמת היה. זמן מועט ביותר אחר שחצינו את הגשר, הגרמנים הפציצו ומוטטו את הגשר.

המשכנו במנוסתנו. כעבור כשבועה-שמונה קילומטרים, הגענו לתחנת רכבת. עמדה שם רכבת, אך לעלות עליה לא יכולנו, כי כל הזמן הגרמנים הפציצו מן האוויר. באותו לילה ירדו גשמים, ועקב כך פסקו ההפצצות, ובהפוגה זו הצלחנו לעלות על קרון פתוח של בהמות, וככה נסענו לאוקראינה.

הגענו לפוסטלוב. שם הייתה נקודת סיוע לפליטים הנמלטים, ובה העניקו סיוע הומניטרי. אני אמרתי לחיילים הנציגים שטיפלו בנו שאין בי הכוח לנסוע עוד, עייפתי מטלטולי הדרך, ושישלחנו אותי לקולחוז כלשהו לעבוד שם. הדברים יצאו מפי, והבחנתי שהאחראי על תחנת העזרה ההומניטרית, שהיה ככל הנראה לי יהודי, נדרך כולו. הוא ניגש אלי ואומר לי ברורות: 'אינני רוצה שתסע לקולחוז. אינני רוצה שתיפול חלילה לידיים גרמניות. מוכרח אתה לעלות על הרכבת ולהמשיך פנימה'.

השבתי לו, שאין אפילו יכולת לנסות לעלות לרכבת, הן מלאות כולן עד אפס מקום, גם סיכה לא ניתן להשחיל פנימה.

והוא אומר, אין מקום? בוא איתי. אעמיס אותך על רכבת.

הגענו לרכבת, אך האחראים לא רצו לפתוח את הדלתות. אין מקום. מפקד תחנת הסיוע ההומניטרי, שכאמור נראה לי שיהודי היה, לא היסס. הוא שלף את אקדחו מנרתיקו, ואמר באופן חד שאינו משתמע לשני פנים: אם אינכם פותחים את הדלת, אני יורה. מאליו מוכן שהם פתחו את הדלת. עלי לציין, שהרכבת עמדה שלא ליד רציף, אלא סתם כך, בשטח הפתוח. חמותי הייתה אשה מלאה וגם מבוגרת, ולא הייתה יכולה לעלות לרכבת מבלי ההגבהה של הרציף. מיד התכופפתי, ובעודי שעון על ידי ורגלי, היא עלתה על גבי, כמו השתמשה בי כמדרכה, ונכנסה לרכבת.^{*}

* עד כאן בקלטת

מהקורות עמנו אחרי המלחמה

שלמה המלך כותב בקהלת (יב) "עשות ספרים הרבה אין קץ". לא כולם להם היכולת לכתוב, ולא כולם אכן צריכים לכתוב, ולא הכול כדאי שיעלה הוא עלי כתב. אולם ככל שמדובר בזיכרונות, בסיפורי קורות הימים והתולדות של הדורות, כאן אין סייגים. כל אחד יכול לכתוב את הקורות עמו במשך שנות חייו, למען ידעו הדורות הבאים אחריהם. כדי שהילדים והנכדים ובניהם יכירו את מוצאם. בבחינת דע מאין באת. בכתיבת זיכרונות, אפוא, אף אחד אינו יכול למצוא חסרון, ואין משום סיבה לתלות בכותב את מידת הגאווה, שאין בהעלאת הזיכרונות שום גורם שיכול להעלות גיחוך אצל אנשים מסוימים. זאת היא באמת הסיבה להתגבשותן של שורות אלו, אותן כותב אני כעת: למען ידעו הדורות הבאים אחרי.

אילו רוצה הייתי לכתוב את כל הקורות עמנו בזמן המלחמה הנוראית והאימה (שנות ת"ש-תש"ה, 1940-1945) - היה זה ככל הנראה משא כבד מדי עבור הקורא. יותר מכפי כוחו. החוויות האישיות הקשות של הייסורים והאימה וכוס התרעלה, ללא כל גבול וללא כל מידה, אין בהם בהכרח עניין מיוחד. הפתגם אומר, "צרות רבות חצי נחמה", והלוא באותה תקופה, כולם סבלו צרות וייסורים אין קץ, (ורק מעט מהן משורטטות לעיל, בפרק "שורשים").

הבעיות האמיתיות החלו כאשר המלחמה הסתיימה וכל אחד החל בשיבה למקום שבו נולד. היה זה האתגר, הלא פשוט בכלל לאור הנסיבות, כיצד לטוות את חוטי העתיד, ואת סיפור זיכרונותי אתחיל אם כן מנקודה זו.

המלחמה הסתיימה

ביום כ"ו באייר תש"ה (9 למאי 1945), בשעה שלוש לפנות בוקר, והימים עודם ימי מלחמה סופה וסער, הייתי בעיצומה של נסיעה ברכבת למוסקבה מטעם העבודה. לפתע, הקיץ אותי משנתי קצין רם דרג, שנסע אף הוא ברכבת זו, ובישר לי את הבשורה שלא תיאמן: נסתיימה המלחמה! תיכף ומיד יתר הנוסעים ניעורו משנתם אף הם, זינקו מדרגשיהם, וכהרף עין פצחו בשירה ובריקודים. נקל לשער, ששרוי הייתי באותה שעה בשמחה גדולה. וכי קלה היא בעיניכם? - הסוף למלחמה! הקץ לשפיכות הדמים! אבל בה בשעה, בנקודה פנימית שבלב, התעוררה בי הדאגה המנקרת: ומה יהיה הלאה? וכך החלו מתרוצצות במוחי המחשבות - מה עלי לעשות עתה?

זה ברור, כצעד ראשון והכרחי, שעלי להשתחרר ממקום עבודתי - בו הייתי מגויס. לאחר מכן נתיישב בדבר ונראה מה נעשה. כשנכנסתי למפקדי בפעם הראשונה ובפי הבקשה לשחררני, התפרץ המפקד בצעקות: "לקו-האש לא שלחתי אותך, ולא אפשרתי שייקחו אותך לשם. לא. אחזיק אותך מגויס לעוד מספר שנים. ואל תשוב ותדבר איתי אודות הנושא הזה..."

למעשה, הייתה לי האפשרות לחצות את הגבול לרומניה ולברוח, משום שהגבולות היו פרוצים כמעט לחלוטין. אבל באותה שעה אשתי ושני ילדיי לא היו עמי, וכך כמוכן אפשרות זו ירדה מעל הפרק. לאחר שורה של תחבולות ותלאות, השתחררתי ביום ח' בחשוון תש"ו (15 לאוקטובר 1945). אחר שחרורי הצלחתי להעביר את אשתי וילדיי, לעירנו קאלארש ומצאתיה הרוסה וחרכה כמעט כולה. וכאן החלו הבעיות האמיתיות והמהותיות: מה עושים עכשיו? לקאלארש באותו זמן חזרו כמאה משפחות, שבורות, עניות ואומללות. מצב הרוח איום ונורא היה, והמורל - בשפל המדרגה. למען האמת, לא ידעתי אנה אני בא. אפשרות חומרית להסתדר בה בקאלארש לא הייתה, גם לא משל הייתה.

ובנוסף לזה, הנה גם אם אני כשלעצמי, בזמן המלחמה הסתגלתי לאורח-חיים הסובייטי בהצלחה, וחשתי כי יש בי היכולת והכוחות להשתלב בצביון חיים זה, גם אם בדלית ברייה; אך כשהתבוננתי בשני ילדיי היקרים, שמוליק וחווה'לה, הלב החל פועם. שאלתי את עצמי: היכולו ילדיי להיות יהודים, או לפחות לדעת משהו על היהדות? מאמין אני, שאין זה קשה להבין, אשר במדינה זו, בה השלטון הוא אתאיסטי הרודף את אורחיה הדתיים-המאמינים כרודף את החמורים שבאויבים, קשה עד למאוד ליהודי לשמור על יהדותו. ואם כן, גם אם נניח שבדרך כלשהי אני לא אסטה מדרך היהדות, אבל הילדים...?

או גמלה בליבי החלטתי לקבל על עצמי משרה של "כלי קודש". רק כך אוכל לשמור שבת, להדריך הילדים בדרך היהדות, וגם לזכות את היהודים שבסביבתי שעדיין מחזיקים בדרך היהדות. תודה לא-ל, התכנית התגשמה. הרב יוסף אפלבוים, רבה של קישינוב הציע לי לעבור לבנדרי, שקהילתה זקוקה למנהיג רוחני. קיבלתי הצעה זו ובאתי לבנדרי.

ביום י' כסלו תש"ו (15 - בנובמבר 1945) קיבלו אותי בכבוד כרב וש"ב בקהילת בנדרי. בבנדרי פגשתי בקהל ששב מערי המקלט. הקהל היה מורכב לא רק מתושביה המקוריים של בנדרי, אלא גם מתושבי העיירות הסמוכות, ומהם יודעי ספר ויראי השם. ההרגשה הייתה טובה, ברוחניות ואפילו בגשמיות. האמת אומר, שעד כדי כך הגיעו הדברים שדרגי השלטון, עמם באתי במגע מדי פעם, התייחסו אלי בעדינות ובכבוד, למרות שרחשי ליבם היו ברורים לי...

בנדרי לפני ואחרי המלחמה

עד שאני מדבר ומספר על תקופת שהותי בבנדרי, יש לי לחזור קצת אחורה.

מי היא בנדרי? מדובר בעיר השוכנת על גדות נהר דנייסטר. לפני מלחמת העולם השנייה, כלומר עד שנת תש"א (1941), דרו בה בערך חמשת אלפים משפחות יהודיות. בעיר היו אז שמונה-עשר בתי כנסיות, תלמוד תורה, גימנסיה יהודית, מושב זקנים ובית חולים יהודי.

יהודי בנדרי ניצלו מהשואה, שכן קרובים היו מאוד לגבול הסובייטי הישן (בעצם, נהר הדנייסטר שימש לפני המלחמה כגבול בין רוסיה הסובייטית לרומניה), ולכן הייתה להם האפשרות להימלט במועד. לאחר המלחמה, חלק מתושביה המקוריים שבו לבנדרי, וחלקם התיישבו בערים גדולות יותר. כששבו לבנדרי אחרי המלחמה, גילו היהודים שמרכז העיר, שהיה תמיד מיושב ביהודים, חרב למחצה. משמונה-עשר בתי הכנסת, נותרו רק חמישה, וגם הם במצב גרוע. במצב הכי סביר עמד בית הכנסת "סדיגורא-שול", שאליו היהודים אכן נכנסו באישור העירייה והחלו לשפצו. בחודש כסלו תש"ז (נובמבר 1945), כשקיבלתי את משרת רב הקהילה, השלמתי את שיפוץ בית הכנסת באופן סופי. ה"סדיגורא-שול", היה מהגדולים שבבתי הכנסת בבנדרי. בית הכנסת נבנה בזמנו בדמותו ובצביונו של בית הכנסת של האדמו"ר בסדיגורא. במה התייחד בית כנסת זה שלא נחרב? הסיבה פשוטה ועצובה: הגרמנים יימח-שם השתמשו בבית הכנסת כאורווה לסוסיהם... כך נשמר בית הכנסת.

בעיר היו שני בתי קברות יהודיים, הישן והחדש. כשבאתי לבחון את מצבם, קרעתי קריעה... בית הקברות הישן היה במצב מזעזע. מלכתחילה, תשעים וחמישה אחוזים ממצבותיו היו משיש ומאבן. אולם בחסות המלחמה, הערלים הארורים שדרו בשכנות לבית הקברות, עקרו את המצבות הללו והשתמשו עמם כמרצפות לשביליהם... נודעזעתי. תיכף ומיד הודעתי את הדבר לגורמים השייכים לנושא בעירייה. תשובתם הייתה, שיש בידי מלוא האפשרות לפנות לאותם גויים ולצוותם להשיב את המצבות למקומם. ואכן, הדבר יצא מפי הממונים ואני ניגשתי אל הערלים הללו והזהרתי אותם שבאם לא ישיבו את המצבות למקומם, אתבע אותם למשפט. רבים מהם אכן נענו לדרישתי, והשיבו את המצבות לבית הקברות.

בנוסף, לחרדתי, בית הקברות מלא היה בעצמות אדם. בחיל וברעדה ליקטתי אותם אחד אחד למקום כינוס אחד, והבאתים לקבורה בקבר אחים בבית הקברות החדש. בכל כוחותי השתדלתי להקים מצבה על קבר האחים, והמנדס-ארכיטקט של העיר אף צייר תכנית של מצבה בגדול של שמונה עשר מטרים, אולם ראש העיר איסייב, כשיקבל את הבקשה לרישיון הביצוע ואף נסע לעניין זה לקישינב, כנראה לא קיבל שם את האישור לכך, וכשפניתי אליו בנידון זה השיבני בגסות:

”אל תבלבל את המוח“.

האוהל של הצדיקים לבית משפחת [הרה”ק ר’ שמעון שלמה ובנו הרה”ק ר’ אריה לייב] ווערטשהיים זצ”ל היה הרוס. במשך הזמן העברתי את ארבעת קברי הצדיקים לבית הקברות החדש, ומעליהם גם בניתי אוהל.

ועוד מעניין בית הקברות. החוק הסובייטי קובע שאם בית קברות אינו בר שימוש במשך עשרים וחמש שנה (כלומר, שלא קוברים בו יותר במשך התקופה האמורה), יש להפוך אותו לגן-ציבורי. פעם אחת נקראתי לשייבה במועצת העיר, בה דרשו ממני את הסכמתי בכתב לחרישת בית הקברות (הישן) והפיכתו לגן ציבורי. הגבתי ברוגע אך בתוקף: ‘לשם מה דרושה ובמה תועיל לכם הסכמתי שלי, בקשו את הסכמתם של השוכנים שם עצמם...’.

באותו זמן התרחש נס של ממש. בית הקברות הישן שכן על גבעה, שהסתיימה במדרון בעומק עשר מטר. במישור שנפרס מתחת לגבעה, עמדה חווה לגידול חזירים. למרבה הכאב, החזירים, תוך רעייתם בשדות, מחטטים היו בקברי המתים. יום אחד נודע לנו, שבלילה התפגרו בחווה כאלף חזירים, ועקב המעשה החליטו להעביר את החווה מאזור בית הקברות. וזה הפלא: כשכתבתי וביקשתי מהנהלת החווה להעתיק את מושבם מאזור בית העלמין, הדבר לא הועיל במאומה. עד המעשה שהיה שפרצה המגפה... הנה לנגד עיני התחולל נס כזה, שאפילו הנכרים הכירו בו....

מעקב צמוד של הק.ג.ב

נשוב למצבי הפרטי כמנהיג דתי:

כידוע, הקהילות היהודיות בכל רחבי ברית המועצות, נמצאו תחת עינם הפקוחה והבוחנת של ‘המחלקה לענייני דת’. מלבד זאת, הקהילה הייתה תחת פיקוחה של העירייה המקומית, וכמובן, תחת הבקרה והפיקוח הקפדני של הק.ג.ב. כך, בכל קהילה היה מפקח חשאי מטעם הק.ג.ב שאף אחד לא ידע את זהותו, חוץ משלושת מנהיגי הבית-כנסת. מכיוון שהייתי הרב, ובנוסף לזה שימשתי במשך עשר שנים גם נשיא הקהילה, נאלץ הייתי לקבל לעיתים תדירות את האורח הבלתי-רצוי הלזה, אותו כיניתי בלשון סגיי-נהור “חד-גדיא”... יחד עם זאת, כמעט תמיד, המפגשים שלנו הסתיימו בצורה חלקה.

הדבר ארע בשנת תש”ט (1949), כשגולדה מאיר הייתה שגרירת ישראל בברית המועצות. פתאום באו סוכני ק.ג.ב, בצורה בלתי צפויה, לביקורת בבית הכנסת. לאחר חיפוש ממושך במסמכים, הסוכן לא מצא שום דבר “מפלייל”, ובראותו כי כך, החל להתבונן על צורתו הפנימית של בית הכנסת. הוא ציווה לפתוח את כל הארונות, גם את ארון הקודש, שאל על תמונות המזלות שהיו

מצוירים על תקרת בית הכנסת, על הלוח-קיר שהייתי מכין מדי שנה - והייתי מוכרח להסביר ולבאר לו כל דבר. כשהסברתי לו את אופן קביעת לוח השנה היהודי, הוא הקשיב בתשומת לב מיוחדת. לאחר ההסבר שלי, שאלני הסוכן, האם ניתן לי על עריכת לוח השנה היהודי אישור מאת האחראי לענייני דתות. ענית, שעל זה כלל אין צורך באישור מיוחד. בתגובה לדבריי אמר הסוכן, שעלי להכין תרגום של הלוח ולהמציאו לידי הק.ג.ב.

בכלל, לא הבנתי מה פשרו של ביקור נוקשה ופתאומי זה. דבר כזה לא ארע מעודי. באמצעות בן דודי הרב יוסף אפעלבוים ז"ל, רבה של קישינוב, נודע לי שבאותו יום, יום שלישי אחרי-הצהריים, ביקורת כזו התרחשה במקביל בכל בתי הכנסת של בסרביה (מולדובה).

כדרישת סוכן הק.ג.ב. תרגמתי את הלוח, וביום חמישי בבוקר הבאתיו למשרדי הק.ג.ב.. בשבת בבוקר בשעה עשר, בעודי בבית הכנסת, הגיע שליח מהק.ג.ב. לביתי ומסר לאשתי כי מצווה הנני להגיע ל"מקום" - כך כינו ברמז את הק.ג.ב. וכששבת מבית הכנסת, סיפרה לי רעייתי את הבשורה. אמרתי: יש לי זמן. עשיתי קידוש מתון מתון, סעדתי את סעודת השבת, ואז הלכתי ל"מקום"...

כשהגעתי, הכניסוני לחדר גדול בו ישבו חמישה קצינים, כל אחד בשולחן משלו. אחד מהם היה זה שביקרני בבית הכנסת. הוא שאל אותי: 'מי תרגם את הלוח?' ענית: 'אני'. והוא מוסיף ושואל: 'זמדוע לא חתמת על כך'. ואכן, כשהפניתי את מבטי הבחנתי כי באמת שכחתי לחתום את חתימתי על כך שהתרגום הוא שלי. ואז הוא אומר לי: 'אם כן, חתום עתה...'. אמרתי: 'היום הוא יום שבת, ולפי ההלכה היהודית אסור לכתוב בשבת'. הקצינים פרצו בצחוק. באורח מוזר, בעקבות צחוקם, ביטחוני גבר בקרבי. הקצין אומר: 'אני הרי יכול להכריח אותך לחתום...'. ואני משיב לו ברוגע, 'אתה יכול לכפות או להכריח פושע או עבריין, ואני - נשיא של קהילה...'. תשובתי לא נשאה חן בעיניו. הלך הקצין לשאול את הקצין הממונה עליו מה עליו לעשות עמי. תשובתו של הקצין הבכיר יותר הייתה שאכן צודק אני בדבריי, ואסור לו להכריח אותי לחתום, ושעלי להגיע לחתום על התרגום ביום שני (יום ראשון הוא יום חופש). הקצין אכן ניגש אלי ואמר לי שאני משוחרר, וביום שני התייצבתי וחתמתי שאני תרגמתי את הלוח.

כעבור זמן מה נודע לי פשר הביקור הפתאומי של סוכני הק.ג.ב. בבתי הכנסת. בזמן שגולדה מאיר הייתה שגרירת ישראל ברית המועצות, ארגונים יהודיים במוסקבה ערכו רשימה של יהודים שרוצים לעלות לארץ ישראל. ביניהם הייתה מעורבת גם הקהילה הדתית (של מוסקבה). בק.ג.ב. חשבו, שכנראה כל הקהילות היהודיות ערכו רשימה דומה, ולכן שיגרו את סוכניהם לבדוק את הדבר.

בתפקיד השוחט

ברצוני לספר קצת על עניין השחיטה בברית המועצות.

ביסודו של דבר, הממשלה אפשרה שחיטה יהודית עבור אלו שדרשו זאת. באוקראינה ובמקומות אחרים עבדו שוחטים, והם נחשבו כעובדים מוכרים ואף קיבלו שכר כעובדים אחרים מהמעמד הנמוך. נשאלת אם כן השאלה, כיצד מתבצעת שחיטה יהודית כשרה במדינה אנטי-דתית מוצהרת? באמצע שנות השלושים, התרחשה אקציה בהוראתו של י'ז'וב [ראש הק.ג.ב.]. היה גל מעצרים ענקי, המוני אנשים חוסלו, או שנשלחו לארץ גזירה, לסיביר - וביניהם רבנים רבים שנרצחו. י'קום ה' דמם. מכיוון ששוחטים ורבנים נותרו ללא עבודה, שהרי הדת הוצאה אל מחוץ לחוק, אחינו בית ישראל טיכסו עצה לפיה שוחטים יעבדו כפועלים-מקצועיים בבתי שחיטה ממשלתיים. הסיטואציה הייתה כזו, שלא היה זה מופרך שבצידי של שוחט יהודי ירא שמים ומקפיד על הלכה, יעמוד "שוחט" נכרי... שהרי בתי השחיטה הללו עמדו בשווקים, וגם נכרים היו באים לשחוט את עופותיהם שם.

בית השחיטה שלי בבנדרי פעל באופן אחר. אני הייתי בעל הבית. הכסף שקיבלתי עבור השחיטה היה שייך לי. מנגד, הייתי משלם מיסים ואת הנוצות הייתי מוכרת למכור לממשלה במחיר נמוך. כך עלה בידי לארגן ולמסד את עבודתי בקודש בעיר בנדרי במשך חמש-עשרה שנים (!) באופן מוכר, במסגרתו שילמתי מיסים עבור עבודתי ברבנות, בשחיטה וכמהול. כפי שאומר הפתגם, "צרות מיט א אנבאסן..." (צרות עם ארוחת צהריים).

מעניין. כששואלים יהודי: איך החיים של אחינו בני ישראל ברוסיה? יענה לך: לא טוב. למה? כלום לא מאפשרים ללכת לקולנוע או לתיאטרון... (על יהדות אין מה לדבר...)? לא! אז מה הבעיה? לא נותנים לסחור... הלוא חייבים קצת לסחור, אלא שאם יתפסו אותך, אתה עלול לקבל עונש מאסר ממושך עם עבודת פרך. כך היה משיב לך. אבל נדיר מאוד למצוא יהודי שיתלונן על מצבם העגום של החיים היהודיים ברוסיה. חיים כמו גויים, ומתים כמו יהודיים. רק מי שעוסק בהנהגת חיים יהודיים, או מי שהיהדות נוגעת בליבו, יכול באמת לדעת ולחוש איך שהקומוניסטים פעלו בדרכו של לבן ש"ב"יקש לעקור את הכול".

מאחר שיכול אני לומר על עצמי "אני הגבר", שבמשך שלושים שנה חווייתי היטב היטב על בשרי את הלחץ והעינוי והמשא הכבד אשר הטיל המשטר האתאיסטי של רוסיה והכביד עולו על שומרי תורה ומצווה, חש אני מוכן לתעד את שארע עמי במשך הזמן משנת ת"ש (1940) עד שנת תש"ל (1970) שבמהלכה השתחררתי ברוך הוא וברוך שמו מלפיתת הברזל ויצאתי את ברית המועצות ועליתי ממנה לארץ ישראל.

ואכן מתעד אני.

כשעוד היינו בבנדרי, שכאמור שימשתי בה כמנהיג הרוחני של הקהילה, היה לי מכר יהודי, שאפילו מלתי את בנו יחידו, ושמו שלמה פעלענדליך. חותנו היה שוחט. יהודי זה פיעם בו רגש יהודי חם, וליבו רחש הערכה עמוקה ליהודים שומרי מצוות. חכם וחבר מפלגה בכיר היה, וגם שימש כמנכ"ל (דירקטור) של מפעל עופות, ובינינו שררו קשרי עבודה בקשר לשחיטת-עופות. כשהתאוננתי בפניו על העובדה שהנני משלם מיסים גבוהים, עז היה רצונו להקל מעלי עול המיסים, ולכן החל לדרוש שיפחיתו ממני את גובה סכום המס על שחיטת העופות, שהרי את נוצות העופות אני מוסר לידי השלטונות ובוה ממלא את חובתי, כך טען.

למעשה, אותן שעות עובר לעשייתן, אני לא ידעתי מכל זה כלל. רק כעבור מספר שבועות נודע לי... ואיך נודע לי? כי יום אחד כתבו בעיתון המקומי כנגד שלמה פעלענדליך זה מאמר-ביקורת ארסי תחת הכותרת: "פריגרעל" - כלומר: "נותן החסות".

בעקבות מעשה זה נשללה ממנו חברתו במפלגה הקומוניסטית, ופוטר מתפקידו כמנכ"ל. מאליו ברור, שלאחר מעשה זה גם אני לא "ליקקתי דבש", ובשנה ההיא שילמתי מס כמעט כפול.

אבל - "ורחמיו על כל מעשיו". הקהילה לא נתנה לי ליפול, ובעזר ה' שילמה את המיסים הגבוהים. (אין צורך לומר שכל מס שהוטל חובה לסלקו, שמי שלא משלם את המיסים סופו שמגיע למשפט, דינו עלול להיגזר - למאסר).

כך עברו וחלפו הימים.

פחד ההגליה

בשנת תש"ח (1948), רבים מתושבי המקום הוגלו לסיביר. במקרה נודע לי באותו יום, שבלילה הקרוב מתעתדים לעקור משפחות רבות, מבלי לדעת על מי בדיוק ייפול הגורל. לכן, באותו לילה בשעה תשע בערב יצאתי מן הבית, במחשבה להתחבא אצל אחד ממכרי, יהודי יקר והגון. בעודי יושב בביתו של יהודי יקר זה, בשעה אחת עשרה בלילה, החל הפחד מקנן ליבי: אמנם אני מתחבא, אך מה אעשה באם ייקחו חלילה את אשתי וילדיי? החלטתי ללכת הביתה, יהיה מה שיהיה. לבסוף התברר, שבשעה אחת בלילה הגיעו אנשי השלטון דווקא לבית אליו ברחתי בתקווה למצוא בו מחבוא, ועקרו אותם, את אותה משפחה היקרה שהסכימה לארחני, להגליה לארץ גזירה...!!!

אכן, אחרי מותו של הצורר סטאלין, האנשים החלו לרגוע מעט מפחד ההגליה לסיביר. כיוון שמת צורר זה הציבור בכרית המועצות החל נושם מעט לרווחה. עד שהחל "מעשה-חרושוב".

אני בינתיים, בעזרת ה', ממשיך את עבודתי כמנהיג דתי של הקהילה. חשתי שהפחד שכח קמעה.

פגישה עם קצין הק.ג.ב.

יום חורפי אחד, בחודש חשוון תשט"ו (נובמבר 1954), נכנס אלי קצין משטרה שהיה האחראי על האזור שלנו. גוי זה היה מוכר לי היטב, אדם הגון. נקל לשער, שמכיוון שבית השחיטה היה אצלי בחצר, מן הסתם בלתי נמנע הוא שיתעופפו כמה נוצות גם ברחוב. הבעיה היא, שעל דבר כזה עלולים לקבל קנס כספי לא קטן. הקצין פנה אלי בצורה מכובדת ואמר שצריך לטאטא את הנוצות. כמוכן שהדבר היה מלווה גם ב"מתן שכר בצידו", כוס וודקה הגונה ומנת תקרובת מכובדת שהוגשו אל השולחן.

כעבור תקופה קצרה, באחד מערבי שבת, מיודענו הקצין נכנס וביקש את "פנקס הבית" ("דומאוואיע-קניגא"), שכן ברוסיה על כל בעל דירה פרטית להחזיק בפנקס בו גר בדירה. הגשתי לידיי את הפנקס, דפדף בו ואמר שייקח את הפנקס כי זקוקים לו ב"במינהל האוכלוסין". הקצין הבטיח להשיב את הפנקס ביום שני הקרוב.

שאלתי: ואם לא?

- 'אם לא', השיב, 'גש אתה למינהל האוכלוסין ותיקח את הפנקס'.

עבר חלף לו יום שני, והקצין לא השיב את הפנקס. ביום שלישי הלכתי למינהל האוכלוסין, לקחת את פנקס-הבית. שם אמרו לי שהפנקס נמצא אצל המנהל. מי המנהל? שאלתי, וענו לי, שיתלווה אלי אחד הפקידים ויראה לי. והפקיד הוביל אותי למשרדי הק.ג.ב שהיו ממוקמים לא הרחק משם.

הוא הכניס אותי לקצין ק.ג.ב בדרגת סגן אלוף, שקיבל אותי ב"שלום עליכם" ידידותי (ברוסית כמובן...). ביקש ממני לישב אצל שולחנו, כיבד אותי עם פפירוסה טובה, והחל לדבר איתי בידידות. למשל, כמה ילדים יש לך? איך הם לומדים? - כאילו אינו יודע עליי מאומה. איך אשתך? מי היה אביה? מי היה אביך? סבך? וכך שאלות רבות רודפות אחת אחרי השנייה, אודות הפרנסה, אודות החיים היום-יומיים, בנימה ידידותית מיוחדת, כאילו משוחח עמי ידיד-נפש. שאל אותי בתשומת לב מיוחדת איך הקהילה מתייחסת אלי וכיצד אני מתייחס אל הקהילה. לאחר שיחה ממושכת אודות חיי הפרטיים, עבר לשוחח בנושאי דת יהודית, נוצרית ומוסלמית. כמו התקיימה בנינו תחרות של מי יאמר הצלות ודברי צחות בנושאי דת, ושררה בנינו אווירה ידידותית וטובה. השיחה הזו ארכה כמעט כארבע שעות. הוא נפרד ממני בידידות, בהביעו את שביעות רצונו מהעובדה שהכיר אותי.

כששאלתי אותו, 'זמה עם פנקס הבית שלי?' ענה לי, שהפנקס כבר מוכן במינהל האוכלוסין.

הדבר ארע בחודש כסלו תשט"ו (דצמבר שנת 1954).

כששבתי הביתה, הדבר כמעט נשכח מזיכרוני. אך כשהייתי נזכר בוה, לא יכולתי להבין ולפענח מה מסתתר מאחורי העובדות הללו.

זימון מסתורי לצבא

בחודש אדר תשט"ו (מרץ 1955) קיבלתי הודעה שעלי להגיע ללשכת הגיוס (וואיענקאמט). לא הבנתי איך פתאום מזמנים אותי לשם? הלוא אנשי-דת אינם שייכים לשירות צבאי. שאלתי כמה צעירים- יהודים לפשר הדבר, והשיבוני דבר שהשלטונות מזמנים את כל מי שנולד בשנת 1915 (תרע"ה) ואילך. ומה אעשה? אכן נולדתי בשנת 1915 (תרע"ה). קראתי כמה מזימונים כאלו שהצעירים קיבלו ושמתי לב לכך שהזימון שלי מנוסח אחרת. את כולם זימנו ל"מחלקה הרביעית", ואותי לסגן-אלוף באופן אישי. מעניין.

כמובן, שהגעתי בשעה הנקובה. חצר לשכת הגיוס הייתה מלאה עד גדותיה בצעירים שזומנו אף הם באותו יום לאותו מקום. התקרבתי לאיטי ללשכתו של מפקד הלשכה, אליו זומנתי אני. שאלתי האם ניתן להיכנס, וענו לי: בעוד חמש דקות.

כעבור חמש דקות נכנסתי, והייתה לי קבלת פנים חמה. המפקד הורה לי לשבת, וביקש את תעודת-פנקס-הצבא שלי. תיכף נתתי לו.

ואז הוא שואל, האם בשנת 1947 (תש"ז) שירתי בצבא רומניה? עניתי: שירתי בצבא רומניה בשנת 1937 (תרצ"ז) ולא בשנת 1947. הוא "תופס" את עצמו: 'אוי... אצלי רשום שנת 1947... אתקן זאת'.

'ובאיזה חיל שירת?' הוא ממשיך ושואל, ואני עונה לו על שאלותיו אחת לאחת.

עוד אני מדבר עמו, נכנס משהו לבוש במעיל עור אזרחי, ואומר לי "שלום עליכם" (ברוסית כמובן).

"חבר ברונפמן, זוכר אתה אותי?"

הבטתי עליו פעם נוספת, ועונה: כן.

"מי אני?", ואני עונה: שהוא אותו סגן-אלוף מהק.ג.ב (פאלקאוויק סמירנאו).

"אוו... יש לך תפיסת זיכרון טובה". הוא אומר לי, ושואל, האם קיבלתי ממנו זימון לבוא אליו לק.ג.ב. "נו", הוא אומר, "זה לא משנה. כשתסיים את עניינך כאן, תצטרף אלי. תיכף אשוב". ואכן הוא מיד חזר.

יצאנו לחצר, שם עמדה משאית, והוא מורה להתיישב ב"קבינה" דווקא. התיישבתי במושב שליך הנהג, אך רציתי להציץ החוצה אולי אראה איזה יהודי מוכר למסור עמו כמה מילים הביתה. זה היה ביום חמישי, ואנשים רבים המתינו לי עם עופות (לשחיטה). רציתי להודיעם שאחר. ברם לא היה בידי להציץ החוצה, משום שהחלון היה חסום בחתיכת דיקט.

הגענו לחצר של משרדי הק.ג.ב, והוכנסתי לאותו חדר בו הייתי לפני כארבעה חודשים. הקצין מורה לי לשבת, ונותן לי פפירוסה טובה. התחלנו לנהל שיחה על נושא הפטרויות. איך אני מסתכל על העניין, ואיך לדעתי צריך להתנהג כל אזרח של ברית המועצות עם נאמנות למדינה. השיחה הזו התארכה כשלוש שעות. אט אט החיליתי להבין את מטרת השיחה, אם כי עשיתי עצמי כמי שאינו מבין. לקראת סוף השיחה נכנס המפקד בעצמו, סגן-אלוף אף הוא, בלבוש אזרחי, וסגן-המפקד, עמו ניהלתי את השיחה מקודם, הכיר בינינו. המפקד השתלב בשיחתנו.

בזמן זה התחלתי מרגיש שרגליי רועדות והפחד מחלחל בליבי. ואני שואל אותם: בשביל מה קראתם לי? מה רוצים אתם ממני? שאהיה ה'מודיע' שלכם? לא, הדבר בלתי אפשרי. אותי תראו כאן רק כאשר תקראו לי, ואני מבקש לא לדבר איתי על זה. אני אב לששה ילדים, ומחובתי לדאוג להם.

כנראה הייתי חיוור כמו סיד והתחלתי לרעוד. המפקד הסתלק מהמקום, וסגנו החל מדבר עמי רכות: מדוע אתה כל כך נרגש, מפני מה אתה כה מזועזע? אדם מתורבת וחכם הנך, והלוא לא דיברנו אלא בצורה חברית בלבד. אינך מעוניין, אין צורך. אך דבר אחד עליך לדעת: לאף אחד אסור לדעת משיחתנו זו, אפילו לא אשתך. והוא מגיש לי נייר, עליו חתמתי שאשמור על חשאיות המפגש, והלכתי הביתה.

ומני אז החלו הרדיפות האינטנסיביות של הק.ג.ב.

קשה לי להעלות על הכתב את כל פרטי הדברים שאירעו עמי דבר יום ביום. רבים הם ואי אפשר לפורטם. אולם על מנת שלקוראים יהיה איזה ציור ותפיסה, מושג כלשהו, בנוגע למה שאירע - כותב אני מקצת ממה שעבר עליי במשך השנים.

מובן מאליו שנוהרתי מלדבר סרה על הממשל, אבל המתפללים, ה'בעלי-בתים', שהיו מגיעים יום-יום או בשבתות לבית הכנסת - מהם לכאורה לא יכולתי להישמר, שהם חברים טובים כביכול, בה בשעה שלאמתו של דבר מי יודע מה?

בקשת עלייה ורדיפות

בשנת תשט"ז (1956) סנונית בישרה על דבר אפשרות עלייה לישראל. נודע לי, שמי שיש לו חברים קרובים (בישראל) יכול להגיש בקשה להתאחד איתם. לאחר התייעצות עם ידידי וכן דודי הרב מקישינב, מו"ה הרב יוסף אפלבונים, הגשתי את ניירותיי וביקשתי אישור להתאחד עם משפחתי.

הוריי, אחי, אחותי ומשפחותיהם הי"ד נרצחו על ידי הרומנים והגרמנים. אחי, בחור ישיבה, נפטר בזמן המלחמה. רק שריד אחד מכל משפחתי, מלבדי, שב מן המלחמה בריא ושלם (והוא היה באותה העת ברוסיה). אלא שבארץ ישראל גר דוד של חמותי, והוא היה זה ששלח משם, מישראל, את מסמך הבקשה להתאחד עמי.

לאחר שהגשתי את הניירות, המתנתי ארבעה חודשים, שכסופם קיבלתי סירוב. תליתי את סיבת הסירוב במבצע קדש, שהתרחש באותו הזמן. בינתיים התאפקתי מלבקש את הבקשה לאיחוד בשנית.

דעת לנלק להבין, שכעת, משביקשתי לעלות ארצה, נעשיתי "ציוני גלוי" בעיני השלטונות, וככזה מגיעה לי תוספת במנת הרדיפות שכבר ניתכה עלי. הרגשתי זאת בחזקה. גם מצד האחראי על הדתות וגם מצד השלטונות המקומיים. סגרו לי את בית השחיטה שבחצר בית הכנסת, והייתי צריך להעביר את כל מלאכת השחיטה אל חצרי. מי יודע, אולי היה זה לטובה.

בשנת תשכ"א (1960), אחרי סוכות, הגדילו לעשות ואסרו עלי לשמש כרב ונטלו ממני את האישור. כמובן, הייתה זו מכה קשה לא רק בעבורי. הייתה זו מכת מחץ לקהילה כולה. הגבאים נסעו לאחראי על ענייני הדתות - ובפיהם התלונה והטענה: ומה נעשה עכשיו? הלא לא הייתי רב, אלא גם המוהל, השוחט ומנהל בית הכנסת. ותשובתו הייתה: כלום אני מגרש אותך מהעיר? שיחייה בה לבריאיות... רק אסור לו להיות רב.... אפילו לגשת לעמוד להתפלל כשליח ציבור, גם ביום היאר-צייט, היה אסור לי!

כל מה שהעלתי כאן, הוא רק עשרה אחוזים ממה שביכולתי לספר על התלאות שעברתי. על כל פנים, ראיתי שהקהילה בבנדרי הולכת למרבה הכאב לקראת כליה. הק.ג.ב השתיל בה את האנשים שלו, שלא היה להם שום שייכות ליהדות, והם נעשו ה"בעלי-בתיים". ראיתי את הנולד שבסופו של דבר הזדים יסגרו את בית הכנסת.

בימים ההם, יצא לי להיות בעירייה. היה זה לקראת החגא שלהם - אחד במאי - וכבכל שנה נוהג הייתי לשלוח דורון למזכיר העירייה, שהיה עמי ביחסים טובים. כוונתי הייתה לשמר עמו את היחסים הטובים, שאדם זה היה האחראי על בתי הקברות שבעיר ובכלל זה בתי הקברות היהודיים (וכפי שכבר סיפרתי, הייתי משגיח ומטפל בבתי הקברות היהודיים). עוד אנו מדברים, נכנס מפקד

הק.ג.ב. בלבוש אזרחי. זיהיתי אותו היטב, אך עשיתי עצמי כמי שאינו מכירו. כשהוא יצא, שואל אותי המזכיר האם יודע אני מי זה. השבתי בחיוב. 'אם כן', הוא ממשיך ושואל, 'מדוע הוא כל כך רוגז עליך? אתה יודע איך הוא מכנה אותך?' לא, עניתי. 'הוא מכנה אותך', הלה משיב לי, 'כלב שתקן'. אני עושה עצמי כמי שאינו יודע בשל מה הזעם הזה, 'שיקרא לי איך שהוא רוצה'. ותוך כדי דיבור שאלתי את המזכיר - מה אתה חושב, עליי להחליף מקום? 'אתה הרי יודע', הוא משיב, 'שאני מחשיב אותך כאדם חכם ונבון, ואם תעשה זאת תהיה עוד יותר חכם...'

כששבתי הביתה, אמרתי לאשתי שגמלה ההחלטה בליבי לעזוב את בנדרי. כרעיה נאמנה, היא הזילה דמעה. סוף כל סוף, אחרי חמש עשרה שנה שאנו בעיר וב"ה בנינו בית יפה, תקענו יתדות ונטענו שורשים, ועכשיו לעקור את הכול? אין זה דבר של מה בכך. ברם, נתתי לה להבין, שאם יסגרו חלילה את בית הכנסת ואני אשאר פה, יקרע ליבי קרעים קרעים.

כיוון שהסכימה, נסענו לאודסה.

המעבר לאודסה

למה לאודסה?

ובכן, באודסה בזמן ההוא היו יהודים רבים. יותר ממאה אלף! מכרים רבים קראו לי לבוא לשם. הנהגת הקהילה היהודית הסכימה להחזיק ולכלכל אותי עד שאסתדר. הם עשו זאת מהטעם שהרב יוסף דימאנט ז"ל היה כבר באותו זמן בן שמונים וכמה, ור' מרדכי ראשקובסקי, השוחט הצעיר באודסה, היה אמור להיות כבן ששים והוא צעק שאין לו כבר כוח לעבוד, וסידר לי מקום בבית השחיטה בשוק "פריבנו". בשבילי הדבר היה מבורך - ראשית דבר, סידור הפרנסה. שנית, בני הגדול, לאורך ימים ושנים טובות, אמור היה באותה עת לסיים את לימודיו בבית הספר, ואני, כעובד בבית השחיטה, אוכל להמציא לו אישור של עובד (ולא של איש דת), ורק כך יוכל להתקבל ללימודים בטכניון.

גבאי בית הכנסת מצידם מינו אותי כספרן עם משכורת.

מכרתי אפוא את ביתי בבנדרי, ובכסף זה, עם תוספת כלשהי, קניתי בהודמנות דירה באזור מרכזי באודסה, ברח' שלום עליכם (מיאסויעדאווסקו) 33. שכונה זו כונתה גם בשם "מולדובנקה". ביתנו החדש היה מרוחק מבית הכנסת הגדול מרחק של כחמישה קילומטרים. פה גרו יותר יהודים מגויים... היו כאן יהודים חממים ליהדותם, וכאלו שהם אפילו חמים לענייני תורה, ואפילו יהודים דתיים ממש ואפילו "איידלע אידן"...

מניין 'משובח'

בזמן שהגעתי לאודסה, בשנת תש"כ (1960), ב"מולדובנקה" התקיים מניין 'משובח' ברח' בולגרסקיה, כמה מאות מטרים מביתי. לשם הולך הייתי להתפלל עם ילדיי.

באותו זמן התחילו לבלוש אחרי המניינים. על המבוגרים לא הסתכלו כל כך, אלא בעיקר על הצעירים. אותי צילמו מהחלונות כשהלכתי עם ילדיי למניין. אך להטיל עלי אשמה של ממש, היו יכולים רק אילו תפסו אותי "על חם".

הדבר אירע בשבת שלפני ראש השנה תשכ"ג (1962). לימים הנוראים בהאי שתא הגיע להתפלל במניין שליח ציבור מיוחד, החזן ינקילביץ.

בקבלת שבת היו בבית הכנסת לערך חמישה מניינים. בשבת בבוקר נעמדו להתפלל בשעה תשע, והתאסף ציבור מכובד למדיי. אפילו נשים הגיעו. אני התעכבתי בבית מסיבה כלשהי. ורק באיחור מה אספתי את הילדים והתחלתי ללכת לכיוון המקום בו התקיים המניין. והנה לקראתי באה אשה ואומרת לי שבמניין נמצאים כמה דמויות מהמטרה ושואלים עליי. אנשים ברחו ואני חזרתי הביתה. מצידם, אנשי המשטרה ישבו והמתינו לי, מפני שאחד מהאנשים אמר שעוד מעט אני צריך להגיע. ומשנוכחו לראות שאיני בא, עזבו במפח נפש.

אני למניין הזה שוב לא חזרתי. לתפילות הימים הנוראים והחגים התפללתי בבית הכנסת הגדול.

מקווה חשאית באודסה

באודסה הייתה מקווה בסתר. איך צץ לפתע מקווה באודסה? באודסה היה שוחט ומוהל ר' גרשון בורלגע זצ"ל. יהודי חכם, תלמיד חכם וגם ירא שמים גדול. בזמנו סבל הרבה מהשלטון הסובייטי. בשנים שאחרי ה"נעפ" - 1928 (תרפ"ח) - כשהתחילו לאסור מסחר פרטי, וגם התחילו לסגור ולהעלים באופן שיטתי את כל בתי הכנסיות, חזר ר' גרשון את העתיד לבוא והתייגע, חיפש ומצא יהודי ירא שמים ובביתו בנה מקווה חשאי. אף אחד לא ידע מהדבר.

בזמן המלחמה, הרוצחים הרגו את היהודי שבביתו בנו את המקווה ואת משפחתו, ולביתו נכנסה לגור נכרית מבוגרת. בשנת תש"ה (1945) כשהיהודים חזרו לאודסה, והתגבשה קהילה יהודית, נכרית זו באה לבית הכנסת וסיפרה לרב שחלמה חלום שבביתה, בו היא דרה זה לא מכבר, יש מקווה קדושה ושאם לא תשיב את המקווה לידי היהודים - תמות. האשה הייתה מפוחדת עד מאוד ואמרה לרב שהיא מוכנה לשרת את המקווה בחינם, העיקר שיבואו להשתמש בה.

כך התחילו להשתמש עם המקווה החשאית.

שחיטה בשבת!?

נניח לעת עתה את עניין המקווה, ונשוב לחיים הפרטיים שלי. עוד נחזור למקווה בהמשך.

עבדתי בבית השחיטה בשוק הגדול פרק זמן של שמונה-עשר חודשים. לפתע, אחרי שבועות תשכ"ב (1962), סגרו את בית השחיטה לשיפוץ, למשך חודשיים. לאחר מכן בית השחיטה נפתח בשנית, אולם לא אפשרו לי לשוב לעבודתי. מוט'ל השוחט, היה היחיד ששב לעבודה. כשניסתי לברר לפשר הדבר, אמרו בלחשיה שאתעניין פחות, כי... הק.ג.ב הוא זה שאסר לקבל אותי לעבודה. וכך נשארתי בלי עבודה וממילא בלי פרנסה.

בזמן ההוא היה חורשוב יימח שמו בהנהגה של ברית המועצות. החוק היה ברור: מי שלא עבד, הרשות נתונה לשלחו מן העיר. יהודים רחמנים בני רחמנים השתדלו אצל מנהל של בית השחיטה בשוק החדש, וכמובן גם שילמו לו... ומכיוון שהשוחטים בבית השחיטה היו כבר מבוגרים מאוד, וגם אחד השוחטים יצא לפנסיה, קיבלו אותי שם כשוחט. כולם היו מרוצים, הגם שאני בעצמי לא הייתי מרוצה כל כך, כי הייתה כאן פחות פרנסה מהמקום הקודם - השוק קטן יותר, פחות יהודים, פחות שחיטה...

באותו זמן התחלפו מנהלי השוק. כמקובל, המנהל החדש עשה סיור בשוק. הוא ראה את אופן עבודתי ומצאה חן בעיניו עבודתי הנקייה. הוא עצמו, כשהיה שולח עופות לבית השחיטה, מצווה היה ש"ישחט רק הצעיר" - השוחט הצעיר, דהיינו: אני.

בבית השחיטה היו מורטים את עופות. את המריטה הראשונית עשו השוחטים, ואת המריטה הסופית ביצעו שתי גויות. גם בשבת בית השחיטה היה פתוח - ואז השוחטות היו שתי הגויות...

בדרך כלל בשבת לא היה שוק של עופות. אבל לפעמים היו מגיעים צרכנים בודדים. שבת אחת הגיע המנהל עם כמה עופות, ותיכף שאל איפה השוחט הצעיר. הקופאית, שהייתה יהודייה, אמרה שאני בחופש. זאת אומרת, שזהו יום החופשי שלי בשבוע. שתי הגויות שמרטו את העופות, אמרו שאנחנו בשבת לא עובדים וגם לא ביום טוב, שאנחנו שוחטים רק לפי הריטואל של הדת. הן דיברו בלהט של שנאה. הגוי הקשיב היטב לדברים שנאמרו, וכתב תלונה לסניף המפלגה בזה הלשון: אצלי בשוק יש בית שחיטה, שבאמת הוא סניף של בית הכנסת היהודי. עובדים שם שני שוחטים דתיים, שעושים גם תעמולה עבור הדת.

ידוע שברוסיה פוחדים גם מזבוב, ומה שהכי כואב הוא - שעושים מהזבוב כל כך גדול עד שצרכים לפחד ממנו באמת...

כתוצאה מתלונתו של המנהל, הוזמן לסניף המפלגתי נציג המפלגה של הארטל (מפעל קטן) שביט

השחיטה היה שייך אליו. אותו נציג היה במקרה יהודי, יהודי הגון, והתחילו לשאול אותו איך מגיע בית השחיטה לשוק? ואיך מגיע הרב של בנדרי לעבוד שם ולהפוך את בית השחיטה למוסד דתי? הוא ענה שאצלנו (כלומר, במפעל) הוא לא יותר מעובד, והוא גם מומחה גדול במקצועו. הם ציוו עליו, שאם כך כמו שהוא אומר, שיעבוד בשבת ויום המנוחה שלו יהיה יום אחר. הלה נאלץ להסכים לכך.

ואז אני נכנס לתמונה. בבוקר אחד קורא לי מנהלו של הארטל למשרדו.

מנהל זה מה טיבו? עד המלחמה הוא היה בעל-עגלה. אבל בגלל השצטיין במלחמה כחייל טוב וקיבל מדליות לרוב, נעשה חבר מפלגה ובזכות זה מונה לנהל את הארטל אליו היה שייך בית השחיטה.

הוא החל לדבר עמי, ממש להתחנן בפניי, שאעבוד בשבת. "ר' ישראל, תרחם עליי. יש לי עוד שנה לצאת לפנסיה. ובגללך יסלקו אותי מן המפלגה. ותרחם על עצמך ועל ילדיך". כך, בלשון זו. עניתי לו בו במקום - עליך אינני צריך לרחם, יש לך הלוא מפלגה, שתרחם היא עליך... ועלי, עלי גם אין צורך לרחם, יש לי אלוקים גדול שירחם עליי... החלפנו כמה מילים חריפות... והלכתי.

היה זה ביום ראשון בבוקר. ביום שלישי בבוקר אני מגיע לבית השחיטה ומוצא מודעה תלויה תחת הכותרת: סדר העבודה. וכך נאמר בה: היות שבית השחיטה פתוח תמיד, לכן לכל אחד מהעובדים מגיע יום מנוחה, וסדר החופשה הוא כדלהלן. ושם מופיע שיום המנוחה שלי הוא ביום שלישי. לפי החוקים דאז, מי שהפר את משמעת העבודה נשפט והיה עלול לקבל על כך עונש מאסר משנה אחת עד שלוש. ברור אפוא שביום שלישי ישבתי בבית, וביום שישי הלכתי לרופא וקיבלתי אישור מחלה ליומיים (שישי שבת). ביום ראשון הלכתי לעבודה. והנה, באותו יום ראשון זה שוק עופות גדול היה ומרובים היו הצרכנים שביקשו לשחוט עופותיהם. תור די רציני המתין לפני השוחטים... ופתאום מגיעה פמליה, ובה המנהל שלנו, שנעמדה לראות כיצד השוחטים עובדים. הם השתוממו מעבודתי המהירה, עד כדי כך שהאיש שהתלווה למנהל, גוי, אמר שאני באמת מקצוען במלאכתי, ועובד כמוני לא כדאי להפסיד. "אבל הוא צריך לעבוד בשבת!".

כשהתחיל כל המעשה הלזה, אנו השוחטים פנינו לערכאות. השוחט השני אכן קיבל רשות שיום החופשי שלו יהיה שבת. הוא היה יהודי בין שמונים ושתים... אני נעניתי, שעלי לפנות לאיגוד העובדים של המחוז, ומהם קיבלתי באמת הזמנה להופיע בפניהם.

בינתיים ניגשתי למנהל שלי לבקש את החופש השנתי. בעל כורחו חתם על האישור. כך התפנה לי זמן לטפל בבטיחה שנוצרה לי.

כשהגעתי לאיגוד העובדים, התחיל דיון שנמשך שלוש שעות. טענתי העיקרית הייתה: "וועד האט

איך געגעגבן רעכט צונעמען מיינע רעכט" (מי נתן לכם הזכות לקחת את הזכות שלי). בחוקה הסובייטי נקבע שכל אזרח חופשי לשמור על דתו, מדוע אפוא עלי נאסר לשמור על דתי? כמובן, הדיון שלנו הסתיים בלא כלום. הסיכום היה שההחלטה תועבר למנהל, ולבסוף, כשהחלטה אכן הועברה למנהל, התברר שעליי לעבוד בשבת.

לאחר מכן זומנתי למשפט של ועדה פריטטית. נקבע מועד לשיבה, בה נכחו חמישה נציגים של מקום עבודתי, שני יהודים ושלושה לא יהודים; עוד אחד, מהק.ג.ב. נכח, יושב בצד, לא מתערב. לאחר ארבע שעות של דיבורים ודיונים, שניים היו לצדי (יהודי ולא יהודי), ושלושה לנגדי. זאת הייתה ההחלטה. יום החופשי שלי הוא שלישי, ולא שום יום אחר.

לא הגשתי ערעור לבית משפט, כי לא הייתי מנוצח, ואפילו אם כן - האמת והצדק שלי, גם אם היו מתקבלים בערכאות, היו מביאים לי צרות...

משתמה החופשה השנתית שלי, התפטרתי מתפקידי כשוחט מיוזמתי.

מסע של הכפשה

נסתיימה בעיה אחת, תוך שהיא מעוררת בעיה אחרת: ממה אתפרנס? כמובן, כיצד אביא פת לחם הביתה ללא עבודה. ועוד, שמי שלא עבד באופן רשמי, מסתכן שיגרשוהו מן העיר בנימוק של "פרזיט". ועוד, שהיה עלי לשלוח אישורים על שאני עובד לטכניון שבני למד שם. הלכתי אפוא לעבוד כשומר, המקום היחידי שהעבודה בו לא הייתה כרוכה בחילול שבת. אך גם כאן לא נתנו לי מנוחה. הארגון האתיאיסטי עקב אחרי על כל צעד ושעל.

יום אחד הופיע מאמר - נאצה כנגדי בעיתון צ'רנמורסקיא קאמונה. כשקראתי את הדברים, התברר לי שכולו היה שקר וכזב, הקשר בינם לבין האמת מקרי לחלוטין. זאת למרות שכותב מאמר הנאצה, יהודי היה. למחרת, הלכתי למשרד החברה בה עבדתי כשומר לבקש אישור שאני עובד. המנהל, שהיה סגן אלוף, חתם על האישור והתייחס אלי עם סימפטיה. המראה החסידי שלי לא הפריע לו, מה גם שהייתי מוערך אצלם כעובד דייקן ורציני.

באותם רגעים שהה במשרד יהודי. כשאותו יהודי, רשע מרושע, ראה אותי נכנס מיוזמתו למנהל וסיפר לו שאני הוא האדם עליו כתבו בעיתון...

המנהל ביקש שאכנס שוב לחדרו, וכשנכנסתי שאל אותי האם אני הוא האיש שכתוב אודותיו בעיתון.

שאלתי: באיזה עיתון,

והוא מראה לי את העיתון, ושואל: הייתכן?

עניתי: כל הדברים כאן הם שקר וכזב!

ואיך אתה יכול להוכיח, הוא המשיך ושאל.

אמרתי לו, תביא לי את העיתון, ואוכיח לך. והתחלתי להוכיח לו את כל השקרים הבולטים.

הוא הקשיב היטב לדברי והבין אותי ברצינות, ואחרי שסיימתי את דבריי אמר: נו, מדוע לא תכתוב הכחשה!

על כך עניתי, שייתן לי אישור לכתוב את התגובה.

אינני יכול לעשות זאת, הוא הגיב, אבל מדבריך אני רואה שעשו אותך קרבן לחינם.

ואז הוא שואל, אולי תעזוב את העבודה?... ועניתי שבינתיים לא אעזוב.

יצאתי ממנו בכבוד, תוך הבטחה שאגש למערכת העיתון.

למחרת ניגשתי לעורך העיתון, יהודי בשם שניידרמן, שהיה נכד של רב. כשנכנסתי למשרדו, הצגתי בפניו את סיבת בואי, והתחלתי להוכיח את צדקתי, תוך שאני מפרט אחד לאחד את השקרים שהופיעו במאמר הנאצה. לאחר שיחה ארוכה, אמר לי העורך, שהוא חשב שבדברים מדובר על יהודי פרימיטיבי, אבל הנה נוכח הוא לראות שיש כאן שיג ושיח עם אדם תרבותי ומשכיל. הוא התנצל, והבטיח לי שיתעניין אודותיי, ושאבוא אליו בעוד עשרה ימים, ונפרד ממני בידידות.

כעבור עשרה ימים כשהגעתי אליו, הוא דיבר עמי פתאום בטון אחר לגמרי... אמרתי לו: אה... החבר שניידרמן, אני לא מכיר אותך (ברמז לכך שבפעם הקודמת הוא היה נשמע לחלוטין אחרת). והוא עונה: "גם את עצמי אינני מכיר...". ואז הוא מספר לי, שבמשך עשרת הימים הללו, הוא הציע שיקבלו אותי לעבודה במכס (הרי טענו שאינני עובד...). ואז אמרו לו בק.ג.ב - מר שניידרמן היקר דאג לעצמך, ולא לברונפמן...

ובזאת תמה הפרשה.

בחזרה למקווה

עכשיו חוזר אני לעניין המקווה. בקיץ תשכ"ג (1963) אמרה לי אותה נכרית שבביתה היתה המקווה, שראש ועד הבית שלהם שאל אותה: מה נמצא אצלך בבית שהיהודים הולכים אלייך. הדברים יצאו מפיה ואני הבנתי את שעלול לקרות. הודעתי את הדבר לגברים שהולכים למקווה ואמרתי להם שהגברים יחדלו ללכת למקווה, אפילו בערב יום כיפורים, ורק הנשים תלכנה למקווה.

אלא שלדאבון ליבי, על דבר המקווה נודע ל"רב מטעם", שוורצבלאט. הוא כמוכן מסר את העניין לק.ג.ב, והוסיף חטא על פשע באומרו שאני המארגן של כל העניין.

בערב יום כיפור בבוקר הלך שוורצבלאט זה וציווה להכין את המקווה. ואנוכי לא ידעתי.

בשעה שתים-עשרה בצהריים של ערב יום כיפור, הבחנתי שמרדכי פוסק נכנס נכנס לר' ישעיה גרבר. חשבתי שהוא ניגש לבקש לעקאח, כנהוג. בדרכו חזרה שאלתי מהיכן הוא מגיע. מהמקווה, הא משיב. ומניין לך לדעת שיש מקווה חמה? שרווצבלאט אמר לי, ענה. הלכתי הביתה, לקחתי מגבת, ותוך חמש עשרה דקות הייתי אחרי טבילה במקווה.

מיד כשיצאתי, נכנסו לבית שבו הייתה מקווה ששה אנשים, קצין משטרה, ראש הוועד, תובע, רופא ממשדד הבריאות, צלם ועיתונאי. תיכף הם שאלו עליי, ואפילו חיפשו אותי בכל הדירה. ברגע זה אני כבר הייתי בביתי. הם צילמו את הזקנים שהיו באותה שעה במקווה, וכמוכן גם את המקווה.

כעבור כמה ימים הסיפור כולו הופיע בעיתון, אם תמונתם של היהודים ששהו במקווה.

יום כיפור התפללתי בבית הכנסת הגדול. ובמניין שהייתי מתפלל בו בדרך כלל נכנסה המשטרה באמצע התפילה, פיזרה את המתפללים וקנסה את בעלת הבית בקנס כספי. אשתי התפללה שם, וחזרה הביתה.

כן זה היה - בערב יום כיפור פרשת המקווה, וביום כיפור פרשת המניין...

למחרת יום כיפור, הגיע הביתה שליח המשטרה ושאל עליי. אשתי ענתה שאני בעבודה.

שואל הוא בפליאה: מה הוא עובד?

ואשתי עונה: כן הוא עונה.

היכן?

הוא שומר בכניסה למפעל.

הלך אותו איש משטרה למפעל, וניסה להיכנס. עצרתי אותו ושאלתי אותו מה הוא רוצה והאם יש לו אישור כניסה. הוא עונה לי שהוא מהמשטרה. אמרתי לו: הצג לי את המסמכים, והוא הראה לי אותם. את מי אתה צריך? שאלתי אותו. והוא ענה לי שהוא צריך את ברונפמן. אמרתי לו: אתה מדבר עם ברונפמן... הוא נשאר נטוע במקומו, כאילו קיבל כווייה. הוא נדהם. ואז הוא אומר לי, בוא למשטרה. אמרתי לו: כלום אתה שומע מה שאתה אומר? אני יכול לעזוב את העמדה שלי ולהותירה ריקה? גש למנהל, הודע לו שברצונך לקחת אותי, שידאג למחליף, ואז ורק אז אלך.

הלה הפנה את מבטו ימינה ומשאלה, ואומר: כשתסיים את המשמרת, תבוא למשטרה. וכך הווה. למחרת בבוקר הלכתי לתחנת המשטרה האזורית. שם מצאתי את השכן שלי, ר' ישעיה גרבר. הוא היה אדם שפחד מצל של אדם עם צווארון אדום (כלומר, מאנשי משטרה)... הכול היה ראוי להיעשות בעיניו (בענייני תורה ומצוות), ובלבד שיתבצע על ידי מישהו אחר. כשראה אותי, התעודד. כאילו רוח של חיים נכנסה בו. הוא אומר לי שהוא לא יודע מכלום, ומציע לי שלא אזכיר את שמו.

לא חולף זמן רב, והנה קוראים לי להיכנס. בחדר שנכנסתי ישב סרן, ובצד ישבו הגוי ואשתו שהמקווה הייתה אצלם בביתם. לא הספקתי להתיישב על הכסא, כשהקצין שואל: "זה הוא?" והם בטון נמוך אמרו, "כן". לא איבדתי את עשתונותי, ואני שואל את הקצין, "איזה מין מסדר זיהוי זה?! האם שאלת אותי משהו ואני הכחשתי? מה העניין?". אז הוא שואל אותי: "אתה הוא זה שמנהל את המקווה?" "כן", עניתי לו. "למה אתה שואל אותם, שאל אותי קודם!" הקצין נותר המום. "חשבתי שלא תרצה להגיד את האמת", הוא אומר. שהרי אף אחד לא רצה להודות שהוא שייך לזה.

אמרתי לו, נכון. כל האלו שתפסתם בערב יום כיפור במקווה הם אנשים מבוגרים, שערב יום הקדוש שלנו הלכו לטבול במקווה. אבל הם יכולים לחיות גם בלי זה. לעומת זאת, לכן אדם צעיר אין ברירה. אני צריך את המקווה בשביל אשתי, בשביל טהרת המשפחה. הוא שואל אותי - מה הן לא יכולות ללכת לבית מרחץ, והייתי חייב להסביר לו את כל המושג של טהרת המשפחה. הדגשתי, שהמקווה אצל יהודים זה לא פחות חשוב מבית כנסת, ואם הממשלה מאשרת בית כנסת, למה שלא תאשר מקווה!?

הקצין החל מראה סימנים שהוא מבין את העניין. הוא התחיל לתת לי עצות איך לבקש רשות מהממשלה לבנות מקווה, שתעמוד בכל התנאים התברואתיים. לעת עתה הוא כותב פרוטוקול, ונותן לי שאקרא אותו ואחתום עליו. קראתי, מחקתי שורות מסוימות. לא מצא חן בעיניו שאני מוחק, והוא אומר לי שעוד יקראו לי עבור זה.

כך התבטלה המקווה באודסה בשנת תשכ"ג. יותר לא קראו לא מעניין המקווה, והעניין השתכח.

הרדיפות מתגברות, ואני עוזב את אודסה

ומעניין לעניין. הרדיפות עלי התגברו. באודסה גרו אז יותר ממאה אלף יהודים, וקשה להעריך את אחוז שומרי המצוות. אם נאמוד את כמות האנשים שביקרו בבית הכנסת כל יום, ואפילו בשבתות וימים טובים, אפילו לא כדאי להעלות את ההערכה על הכתב. חמישים-שישים יהודים באמצע

שבוע. בשבת, הסכום הכפיל את עצמו, ועוד קצת יותר כשהיה חזן. בית הכנסת הגדול היה באזור שנקרא פרסיפ, לא רחוק משפת הים. אזור שיהודים לא גרו בו, די רחוק ממרכז העיר.

עקב כך היו בעיר עוד כמה מניינים מחתרתיים, במקומות בהם התפללו יהודים מבוגרים שלא יכלו ללכת כל כך רחוק לבית הכנסת ומאידך לחלל שבת לא רצו. אכן קשה לומר שהשלטונות לא ידעו מהמניינים, הם פשוט לא הגיבו, בגלל שאנשים צעירים לא הלכו למניינים הללו. ואם צעירים רצו לבקר בבית כנסת, הם הלכו לבית הכנסת הרשמי.

נקל לשער שאני חיפשתי אפשרויות להתפלל דווקא במניינים, למרות שהדבר היה כרוך בפחד וחשש שכן עקבו אחריי הרבה זוגות עיניים.

החשש היה מוצדק.

באחד מימי שישי ניגש אלי יהודי ממכריי, שאפילו הייתי מסדר קידושין שלו בזיווגו השני אחר שנשאר אלמן, וביקש שאבוא אליו להתפלל השבת במניינו, מאחר שיש לו יאר-צייט, ואין הוא יכול ללכת לבית הכנסת. הבטחתי לו שאבוא וגם קיימתי. קבלת שבת עברה בשלום. אך בשבת בבוקר, בדיוק בטרם החלה קריאת התורה, נכנסו שלושה שוטרים ושאלו אם יש לנו רשות להתפלל, לקחו את ספר התורה, את כל הסידורים ואפילו את התהילים וציוו על המתפללים, היו בערך כחמש עשרה איש, להתפור.

ביום ראשון קראו לבעל המניין למשטרה, ואמרו לו שכנראה את המניין הזה ארגן הרב מבנדרי (כך קראו לי באודסה), ואם הוא יחתום על כך, הוא לא יפגע. אותה הדרישה הופנתה גם לרעייתו. הם לא הסכימו. הם אמרו, שהם אלו שהזמינו אותי למניין, שבלעדיי לא היה להם מי שיקרא בתורה. והם יצאו משם בקנס כספי בלבד.

ברור שאילו חתמו על כך שאני הייתי מארגן המניין, היו עושים לי משפט, שתוצאותיו מי ישורן.

כל מה שכתבתי עד עכשיו הקורות עמדי במשך השנים, את מה שאני זוכר כתבתי, אבל מקרים רבים רבים נוספים אינם זכורים לי כעת.

אני ובניי ביתי שמנו לב שעוקבים אחרי. אנשים לא מוכרים הסתובבו כל העת סביב הבית... ובאמת היה על מה לחשוש. יהודים הלוא היו מגיעים אלי לביתי לשחוט, ועוד עניינים אחרים בנושאי דת. ואם יתפסו פעם, אכנס לבית האסורים שלפי החוקים של תקופת חורשצוב, מי שעובד בביתו במחתרת, חייב להישפט.

החלטתי אפוא לעזוב את אודסה

תקופת הרבנות בקווקז*

ש. מה הביא אותך, רב אשכנזי ששימש ברבנות ובמשרות כלי קודש בבנדרי שבבסרביה ובאודסה שבאוקראינה, לאזור הקווקז - המרוחק אלפי מילין פיזית ומנטלית ממקור מחצבתו וממקומו הטבעי?

ת. כמו שאמרת, אני הייתי השוחט והמוהל וכו' באודסה. הבעיה הייתה שאסור היה לשהות בבית השחיטה. עם הזמן התחורר לי יותר ויותר כי במעשיי, שלפי הממשל הסובייטי נחשבים עבירה על החוק, אני מוביל את עצמי למאסר, ומסיבה זו מוכרח הייתי לברוח לאודסה (והדברים מפורטים ברשימת הזכרונות שבפרק הקודם). ההחלטה נפלה לנסוע לקובה (קובה היא עיר בצפון אזרבייג'ן, ששימשה ומשמשת כמקום מושבה של קהילת יהודי ההרים [קווקזיים] הגדולה ביותר באזור). שם היו למשפחתי מכרים מתקופת מלחמת העולם השנייה. ואכן, נסעתי לשם בשנת תשכ"ג (1963), ושם אירח אותי לתקופה בת כחודשיים אדם נעים שאם כי היה פשוט אבל בעל יכולת חומרית.

ש. זאת אומרת, שבקובה היו גם יהודיים אשכנזיים.

ת. מעט מזעיר. כמה משפחות בודדות בלבד, בסדר גודל של עשר - חמש עשרה משפחות. כאשר אחת מן המשפחות הללו עלתה לארץ (משפחת קוויחין) סייעתי להם מאוד להסתדר בירושלים, הם היו היותר אדוקים שם.

מכל מקום, כאשר ראו אותי בקובה, החלו לפנות אליי בכל מיני שאלות שהתעוררו להם. מישהו אחר להפנות אליו את השאלות לא היה בנמצא, כי לא היו רבנים בכל האזור, במיוחד בשאלות שקשורות למנהגים האשכנזיים.

לשבת בידיים-הדוקות לא ישבתי. אליי הביאו את הילדים לברית-מילה, ושם אכן עשיתי הרבה מאוד בריתות. המוהל שהיה שם היה אדם פשוט ובור לגמרי. כשאני הגעתי לקובה, אנשים שנכחו בברית-מילה שערכתי לילד אחד הבחינו כי אני לבוש בחלוק הלבן וכי בעת המילה הילד אפילו לא

*הדברים המובאים בפרק זה נערכו מתוך ראיון שקיים הד"ר מרדכי אלטשולר מן האוניברסיטה העברית בירושלים עם הרב ברונפמן ב"ג אב תשל"ד (1.8.1974).

בכה... הנוכחים כמעט שלא התעלפו בהתפעלות מהעניין. ובאופן טבעי, צבאו על דלתותי רבים בכדי שאעשה בריתות לילדיהם, ומזה הייתה לי מעט פרנסה.

כאשר ראיתי כי ניתן להתחבא כאן מפני הממשל הסובייטי, התחלתי גם לשחוט, שכן גם שוחט לא היה להם. "השוחט" שהיה באזור, אם כי לכשעצמו היה אדם דתי במידה מסוימת, אבל לא הלך בדרך הישר, ואמרו עליו שיש לו אשה מוסלמית.

ש. איך הם התנהגו לפני שאתה באת, לא אכלו בהמה גסה?

ת. אכלו בהמה גסה. אבל כשאני התחלתי לשחוט שם, אז "ויתן אור מתוך החושך" - הם ראו, וכולם באו אלי שאני אשחט להם את הבהמות וגם את העופות. שם, אגב, לימדתי יהודי בשם נוח את מלאכת השחיטה עם כל ההלכות הנצרכות וגם נתתי לו 'קבלה' לשחיטת עופות, כדי שישחט שם.

ש. כשאתה אומר שהיית שוחט בהמה, הרי בוודאי משפחה אחת לא הייתה אוכלת בהמה שלמה. זאת אומרת, שהיה קצב שמכר את הבשר והאנשים היו באים לרכוש?

ת. אכן, היו אנשים שזו הייתה פרנסה שלהם. הם היו למעשה 'קצבים במחותרת', שכן הממשלה לא אישרה זאת אך גם לא ידעה מכך. אנשי הקהילה עצמה ידעו על הדבר, שומרים על הסוד הזה, והיו רוכשים אצל הקצבים הללו בשר בכל פעם. בנוגע לכשרות הבשר - היו פעמים רבות שהתעוררו שאלות חמורות, שאני אמרתי שזה קרוב לטריפה, אבל הם אמרו: יש שחיטה - מספיק. זוהי באופן כללי תמונת המצב ששררה שם.

ש. ומה היה מצב הקהילה שמצאת שם, בקובה?

בנוסף לבריתות ולשחיטה, הם הציעו בפניי שאתקן את ספרי-התורה שהיו שם, מאחר שאני יודע גם קצת בספרות.

שם נגלה לפני אוצר ספרי-תורה מדהים, שמימי לא ראיתי וגם אם אחיה עוד מאה שנה לא אראה. בבית-הכנסת של הקהילה ראיתי שמונים וחמישה ספרי-תורה. (הסיבה לאוצר גדול כזה היא מפני שהם קיבצו לבית-כנסת זה את כל ספרי-התורה מכל בתי-הכנסיות, אחד עשר במספר, כי רק אחד נותר פתוח). היה שם ספר-תורה אחד שהיה כתוב על קלף כלשהו באותיות גדולות הכי מאירות, ואפילו אם תיקח סכך ותגרו אותו, לא תוכל לגרוך. לא הצלחתי להבין אז על איזה מין קלף נכתב ספר-התורה הזה. תיקנתי אז קרוב לארבעים ספרי תורה.

הקהילה שילמה לי על עבודתי היטב. את הכסף הקהילה מקבלת ממכירת העלויות לתורה בכל שבת ושבת. העלייה לתורה עולה ממון רב. עד כדי כך שמי שלא היה לו די הכסף היה מוכר שטיח וכיו"ב - העיקר לרכוש עלייה לכבוד זכרונו של אביו או אמו. היה אפילו סימן של גאוה כאשר אדם רכש עלייה בסכום גדול... אני חושב שבנוסף לכך הם גם אוספים היו ביניהם כסף כשהיה צריך, מפני ששמרו על הסדר הקהילתי והחברתי שלהם.

בית-הכנסת היה מבנה ראוי, ישן, אולי בן יותר ממאה שנים. הסובייטים השאירו אותו לקהילה, אלא שמינו שם יושב-ראש, שכן כך אמרו הבריות: היושב-ראש עובד בק.ג.ב. הוא היה אדם פשוט, ולי לא היו צרות עמו אלא טובות.

בבית הכנסת התקיימו שלוש תפילות בכל יום, וכמובן גם בשבת - שאז מספר המתפללים היה כמאה אנשים. גם עזרת-נשים הייתה בבית-הכנסת, אלא שהיא שכנה בצד בלתי נראה, שלא כמו בבתי הכנסת האשכנזיים. למעשה, בבתי כנסיות אחרים לא הייתה עזרת-נשים כלל, כמו בדרבנט, אלא שהיו נכנסים לעזרת הגברים באיזו פינה ושם מתפללות, וגם אשתי הייתה הולכת לשם.

למעשה היו שני בתי-כנסת אחד לימות החורף, מוגן יותר וקטן יותר. והשני לימות הקיץ, שהיה גדול יותר ומרווח יותר, והיה בנוי כמנהג הספרדים - באמצעו בימה גם לשליח-ציבור וגם לקריאת התורה.

בקובה היו בערך, כך לפי מה שסיפרו לי וגם לפי מה שאני ראיתי, כאלף משפחות שהיו מרובות בילדים. לכל אחד שמונה, עשרה ואפילו שנים עשר ילדים ויותר. קובה נחלקת לשניים: החלק בו התגוררו המוסלמים והרוסים, והרחוב בו התגוררו היהודים. בחלק בו התגוררו הרוסים היו בתים מודרניים, וגם שם דרו יהודים וקומוניסטים - המנהלים והמקורבים לממשלה. בשכונה בה התגוררו רק יהודים, הבתים בנויים היו באופן מאוד פרימיטיבי, כפי שהיה אצלנו לפני מאתיים שנה. תנאי המגורים שם קשים היו. בחלק מהבתים גרו האבות עם בניהם הנשואים וכדו'.

היהודים עבדו במלאכות כפיים שונות. חלקם עובדים בקולחוז, הרבה מהם סנדלרים, צבעות (צובעים את הצמר), חנוונים. מלאכות המביאות פרנסה במידה בסיסית, אך לא חיי עשירות...

ש. ומה היה יחס היהודים אל בית-הכנסת?

ת. חלקם אמנם לא הולכים לבית-הכנסת, במיוחד אלו מן 'המקורבים למלכות'. אבל מנהגי היהודים הם שומרים כולם כאחד. זה בא לידי ביטוי בכך שעשיתי אצלם בריתות-מילה, יום-הזיכרון (יאר-צייט), והם היו מארגנים הכול באופן נפלא - כסעודת שלמה בשעתו. וגם אם הוא לכשעצמו יכול לאכול טרף, אבל לכבוד סעודת יום-הזיכרון היה קורא לשחיטה כשרה.

ש. ומה בדבר קבורה וההתעסקות עם המת?

ת. לא ממש 'חברה-קדישא' מאורגנת, אבל היו כמה אנשים שהיו אחראים לכרות את הקבר בבית הקברות היהודי לבר-מינן שנפטר, והיו מקבלים על זה כסף. יכול להיות שאפילו קיבלו כסף מטעם הקהילה, (אם השלטונות הרשו שהדבר יהיה באופן רשמי מטעם בית-הכנסת).

ש. ואיך הגעת מקובה לדרבנט (היא העיר השלישית בגודלה ברפובליקה של דאגסטן בדרום רוסיה והעיר הדרומית במדינה)?

ת. קובה הייתה המרכז היהודי הגדול בכל האזור כולו, וממנו נפוצו יהודים למקומות רבים בסביבה, ובניהם דרבנט. באופן טבעי נשמר קשר הדוק בין אנשי הקהילות השונות, שפעמים רבות מתקיימים ביניהם קשרי משפחה. וזו הסיבה אשר הביאה אותי לדרבנט. היה זה כאשר בקובה התקיים ברית-מילה אליו הגיעו קרובי משפחה רבים מדרבנט. כשהם ראו איך אני מבצע את ברית-המילה, התחילו לשכנע אותי: 'למה לך להיות פה? תבוא לדרבנט, זוהי עיר גדולה, יפה ומפותחת, ושם אנשים הרבה, ותהיה לך פרנסה ברוחב'. בדרבנט היו באותה תקופה חמשת אלפים משפחות, יותר משלושים וחמש אלף נפשות.

הם כמעט לקחו אותי בחוזה לדרבנט, וכך הגעתי לדרבנט, בשנת תשכ"ד (1964). כאשר התחורר לאנשי הקהילה בדרבנט כי שוחט אני וכאשר ראו כיצד אני שוחט בהמות גסות - החלו להפציר בי שאהיה גם שוחט. אלא ששם היו שני רבנים שוחטים. אחד מהם - רבי מנשה, שהיה בערך בגיל השמונים תלמידו של רבי מאיר יצחקוביץ והוא אמר שהוא אפילו למד אצל רבי יעקב יצחקוביץ כשהיה נער. אמרו עליו שהוא יודע תורה הרבה, וגם אני חושב כן, אבל הוא היה קיצוני מאוד בהליכותיו, לא מעורב עם הבריות. אכן, מכיון שידע הרבה תורה התחשבו בדעתו, אבל אף אחד לא קירב אותו. השוחט השני היה רבי יוסף, שהיה כבר אדם חלש, סומא בעין אחת. אביו היה שוחט, וכך המשין גם הוא להיות שוחט. אולי הייתה לו זכות אבות, אך למען האמת הוא לא היה ראוי להיות שוחט. כשאני הגעתי לדרבנט, הוא היה בבית חולים.

באותה תקופה הייתה מחלוקת בין הקהילה לבין השוחטים. אמרתי אפוא: שמעתי שיש מחלוקת בעניין השוחטים, ואיך אני יכול להיכנס בדבר כשיש מחלוקת? לקחת פרנסה של השוחטים? אדבר עם רבי מנשה, אם יהיה מרוצה שאשא בדרבנט, אזי יש על מה לדבר.

הלכתי אצל רבי מנשה. השעה הייתה שמונה בערב, ומצאתי אותו יושב על מיטתו קורא קריאת-שמע. דברנו בענייני הלכה, בעברית (אמנם עברית קשה, אבל בעברית. רוסית הוא לא ידע, ועל-אחת-כמה-וכמה שלא ידע אידיש). ואז הוא אמר לי, תוך כדי נתינת ידו: 'תשמע אדוני, אם אתה

רוצה - תישאר פה, אני מאוד שמח שה' שלח אותך אצלנו. אני זקנתי לא ידעתי יום מותי, אין לי כוח לעבוד, והעיר מרובה היא. יש צורך בן אדם צעיר' (אני הייתי אז בגיל חמישים). דיברנו אז במשך כשעה ואולי יותר, ונפרדתי ממנו כראוי. אבל למעשה היו אלו דיבורים מן השפה ולחוץ. שכן כאשר התקיימה שחיטה והוא שמע איך שאני עובד, באיזה אופן אני שוחט, וכנראה הוא היה אכול בקנאה כלשהי. הוא לא הביט עלי...

אז אמרתי לאנשי הקהילה: לא אעשה שום דבר בדרבנט עד אשר אתם לא תסדירו העניין עם השוחטים - אולי שניכנס שלושתנו לעבוד יחד, או שהשוחטים יתנו לי רשות מפורשת להיות שוחט - אני לא יכול להאמין לגירסה שלכם, מפני שלצד אחד אי אפשר להאמין.

(השוחטים אז טענו, שמאחר שהם שוחטים ועושים מלאכת קודש עבור שירות ציבורי, מן הדין שהקהילה תשלם את המס המגיע לממשלה).

בגלל דרישתי הנמרצת הזו נציגי הקהילה פנו אל השוחטים ואמרו להם: רבי ישראל מצייע כך וכך - תדברו איתו. רבי יוסף השוחט פגש אותי ואמר לי: אני רוצה להיות איתך, אני בן אדם חולה. השבתי לו: כל הכבוד לך! נעשה ביחד את מלאכת השחיטה, מה שנרוויח - נחלק, כמו אחרים, בלי מחלוקת ובלי שום מריבה. שחם ושלוש לא יעידו העדים ויגידו: ראו את השוחטים מתקוטטים. אין זה מן הכבוד לתפקיד כזה. והוספתי, שרק בכזה אופן אני מוכן לעבוד, ואחרת - אסע הביתה.

רבי מנשה לא הסכים לכל זה. הוא אמר: אני לא רוצה לשחוט יחד איתכם. עבדתי אצלכם כמה שעבדתי, ובוזה תם העניין. יש לציין שמנשה זה ישב חמש שנים בבית האסורים על היהדות! הוא טען, ששני בניו הפרופטורים אינם מרשים לו לעבוד באופן רשמי, והם דורשים ממנו לבוא לגור אצלם. ואכן, מנשה עזב את דרבנט, נסע למחצ'קלה ושם התגורר.

לדאבוני הגדול לא חלפו ימים רבים ורבי יוסף נפטר, ואני נותרתי לבדי.

ש. כל זה בנוגע לשחיטה, ומה באשר ליתר הדברים?

ת. כאשר הגעתי לדרבנט, אמרתי לחברי הקהילה: 'שמעו חברים. דעו לכם שאין אני יכול ואין אני רוצה להיות רשום בממשלה (כרב). הממשלה לא תרשום אותי באופן רשמי. יש לי "חטאים" לגבי הממשל הסובייטי'. אך הם היו אנשים פשוטים ולא הבינו על אילו "חטאים" מדובר. הוספתי ואמרתי כי 'אני אעשה כל אשר תרצו - ברית-מילה, שחיטה, רבנות, דיינות - ככל אשר תחפצו. אשמם אתכם יומם וליילה. אבל, בתוכם אחיה. לא בתורת רב רשמי. תרשמו מישהו, פינחסוביץ, תרשמו אותו, הוא יהיה רב, אבל כל העבודה המוטלת על הרב, תהיה מונחת על כתפיי'. הם השיבו בדחיית דבריי.

'אנחנו רוצים שאתה תהיה הרב'.

חשבתי בליבי: וכי איך אסביר להם עכשיו שלא ירשמו אותי באופן רשמי? נו, שיעשו מה שברצונם. נסענו אפוא כולנו ל"מורשה-דת" במחצ'קלה. קומוניסט בן מיעוטים. שוחחנו עמו. אמר: תשלחו את כל הבקשות, בעוד עשרה ימים תבואו לקבל תשובה. וכך עשיתי. כתבתי את קורות חיי עם כל הפרטים, ונסענו חזרה לדרבנט. כעבור עשרה ימים נסע למחצ'קלה יו"ר הקהילה הזקן, יהודי בן שמונים וחמש ושמו ניסים סאביוב (אחר כך עלה ארצה ונפטר כעבור כשנה). אמרו לו: בחרו לרב כל מי שאתם רוצים, רק לא ברונפמן.

כשניסים סאביוב שב, הסברתי להם מדוע ידעתי שיסרבו להרשות את מינויי כרב: כשהייתי רב באודסה והם ראו שאני אדם שמבין את חיי היום-יום ומכיר היטב את כל חיי הדת, ואת מנהגי הדת, רצו שאהיה בשרות שלהם. ואת זה בשום אופן לא הסכמתי, לא רציתי ולא יכולתי לעשות. ולכן הם רודפים אותי. הרבה כתבו עליי בעיתונים באודסה, כתבו שצריך לגרש אותי. יש לי אפילו פיליטונים [= הפיליטון הוא החלק בעיתון שבו מתפרסמים רשימות, מאמרים, ביקורות ופולמוסים] שהם כתבו עליי.

חלפו שבועיים, ובני הקהילה שבים ואומרים: אנו רוצים שאתה תהיה לנו הרב. נעשה הכול, העיקר שתישאר עמנו. וככל שהתנגדתי לרעיון זה, כך גברו הפצרותיהם ממני להיעתר לבקשתם. 'כמה שתרצה: אלף, אלפיים, כל סכום שתדרוש - רק שתהיה רב כאן אצלנו'.

הסיבה בגללה הם לא חששו למנות אותי אפילו באופן רשמי כרב, הייתה בגלל מעשה שהיה (בשנת 1960) בעיר ששכחתי את שמה, שם היה יהודי ששימש כעורך העיתון המקומי באזור ההוא, וכתבו לפני חג הפסח שאצל יהודים צריכים דם למצות. כשבני הקהילה ראו את הדבר הזה - נסעו למוסקבה, והם נפגשו עם איליה ארנבורג, בתלונה על הערה אנטישמית זו. כנראה שבעקבות מעשה זה קיבלו איזו-שהיא הוראה מגבוה, כי בסופו של יום, ההנהגה במחצ'קה מלאה הייתה ביראה מפני היהודים.

ובכן, בהמשך לפנייתם (אודותיה כבר סיפרתי לעיל) לשלטונות בבקשה למנותי כרב, נסעו שוב למחצ'קה חמישה מוזקני דרבנט, כולם למעלה מגיל שבעים. בהגיעם למשרד המתאים הם החלו לטעון כלפי הנוגעים בדבר: 'תאמרו לנו מה פגם יש בבן אדם הזה [הכוונה הייתה אליי]? האם הוא גנב? רוצח? האם ביצע מעשים רעים כלשהם? פעל נגד הממשלה? - אם כן, תבעו אותו למאסר! תעודת זהות - יש לו, הוא נתין ברית המועצות, אם כן - מה בעיניו?!? אנו צריכים אותו! אם לא תאפשרו לנו למנותו לנו לרב - נאלץ לנסוע למוסקבה להתלונן עליכם!'

הנוגעים בדבר השיבו לזקנים הללו: תנו לנו עוד עשרה ימים, נבדוק את העניין.

כעבור עשרה ימים קיבלתי זימון לבוא למשרדו של "מורשה-הדת". נסענו לשם. כשהגענו, פגשנו באדם אותו לא הכרתי. אדם זה לבוש היה בבגדים רגילים, ולא יכולתי לזהות אותו כעובד ממשלתי וכדומה. לפתע שלף מכיסו את התעודה של ה.ק.ג.ב, והוא אומר לי: 'סע איתי בבקשה, הנה המכונית עומדת כאן'. נסענו לבניין של ה.ק.ג.ב. נכנסו לאולם מיוחד, שם ישבו מנהל ה.ק.ג.ב, פולקובניק, ועוד אדם אחד. איני יודע אם היו יהודים, אבל בכל מקרה היו אנשים נעימים לשיחה. שוחחנו אולי כשלוש שעות. לאחר מכן, הוא הוציא תיק, ובתוכו כל ה"עבירות" שביצעתי בבסרביה - שם הייתי רב במשך חמש-עשרה שנים, ומה שעשיתי באודסה. "לכן", הוא אומר לי, "איננו יכולים להרשות לך לשמש כאן רב. אבל אם תקבל על עצמך לשמור על לשונך, לא לעשות שום דבר קטן נגד הממשלה ולסייע לנו - כי אז נאפשר לך למשמש כאן הרב".

עניתי לו כדברים האלה: "בחיי לא דיברתי נגד הממשלה. הנה יש לי שישה ילדים, ולכולם יש השכלה גבוהה. אחד בלנינגרד, שניים באודסה. מה אני עושה כנגד הממשלה?". בן שיחי הבחין כי אינני שקרן, והוא כתב שם באחד המסמכים שאני "בסדר".

ואז הוא ממשיך ואומר לי: "אנחנו יודעים הכל", והחל לקרוא מהפיליטון שבעיתון מה שכתבו עלי. השבתי לו כי הפיליטון הזה הוא אכן אמת במחציתו, אך יחד עם זאת גם שקר במחציתו. "תסביר לנו בבקשה את השקר ואת האמת".

"אכן, הייתי רב בבנדרי. אולם מעולם לא היו לי שני מקררים, גם אחד לא היה לי. רק מרתף היה לי... באודסה הייתי שוחט, וגם יתכן שעסקתי בעניינים של דת שלא לפי הסכמת המושל - ערכת ברית מילה, אולי עוד דברים. אבל לאסוף כסף בבית הקברות - זהו שקר מוחלט!"

כך דיברנו ודיברנו. אני שמתי את הדגש בעיקר על השאלה מהי משמעותה של "העזרה" שהם צריכים. "חסר לכם אנשים? האם אני, אדם שלא מכיר את השפה, באמת יכול לסייע לכם? זה עתה באתי לדרבנט. הם רוצים שאהיה להם רב. כיצד אני יכול לדעת מה הם עושים, מה הם מדברים - ואני לא מכיר את השפה? ובכלל, איך יכול רב ובלש לשמש בצוותא? כלום אין לכם אנשים די סיפוק?"

והם משיבים: "לא, אין זה מעניין אותנו שתדבר על אנשים. יש לנו מספיק אנשים המביאים לנו את כל האינפורמציה. מה שנחוץ הוא, אולי יבוא מישהו מחוץ לארץ - אתה תוודא שהוא לא יעשה שום דבר, אולי הוא מרגל בשביל הקפיטליסטים שבא בדמות אדם דתי וכך מגיע לבית הכנסת. אתה יודע, שם מוצאים אנשים, מדברים וכותבים. אם כן, עליך להסתכל היטב על הבריות".

עניתי להם: "גם הרבנים באמריקה עושים מה שהממשלה רוצה, נגד הממשלה - אין אף אחד, כתוב אצלנו: 'הוי מתפלל בשלומה של מלכות'. יחד עם זאת אני לא רוצה להגיד לממשלה שום דבר".

בתגובה, אמרו לי: "בסדר, מסכימים, תלך, אין שום בעיה. רק תשמור על עצמך". אני אפוא נעשיתי לרב, והייתי בשקט. לא דיברתי עם אף אחד בעניין פוליטי, וגם לא נתתי שידברו. גם כשניסן סאבייב נסע לישראל - הוא היה אדם עני וסייעתי לו רבות וגם מהקהילה סייעו לו - אמרתי לו: 'ראה, אתה נוסע כעת לישראל. אותי - אתה לא מכיר. אם אתה רוצה לכתוב מישראל תזכור שכאן יש קהילה של 5000 משפחות. אם תכתוב דברים בגנות הממשלה הסובייטית - אתה מזיק לנו. תוכל לכתוב לנו על בריאותך, וברזו על אודות משפחתך'. אבל ניסים כבר היה אז יהודי קשיש, למעלה משמונים. כשהגיע לארץ, החל לכתוב מכתבים. ארוכים. כל אחד מחזיק ארבעה-חמישה דפים ומישהו מקרובי משפחתו מביא אותם לבית הכנסת וקורא: שהוא נכנס לחיים של גן עדן ושהממשל הסובייטי כך וכך.

קראו לי אז מהשלטונות ואומרים לי: תראה מה שעושים....

לא הייתה לי ברירה, ניגשתי לאותו יהודי ואמרתי לו: אתם מקבלים מכתבים - השאירו אותם אצלכם, מדוע יש לקרוא אותם בבית הכנסת? ולא נתתי לו שיביא המכתבים לבית הכנסת.

אפיזודה אחרת שבגינה קראו לי הייתה אחרי אחד במאי, שהיה מצעד של בית-הספר וניגנו שם: "הבאנו שלום עליכם". הק.ג.ב חשבו שזהו המנון "התקווה". הסברתי להם שזה סתם ניגון ולא ההמנון, ושגם הקבוצה של הרוסים של הכדורגל שהייתה בישראל - גם הגויים זמרו כולם את הזמר הזה....

אני שימשתי שם רב עד 1968. עזבתי שם כאשר לא נותרה לי כל ברירה אחרת, (וזה אגב דומה מאוד לאופן בוואי לשם - כאשר ברחתי מאודסה....). היה זה אחרי שאחד מסוכניהם ניסה לדקור אותי בסכין... המוסלמים הם שהצילו אותי אז.

ש. כיצד היו נערכות החתונות?

ת. בתחילה היו עושים "זאקס", כי בלי זה אסור לשום רב רשמי לסדר קידושין. אחרת, הוא עלול להישלח למאסר. מאוד הקפדתי בדבר זה. תחילה שתהייה הסדרה ב"זאקס", ורק לאחר מכן אני הייתי מטפל בדבר.

את הקידושין עצמם הם היו עושים בצנעה. בפני מספר מצומצם של אנשים, בבית הפרטי, מפני שהם חושבים שהפומבי שניתן לקידושין עלול להזיק לבני הזוג וכו'. סעודת החתונה הייתה נעשית ברוב עם, שלוש מאות איש, וכל אחד מביא מתנות ראויות....

ש. לימדתם ילדים?

ת. כשהייתי בבנדרי, חמש עשרה שנים, היה לי שם מורה ששילמתי לו בסתר שילמד עם הילדים, ולמד עם שלושים ילדים - תורה, חומש וכו'. בדרבנט לא עסקתי בזה, היו אנשים קשישים שלמדו עם צעירים. הבעיה הייתה בעיקר שהצעירים לא היו כל כך מעוניינים...

שיעורי תורה בבית הכנסת באופן יומיומי קצת היה לי קשה, כי אני לא ידעתי השפה שלהם, והם לא ידעו לא עברית ולא רוסית. רק בשבתות, בלויות ובאירועים מיוחדים, אז היו מתאספים גם הצעירים שידעו רוסית, אז דיברתי בדברי תורה ומוסר וכו'.

ש. היו ספרי קודש?

ת. היו. בכל בית, וגם בבית הכנסת. כשאני הגעתי, כל ספרי הקודש היו על הגג. הם פשוט אספו את כל ספרי הקודש מכל בתי הכנסת והניחו אותם על הגג. כשהמחזה נגלה לעיני הרמתי קול צעקה: 'מה זה? הרי זהו ביוון ספרי הקודש!' לנוכח דברי הם ארגנו ארונות והורידו מהגג את כל הספרים. אני מיינתי את הספרים וסדרתי אותם בארונות. חלק מהספרים העליתי ארצה, והם נמצאים בארון הספרים שלי.

ש. איך היו נוהגים בדרבנט בפסח (מצות, ליל סדר וכו')?

ת. היו בדרבנט אנשים שהיו מארגנים את אפיית המצות. היו להם תנורים - בסגנון שהיה לאבותינו בעבר - והם עושים את המצות בידיים. הקהילה לא הייתה מעורבת בזה. מפני אני התחלתי לארגן את אפיית המצות באופן קהילתי, אבל לא הצלחתי, משום שלמרות שנתנו לדבר זה רשות ממוסקבה, המשטר המקומי לא רצה להעניק לכך רישיון.

בנושא כשרות הכלים והתנור - בדרך כלל הלכתי אני לבדוק אותם ולבחון את הכשרות שלהם, אולם ככלל סבור אני כי המצות ברוסיה, באותן קהילות בהן אפו מצות, לא היו כשרות לחלוטין לפסח. רק בגרוזיה היו מצות כשרות לחלוטין.

ניקיון הבתים לפני פסח היה מחזה נהדר. שבועיים קודם הפסח היו מוציאים את כל הרים והמלבושים, ועושים ניקיון כמו שאצלנו באוקראינה היו עושים לפני מאה שנה. בחג פסח היו יהודי דרבנט מדקדקים מאוד, בניקיון, כמצות. בערב פסח יכול היית לראות יהודי הולך עם מצות באמתחתו. נראה לי גם כי חג הפסח באמת הוציא, ולו לפרק זמן קצר, את היהודים בדרבנט למעט רווחה.

את ליל הסדר היו עורכים משפחות משפחות - עשרים איש, חמישים איש. בסדר בו השתתפתי, אני הייתי הסדרן, וכשאני הייתי הסדרן - הייתי עושה זאת במנהגים שלי (לא הייתי בקי בסדר

שלהם).

לפני חג פסח הייתי שוחט כמאתיים בהמות... היו לוקחים אותי ברכב, והייתי מסבב בין הבתים ושוחט...

[אגב, בבית הכנסת הייתה משחטה לעופות. אבל היו אנשים שרצו לאכול בשר כשר. תאר לעצמך היכן שחטתי את הבהמות לאותם אנשים - בבית המטבחים של הממשלה! היו שם אנשים מהקהילה שעבדו במשחטה, והיו לוקחים אותי לבית המטבחים שלא בשעות העבודה. הם היו מתחילים בשבע או בשמונה לעבוד, ואני הייתי בא בחמש או בשש]

רוב היהודים לא היו אוכלים חמץ, ואפילו הממשלה לא הייתה מכינה להם לחם באותם שמונה ימים...

ש. ומה בנושא המיתה - לוויה וקבורה?

ת. בקהילה בדרבנט הייתה 'חברא קדישא' שעסקה בנושא זה שלא-על-מנת-לקבל-פרס. בכלל, אצלם ההלוויות למתים היה דבר נפלא. יכול היית לראות בלוויה אחת יותר מאלף איש! עוזבים את העבודה, ומגיעים.

פעם אחת נפטר יהודי אשכנזי, שהיה גר בשכונה של הרוסים ואף אחד כלל לא הכיר אותו, אף פעם לא ביקר בבית הכנסת וגם אני לא הכרתיו.

באו אליי והודיעוני שאדם זה נפטר. מישהו יצא למרכז העיר כדי להודיע שיהודי נפטר וצריכים לבוא להלוויה. אני נסעתי למקומו של הנפטר, וכעבור מחצית השעה היו שם מאה איש.

את ההלוויות ברובן היו עושים בבית הכנסת, שזה היה את כבוד.

ש. מה היו היחסים בין היהודים לשכניהם הלא יהודים?

ת. בזמן ממשלת הצאר הרוסי היו מלחמות, שפיכות דמים כמעט, בין הרוסים לבין האורבאג'ינים. היהודים תמיד היו חוצצים ביניהם, משום שהם חיו בשלום גם עם אלו וגם עם אלו.

בתקופה שאני הייתי שם, בשנת 1964, מת שם 'מולה' אחד שאמרו עליו שמחסידי אומות העולם היה, אדם טוב וישר, וכנראה שגם היה מלומד, ובכל אופן היה מאוד חשוב אצלם. המנהג שם היה שאם חלילה מת מנהיג דתי של היהודים, אז המוסלמים שולחים משלחת נכבדה לנחם. וכמו כן לאיך, היהודים צריכים ללכת כאשר מת אחד ממנהיגיהם. מובן אם כן שהייתי צריך ללכת, ואני מנסה לדחות אותם: אולי מישהו אחר ילך. אבל זה לא אפשרי. הלאו הם יודעים היטב שאתה הוא

המנהיג הדתי שלנו'. חשבתי וחשבתי הרבה בדבר, בסוף החלטתי ללכת משום דרכי שלום. כשהגעתי למקום, עשו לי כבוד שאי אפשר לתאר. כולם עמדו, גם הילדים והנשים שהיו שם. דרשתי ברוסית, קראתי עליו מזמור תהלים ועשיתי לו השכבה, והם היו מאושרים עד למאוד. אחרי מלחמת ששת הימים המצב נהיה פחות טוב בין יהודים לבין מוסלמים, ובסוף גם אני נסעתי משם.

האדמו"ר ר' דוד מטולנא

חסידים ואנשי מעשה מספרים, שבנוגע להנהגה חסידית, הערים והעיירות של בסרביה שייכים היו לגזע טשרנוביל. האדמו"ר ר' דוד'ל מטולנא ואחיו ר' יצחק מסקווער זצ"ל היו נטועים בליבם של יהודים המקומיים. לא פחותה הייתה ההשפעה של גזע ר' ישראל מרוזין זצ"ל על יהודי בסרביה.

העיר קישינב הייתה במשך מאתיים השנים האחרונות מרכז לחסידות, לאנשי מעשה ולומדי תורה וגם לעמך בית ישראל עם אמונה פשוטה.

מוקני העיר קישינב שמעתי, שכשהיו צריכים להוסיף שטח אדמה לבית הקברות הישן, נתגלעה מחלוקת בין חסידי טשרנוביל לבין חסידי רוזין. כל צד רצה בכבודו של האדמו"ר שלו. מה קשור כבוד האדמו"ר להרחבת בעת הקברות? ובכן, כשמוסיפים שטח לבית הקברות יש לעשות טקס, וכל צד חפץ שהרבי שלו ינהל את הטקס. התאספו אז החסידים משני הצדדים והגיעו להסכמה לכך שהדבר יבוא לידי הכרעה אצל הרב ר' יוסל'ה ראשקובער (כך כונה רבה של העיירה ראשקוב ששכנה מעברו השני של נהר הדיינסטר), וכאשר יאמר כן יקום וכן יהיה. ר' יוסלה ראשקובער כונה בפני הכול בתואר "דער צדיק דער תם" (הצדיק התמים). כשהגיעו הדברים בפני ר' יוסל'ה, דן בהם, ולבסוף החליט שהאדמו"ר ר' ישראל מרוזין הוא זה שיבוא וינהל הטקס. כשנודע הדבר לר' דוד מטאלנא אמר, העולם אומר שהוא "תם", אני אומר שהוא מועד...

עשרות שנים לאחר מכן היו צריכים להרחיב את בית החיים פעם נוספת, ור' ישראל מרוזין כבר לא היה אז בין החיים, הוא נפטר בגיל מאוד צעיר, ואז הביאו את ר' דוד מטולנא שינהל את הטקס. אחרי שעשו הקפות סביב בית הקברות, התחיל ר' דוד מהלך בין המצבות, ודיבר כל מיני עניינים שלא כל אחד מבין.

בין סיפורי חסידים יש סיפור מעשה שבעת הטקס ר' דודל הילך בין הקברים - אני מדגיש בין הקברים ולא בין שורות של קברים, שכן בבית הקברות הישן בקישינב הקברים לא היו מסודרים; את זה זוכר אני מעצמי משנות השלושים למניינם (שנות תר"צ), כשהלכתי מידי פעם לבית הקברות, בעיני ראיתי חוסר הסימטריה שהקברים אינם מסודרים בשורות שורות, אלא קבר אחד

נכנס פנימה והקבר השני יוצא החוצה וחוזר חלילה. מובן מאליו שבכזה מצב קשה היה להלך בין הקברים. ובכן, כשהאדמו"ר ר' דודל היה מהלך בין הקברים, הילך אחריו חלק מהקהל, וגם הגבאי, שהיה גם מזכירו - כלומר הוא היה מעלה על הכתב את כל המאמרים, אפילו בדיחות ושיחות חולין שהרבי היה אומר.

בהילוכו, הגבאי נתקל לפתע באבן ונפל על ברכיו. אמר הרבי, "דאס איז א גוט שטיקאל פלאץ פאר אייך" (זה מקום טוב עבורך)... נענה הגבאי ואמר: רבי, אינני רוצה... אמר לו הרבי, זה לא יעזור לך.

עברו חלפו שנים. הגבאי היה נוסע מדי פעם בפעם לאסוף מעמדות (זאת אומרת, עזרה שחסידים תומכים בחצרו של הרבי שלהם). בכל העיירות הוא היה מסבב, חוץ מבקשינב. שהמילים שהרבי אמר לו אז באותו מעמד נכנסו בליבו, והוא חשש שמא ימות שם, ולכן לא נכנס לקישינב.

החסידיים מספרים שפעם אחת, כשהגבאי הגיע לדובסר, עיירה הנמצאת בצידה השני של הדניסיט בערך כשלושים קילומטר מקישינב, היה זה בחודשי החורף - חלה שם בדלקת ריאות. הובילוהו לבית רפואה יהודי בקישינב, ושם נפטר וגם נקבר...

בדרך כלל חסידיים מספרים רבות על מעשים פלאיים שהיו קשורים ברבי דוד מטולנא.

אבי סיפר לי סיפור שהוא זוכר מימי ילדותו, סיפור שהתרחש בעיר הולדתו טלנשט בבסרביה. ראש הקהל בעיירה היה יהודי בשם ר' מרדכי שמחה.

ר' מרדכי שמחה היה תלמיד חכם גדול, וגם עשיר, וכפי שאנו יודעים עשיר יענה עזות - הוא היה תקיף בדעתו.

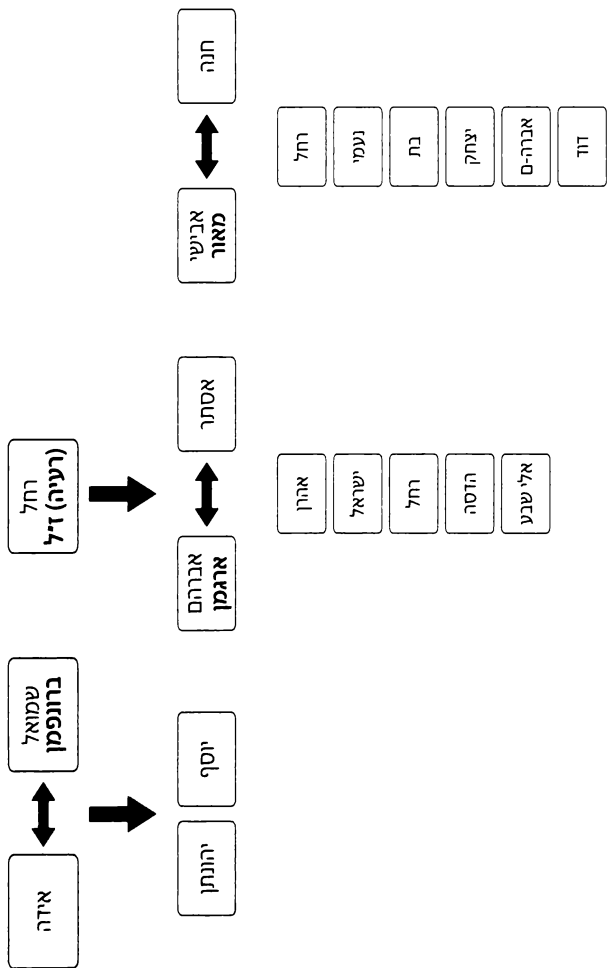
כך הווה שבעיירה זו נתגלעה מחלוקת אודות השוחט. הרב של העיירה, ר' שלמה ז"ל עם סבי זקני ר' לייבל צ'אק [כידוע במאה הקודמת (המאה ה-19), בעיירות הקטנות לא קראו בשם משפחה וייתכן שגם לא ידעו שם המשפחה אחד של השני. למשל, סבי זקני, שכאמור קראו לו ר' לייבל צ'אק]. למעשה, שמו היה ר' לייב, או יהודה לייב, ליכטמן. ולמה קראו ר' לייבלה צ'אק? בגלל שהיה חסיד חב"ד נלהב ממייסדי חב"ד בעיירה, ובבית הכנסת, בעודו מהלך אנה ואנה, היה תמיד מעורר את כולם להתפלל "צ'אקנדיק" (בהתלהבות). ר' לייב צ'אק היה תלמיד חכם גדול, שגם אם היה קבצן גדול, היה מגדולי תלמידי החכמים שבעיירה] ועוד תלמידי חכמים דעתם הייתה שהשוחט יכול לשחוט ואסור להדיח אותו. מצד שני, ראש הקהל ר' מרדכי שמחה וחבורתו, רצו להדיח את השוחט.

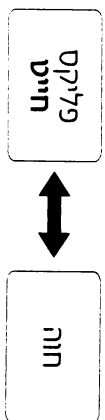
מאליו מובן שהמחלוקת שהתהוותה, גדולה וחריפה הייתה. כל היודע מעט על חיי אחינו בית ישראל במדינות גלותם ובפרט ברוסיה הצארית, בוודאי יודע היטב שכמעט בכל עיר ועיירה היו מחלוקות ודעות מנוגדות בנוגע לחיים הציבוריים באותו זמן. או שהחסידים נלחמו בעד רבותיהם, או שרבו עבור המרא דאתרא, או בעל טקסא, השוחטים, החזנים ואפילו הבלן. כך נראתה המחלוקת בעיירה טלנשט: צד אחד טען שפלוני אסור לו לשוחט לשחוט, והצד השני טען שעל פי הלכה מותר לו לשחוט.

המחלוקת הגיעה רחוק כל כך עד שהגיעה לידי אלימות. אז החליטו שבעת טובי העיר להביא את ר' דוד טולנא להשים קץ למחלוקת, ור' דוד מטולנא אכן הגיע. אחר שיחה ממושכת עם השוחט ובדיקת הסכין, ר' דוד ציווה לאסוף את כל היהודיים המקומיים בחצר בית הכנסת הגדול, ציווה לבשל עוף שהשוחט שחט, ולהביא בזמן שכל הקהל נמצא במקום. ר' דוד ציווה שיתנו לו לטעום מהעוף המבושל ואמר: 'אני ר' דוד טולנער אומר שהשוחט יכול לשחוט עבור כולם, ומבקש למען השם שיפסיקו עם המחלוקת. ולמי שלא ישמע, יש לר' דודל שוט גדול והוא יצליף עם השוט...'

ראש הקהל ר' מרדכי שמחה, שהנהיג את המחלוקת, היה יהודי נמוך קומה עם זקן ארוך. בתגובה לדברי האדמו"ר הוא נעמד על שולחן ואמר: 'אלו הם דברי אדמו"רות (רעביש), אך על פי תורה - אסור לו לשחוט'.

ר' דוד'ל, שהיה מזועזע מעזות המצח של קריאת התגר הלזו, הרים את גבותיו, ואמר: קוזק ללא זקן, ראיתי. קוזק עם זקן, לא ראיתי... ולר' מרדכי שמחה נפל הזקן...

גל מראלי

אורנה

אירית

דניאל חייט

אבישי אחימאיר

אסתר

רוני

ליה

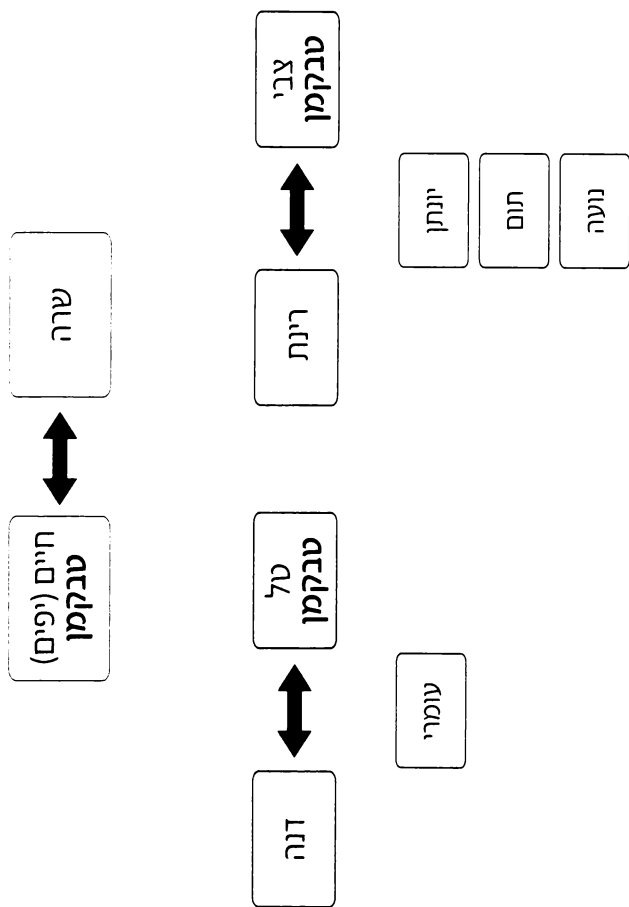
שי

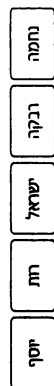
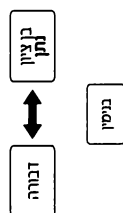
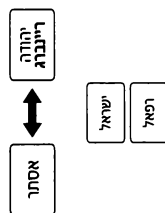
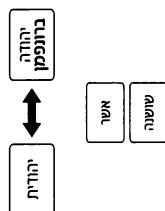
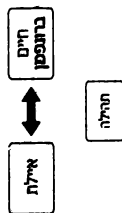
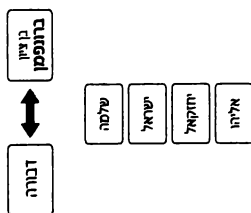
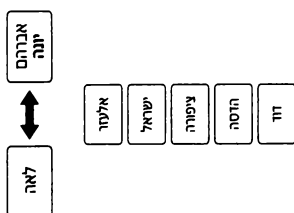
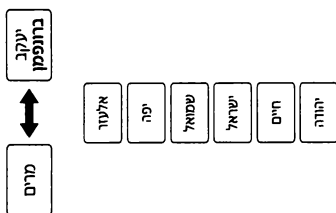
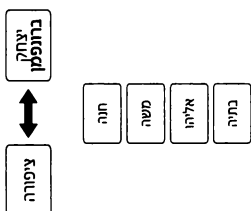
עומר

תומר

שירה

אדם

ניצה
ועקנין

שמעון
ברונפמן

אלון

אורי

אלה

סיפורו של הרב ישראל ברנפמן, שנולד בשנת תרע"ה והתחנך בישיבת קשינב, הוא סיפור של גבורה ומסירות נפש יהודית טיפוסית. זהו סיפור של העברת המסורת, של תלמוד תורה ושל קיום היהדות תחת קשיים בלתי פוסקים בכמותם ואדירים בכובד משקלם.

הרב ברנפמן, תלמיד חכם, מחנך מחונן ובעל כישורי הסברה נהדרים - נקלע לאחת התקופות הקשות ביותר של העם היהודי מאז ומעולם. תחילה, כשחווה את מוראות שואת היהודים האיומה במלחמת העולם השנייה, ולאחר מכן תחת השלטון האתיאיסטי הדיקטטורי בברית המועצות הסובייטית.

בכל מאורעות חייו לא נכנע לקשיים, וכנגד כל הסיכויים, המשיך להעביר במסירות נפש את מורשת היהדות בגאון ובעוז - בשמשו רב, מנהיג קהילה, שוחט ומוהל בעיירה בנדרי שבבסרביה, בעיר אודסה שבאוקראינה ובעיר דרבנט שבקווקז.

ספר זה, שנערך מהכתבים שהשאיר אחריו ברכה, כוללים דברי תורה החושפים עמקנות, יצירתיות וכשר כתיבה נפלא, ופרקי זיכרונות מרתקים ומרגשים ממסע חייו הסוער.